

XV. reál- és humántudományi Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia (ETDK)

Kolozsvár, 2012. május 10–13.

Parajd írásban és képben. Vázlatok Parajd imázs- és turizmustörténetéhez (1762–1918)

Szerző:

Miklós Alpár

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Földrajz Kar, turizmus és területi fejlődés szak,
mesterképzés, II. év

Témavezető:

dr. Bartos-Elekes Zsombor egyetemi adjunktus,

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Földrajz Kar, Magyar Földrajzi Intézet

dr. Horváth Alpár egyetemi adjunktus,

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Földrajz Kar, Kihelyezett Tagozatok Intézete

Lezárás időpontja: 2012.04.15.

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS.....	1
2. A KEZDETEK (1762–1830).....	2
3. REFORMKOR ÉS ROMANTIKA (1830–1867).....	5
3.1. ÚTI BESZÁMOLÓK.....	5
3.2. KALAUZOK ÚTKERESÉSE.....	11
4. A KIEGYEZÉSTŐL AZ ERDÉLYI KÁRPÁT-EGYESÜLETIG (1867–1891).....	15
5. A TURIZMUSÉPÍTÉS ÉVEI (1891–1918).....	18
6. PARAJD ÉS A SÓVIDÉK FÜRDŐI.....	24
7. PARAJD AZ ERDÉLY FOLYÓIRATBAN ÉS A VASÁRNAPI ÚJSÁGBAN.....	26
8. EREDMÉNYEK.....	27
SZÖVEGGYŰJTEMÉNY	31
IRODALOM.....	63
MELLÉKLET.....	69

1. BEVEZETÉS

Parajd mai turizmusa az 1950-es évek elején vette kezdetét, de igazán csak az 1989-es rendszerváltást követően bontakozott ki. A jelen tanulmány ennek a turizmusnak az előzményeit vizsgálja, olyan információhordozók beazonosításával, amelyek érdemben beszélnek a sóvidéki turizmus kezdeteiről, s amelyek az idők során Parajd imázsának a formálói voltak. A tanulmány az 1762 (a parajdi mélybányászat kezdete) és 1918 (Erdély Romániához csatolása) közötti időszakot öleli fel, így tulajdonképpen a Habsburg fennhatóság alatti, majd az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozó Parajdot vizsgáljuk. Az itt közzétett eredmények a soron következő, 1918–1989-es periódust tárgyaló írással kiegészülve válnak teljessé.

Turizmus-specifikus kiadványokról (útikalauzokról, turizmuslapokról, vagy pl. képeslapokról) a korai időszakokban nem beszélhetünk, olyan írások viszont a régmúltból is fellelhetők, amelyek tartalmukban Erdély nevezetességeit listázzák – így például Bzenszky Rudolf jezsuita írása 1699-ből, amelyben *Só hegyek és kréta tömbök* alcím alatt ír Parajdról.¹ A szerző célja az volt, hogy az őt követőket Erdélyre vonatkozó egyháztörténeti információkkal lássa el – ugyanakkor Bzenszky nem saját tapasztalatokat jegyzett le, hanem más, latin és német nyelven író szerzők tudását osztotta meg (Banner, 1913. 1: 4), Parajd nevezetességeinek a története tehát egyértelműen a mélybányászat előtti időkre nyúlik vissza. Ennek ellenére a bánya megnyitása (1762) turizmus- és imázstörténet szempontjából is milliáriumnak tekinthető.

Parajd turizmustörténetének a korai szakaszát illetően az írások műfaji megközelítésétől el kell tekintenünk: eredetileg másra rendeltetett szövegekben találunk turizmusra vonatkozó utalásokat, s még az 1800-as évek végén is akadnak írások, amelyeket erőteljes műfaji átjárhatóság jellemez, s amelyek emiatt nehezen sorolhatók egyértelműen egyik, vagy másik kategóriába.

A tanulmányt tekintélyes szövegkönyv egészíti ki. Ennek célja – a turizmustörténeti tények ismertetésén túl – visszaadni azokat a színeket, hangsúlyokat és kontrasztokat, amelyeket a

¹ *Parajdon igen nagy só-hegy látható (Udvarhelyszékben). Ugyanitt nagy mennyiségű kréta van.* (Banner, 1913. 1: 15). Az *Erdély termékenységeinek említésre méltó volta* cím alatt Bzenszky Parajdot többek között *melegforrások, három mérföldre terjedő tó, Szent László kővé vált pénzei, híres borok, gyógyforrások, Szent Anna tava, vörös kövek, ércek* és bányák között említi – a sóbányák felsorolásából Parajd hiányzik, ekkor még mélybányászattal nem rendelkezett.

fogalmazásmód hordoz, s amelyek imázstörténet szempontjából nagyon fontosak. Ugyanakkor önmagában közlésként is indokolt helyet találni ezeknek az szövegeknek, hiszen ezek közül ma már nagyon sok ismeretlen, s több olyan írás is akad, amely magyarra fordítva először jelenik meg.²

Az erdélyi turizmustörténet szakirodalmának az összeállítása még várat magára. Erdély- és Székelyföld-bibliográfiák léteznek, a jelen tanulmány útmutatói is ezek közül voltak, bár egyik tételeit sem ellenőriztem hiánytalanul.³ Cédulakatalógusokra és számítógépes adatbázisokra támaszkodva, több száz tétel átolvasásával válogattam irodalmat.⁴ Ezek mellett meglepően nagy mennyiségű digitalizált szakirodalomra a Google keresőjében *Parajd*, *Paraid* és *Parayd* kulcsszavakkal végzett kutatás révén tettem szert. Egy teljesebb kép megalkotásához nyilvánvalóan szükség van az újabb források felkutatására. Ennek ellenére, a szerzők utalásait, az írások felhasznált irodalmát, s az említett bibliográfiákat tekintve elmondható, hogy a legjelentősebb útleírásokat, útikalauzokat, valamint Erdély legfontosabb magyar turizmuslapját sikerült átvizsgálni. A tanulmány során folyamatosan utalok a szerzők által ismert és használt művekre, térképezve azt a turizmusirodalmat, amely Parajd szempontjából releváns. A tanulmányban az idézett szavak dőlt betűkkel jelennek meg, a saját megjegyzéseim, ill. a fordítók megjegyzései kapcsos zárójelben szerepelnek.

2. A KEZDETEK (1762–1830)

Parajd korai turizmusát illetően kétségkívül arra a hivatásturizmusra kell gondolnunk, amely a sóhoz mint ásványhoz, a felszíni sóhoz mint geológiai jelenséghez, s a bányához mint ipari

² A francia szövegek fordításáért Miklós Rékának, a latin nyelvű szöveg fordításáért Sebők Tihamérnak, a román és német nyelvű szövegek fordításáért, valamint a források internetes felkutatásában nyújtott hatalmas segítségéért Surányi Ildikónak, az *Erdély* folyóirathoz kötött statisztikai eredmények ellenőrzéséért pedig Gáll Atillának és Surányi Ildikónak tartozom köszönettel.

³ A felhasznált irodalmat részben a következők kiválasztott (és elért) tételei képezik: Credner, 1864; Elemer Bako, 1969; Tulogy, 1929.

⁴ Forrásaim: Országos Széchenyi Könyvtár (Budapest), Földrajzi Társaság Könyvtára (Budapest), Magyar Állami Földtani Intézet (Budapest), Egyetemi Könyvtár (Kolozsvár), Haáz Rezső Dokumentációs Könyvtár (Székelyudvarhely), Városi Könyvtár (Székelyudvarhely), Haáz Rezső Múzeum (Székelyudvarhely) – Bányai János-hagyaték, Cholnoky Jenő Földrajzi Társaság (Kolozsvár) – Cholnoky-hagyaték, Magyar Földrajzi Múzeum (Érd) – Cholnoky- és Tulogdi-hagyaték, Természettudományi Múzeum (Budapest).

létesítményhez és gazdasági tényezőhöz kapcsolódik.⁵ A Parajdhoz köthető első úti beszámolók nagyrészt bányászati és ásványtani vizsgálatok kontextusába ágyazódnak. A közutak, s a sóbánya terében megvalósuló közlekedés feltételeit is kezdetlegesség jellemzi ebben az időszakban, a Bucsinon viszont már ekkor fogadó működik.

Johann Ehrenreich von Fichtel 1765-ben tett útja során érintette Parajdot.⁶ Írásában számos helyen utal Parajdra, beszél a *hófehér* sófalakról, amelyek több, mint 30 láb magasságban *különleges látványt nyújtanak*, utal a sókarrokra, s részletesen írja le a felszíni fejtés módját, ami ősidőktől fogva használatos. (Lásd: 1. szöveg)

Fridvalszky János 1767-ben kiadott leírása is a székely sóbányászat korszakváltásának időszakában született, hiszen az első föld alatti aknát 1762-ben nyitották Johann Frendl osztrák bányatiszt irányítása alatt. (Horváth, 2006: 142) A szerző ásványtani munkáját tanulmányút alapozta meg, amely során Erdély minden sóbányáját meglátogatta – Parajdra is így érkezett. (Fridvalszky, 1767: 158) Fridvalszky János (1730–1784) jezsuita természettudós volt. A 2003-ban megjelent életmű-értékelés a fő művét (*Minerologia Magni Principatus Transilvaniae*) úttörő írásnak mondja, mely Erdély bányakincseit minden előzmény nélkül vette számba. (Csetri Elek, 2003: 93) A Parajdra vonatkozó sorai idézetként Benkő József 1790-ben nyomtatott *Transylvania Specialis* művében is feltűnnek. (Lásd: 2. szöveg) Fridvalszky írása mutatja meg, hogy hogyan is történt az 1700-as évek végén egy sóbánya meglátogatása. Elbeszélése szerint az aknába való leszállás ekkor még meglehetősen kényelmetlen és félelmetes volt: *zsákokba göngyölve*, köteleken ereszkedtek a mélybe, hogy a szalmafáklyák fényénél szemügyre vehessék a kúp alakú bánya belterét, a falak erezetét és a sófejtés módját. (Lásd: 3. szöveg)

Hacquet Balthasar 1791-ben kiadott műve több szempontból is rendkívüli figyelemre tart igényt. A szerző 1789-ben két napot töltött Parajdon. A releváns szövegrészt – ami terjedelmét

⁵ Michalkó Gábor a hivatásturizmust olyanként határozza meg, ami az egyén foglalkozásának gyakorlásával összefüggésbe hozható utazásokat fedi, s amely alatt sok szakma képviselőinek a rendszeres utazásai értendők. (Michalkó, 2007: 38–39) Michalkó az egykori királyok és főurak udvartartásának helyváltoztatását, a nemesek választásokon, rendi gyűléseken való részvételét is hivatásturizmusként értelmezi. (Michalkó, 2007: 126) Időben és jellegben közelebb álló példaként lásd Hans Dernschwam, a Fugger-bankház faktorának erdélyi utazását (1528), melynek célja a sóbányák helyzetének és termelésének a felmérése volt. (Dernschwam, 1984.)

⁶ Az időpontot Horváth István pontosítja (Horváth, 2006: 110) – Fichtel művét csak 1780-ban adták ki.

tekintve is kiemelkedő – egy rajz nyitja, a legkorábbi Sóhegy-ábrázolás, ami az eddigi kutatások során felbukkant. Balthasar szavai alapján a híres parajdi sóbányához viszontagságos út vezetett. A sósíklák különös látványának a megörökítésére Fichtel szavait használja; Balthasar két Sóhegyet nevez meg – egyet Szovátán, egyet pedig a parajdi bánya kapcsán, és utal a bányatelepre, ahol ekkor még csak 20 munkás lakott. Szavai a Sóhegy felfedezésének a mozzanatait tárják elénk: a régi bányaüregek, a sókarrok, a Fichtel óta megváltozott bánya és a kifejtés módja kerül bemutatásra. (Lásd: 4. szöveg)

Az *Úti Jegyzések mellyeket az Székelyföldről tett G. T. J. az 1799-ik esztendőben* c. írást közreadója, Domokos Pál Péter az egyik legelső székelyföldi útleírásnak mondja. (Domokos, 1937: 9) Áttekintésében megnevezi az út fontosabb állomásait, összegzi azokat az érdekességeket, amelyek különösen megragadták az utazó, gróf **Teleki József** figyelmét: így a homoródi borvíz, az almási barlang, a Hargita havasa, a lövétei vashámor, a borszéki források, a törcsvári passzusok, a Büdös-hegy és a Szent Anna-tó mellett a parajdi sóbánya életete is. (Domokos, 1937: 10) Az utazó alapvető motivációját a tudásszomj képezi, ugyanakkor – kivált a kötetben közölt életrajzi ismertetés fényében – egyértelmű a szerző értékteremtő, közhasznot szolgáló szándéka is.⁷ Ebből kifolyólag az írás kevésbé személyes hangvételi, erős útikalauz-jelleget hordoz. Teleki Nagyenyedről indul, útját lóháton teszi meg. (Domokos, 1937: 9) Parajdra Székelyudvarhely felől érkezik, Korondról és Sófalváról viszont alig ejt szót: Korondon minden ember fazakas, vagy *sendelly csináló*, Sófalvának pedig *so aknai vagynak* (Domokos, 1937: 35–36) – bár sófejtésről csak a *Paraid* alcím alatt beszél. Parajdról részletesebben ír, a bemutatás viszont hangsúlyosan gazdasági jellegű. A felszíni sófejtés megismeréséhez egy korábbi utazó, Fichtel leírását ajánlja az olvasó figyelmébe. A leírtakat tekintve a *Rabsoné vára* az egyedüli, amely érdekességgént szerepel (minden más inkább gazdasági megközelítésű).⁸ A bánya meglátogatására is csak néhány szó utal: *Belől az bányának conica (!) formája van: méllysége 35*

⁷ *...ha más is ezeket olvasván azt fogja itélni, hogy nem csak azért jártam, azt mondhasam hogy „én is utaztam”, hanem hogy kedves hazámról való esméreteimet bővitsem és talán másoknak is használhassak valamit, céloamat elértem.* (Domokos, 1937: 59)

⁸ *Paraid mellett vagyon egy régi vár, mellyet Rabsoné várának neveznek, egy hegyen, mellynek magassága 100 öl.* (Domokos, 1937: 36)

öl.⁹ *Le mehet az ember fenekéig gradicson a melly erős so oszlopon áll.* Teleki Parajdot Szárhegy fele hagyja el, egy bucsini fogadóban tartva pihenőt. (Lásd: 5. szöveg)

3. REFORMKOR ÉS ROMANTIKA (1830–1867)

A reformkor magával hozza az utazás és az utazás leírásának a divatját. Ebben az időszakban útleírások szempontjából a legalapvetőbb turizmusirodalom nyugati szerzők nevéhez köthető, de magyar képviselők is akadnak. Az utazás lóháton, kocsin, szekéren, esetenként gyalog történik. Az utazók többnyire erdélyi értelmiségiek támogatásával vágnak útnak, s még így is mostoha utazási körülmények várnak rájuk. A szóban forgó szerzők ismerik egymás műveit, ezek nyújtanak kapaszkodót az utak előzetes tervezésében. Erdélyben honismereti mozgalom veszi kezdetét, amely során megjelenik az igény az értékek, látnivalók összegzésére – az ügy kiemelt pártfogója Kőváry László. A korszak végére 4-500 vendéggel fénykorát éli a korondi fürdő.

3.1. ÚTI BESZÁMOLÓK

Szentiváni Mihály (1813–1842) erdélyi útjaihoz kapcsolódó írásait a Nemzeti Társalkodó közölte, 1986-ban pedig Húbert Ildikó rendezte sajtó alá, s látta el előszóval. Utazásairól és feljegyzéseiről a szerző így vall: *Utazni, s még inkább utazásokat írni korunk literaturai divatjai közé tartozik. Én is a divatnak kitelhetőleg hű fia, megsétálám magamat Erdély egyik végétől a másikig, s hogy a divat második ágának is eleget tegyek, ezennel közlöm csekély jegyzetim egy részét az olvasóközönséggel.* (Szentiváni, 1986: 13) Szentiváni előbb az egészen sóból álló Sóshegy kapcsán említi Parajdot (Szentiváni, 1986: 85), majd „a királyi sebvágás műhelyében” tett látogatásához (1837. május 23–24) fűz néhány gondolatot. A bánya rövid leírása mellett a *Raksonné-várrom* is felbukkan. (Lásd: 6. szöveg)

John Paget angol orvos, akinek első erdélyi útjára 1834-ben, a másodikra pedig 1836-ban került sor. A Wesselényi Polyxéniával kötött házassága után (1837) Paget Erdélybe települt. Ezt követően rögzítette a William Sandford újságíró és George Edwards Hering tájképfestő társaságában tett utak beszámolóját. A könyv 1839-ben jelent meg Londonban, s kedvező fogadtatásban részesült mind Angliában, mind Magyarországon. Nyugat először Paget írásában találkozhatott a XIX. századi Magyarország és Erdély tárgyilagos és jóindulatú bemutatásával. (Paget, 2011: 7–13)

⁹ 1 bécsi öl $\approx$ 1,89 m

Paget társasága Wesselényi Miklós kalauzolásában indult el Kolozsvárról, s érkezett Marosvásárhelyen át Szovátára. Itt helyi idegenvezetőt kerestek a látnivalók megtekintéséhez. (Lásd: 7. szöveg) A felszínre tört sót, s a rajta képződő karszt csodáját a szerző Szovátához köti. A Parajdon látottak beszámolója előtt a korabeli szállásviszonyokkal ismerkedhetünk meg: a parajdi és Parajd környéki fogadók meglehetősen mostoha körülményeket biztosítottak, a hely mélyebb megismerésében pedig a nyelvi korlátok is akadályt képeztek az idegen utazó számára. (Lásd: 8. szöveg) Ami Parajd látnivalóit illeti, Paget meglehetősen mértéktartó a pozitív jelzők használatában, az általa festett kép összességében nézve nem túl vonzó. Ezzel együtt a sóvidéki tartózkodás rövidsége semmiképp sem tulajdonítható kizárólag a látnivalók hiányának, sokkal fontosabb tényezőt jelentett a járvány. Amint Paget utal rá, maga az út kirándulás volt, nem több, mint szórakozás az utazók számára.

Első erdélyi útjára **Jókai Mór** 1853 május 5-én indult el. Kolozsvárról május 14-én távozott Erdély nagyszerű tudósának, Kövály Lászlónak a társaságában. (Vita, 1975: 34) Bár Bencenctől elváltak útjaik, Jókai továbbra is társaságban folytatta a kirándulását: a bencenci vendéglátói kísérték őt Székelyudvarhely fele – Lázár Kálmán feleségét, öccsét és szobalányát is magával vitte. (Vita, 1975: 48) Két napig időztek Kelemenelkén, ahonnan Henter József útitervével május 20-án indultak tovább. (Lásd: 9. szöveg) Bár e terv látnivalói között Parajd nincs jegyezve, a homoródalmási barlangtól keltezett úti levélben Parajd sóbányái is felbukkannak. Szükszavúan említést nyernek a sóhegyek, valamint a sóbánya; Korondra és Szovátára nem történik utalás. (Lásd: 10. szöveg) Jókai erdélyi útjait több korabeli újság tudósította, így például az 1852-ben Kolozsváron indított *Hetilap*, vagy a *Délibáb*, amelyben az úti levelek közlésre kerültek. (Kristóf, 1925: 6)

Auguste de Gerando 1819-ben született Lyonban, ősi, köztisztelőben álló család sarjaként. (The Christian Examiner and Religious Miscellany, 1855. 58: 4) Az 1840-ben kötött házassága után feleségével, Teleki Emma grófnővel Kövárhosszúfalván telepedett le. (The Christian Examiner and Religious Miscellany, 1855. 58: 9) Erdélybe érkezésük első nyarán Teleki Blanka társaságában jóformán egész Erdélyt bejárták. De Gerando rendkívüli érdeklődést tanúsított mind az antikvitásokkal, az erdélyi történelemmel, mind a természeti sajátosságokkal szemben, útjait hol lóháton, hol szekéren téve meg. (The Christian Examiner and Religious Miscellany, 1855. 58: 18) A *La Transylvanie et ses habitants* c. írását 1845-ben adták ki Párizsban, a De

Gerando-életművet bemutató írást (*The Christian Examiner...*) pedig halála után, 1855-ben. Ebben az erdélyi sóbányák az utazó számára fő érdeklődési pontként vannak kiemelve, a legfigyelemreméltóbb bányák – a marosújvári és a parajdi – leírását pedig kivonatként közlik. Marosújvárt De Gerando a hat megnyitott bánya közül elsőnek mondja, általánosságban pedig így vall: *Valóban, semmi sem varázslatosabb a fáklyafényben fürdő földalatti utcák látványánál.*¹⁰ (*The Christian Examiner and Religious Miscellany*, 1855. 58: 36) A leírtak alapján a bányalátogatás túlságosan nem függött a kitermeléstől. A szerző Parajd esetében a sóbányán kívül más látnivalót nem említ, a felszínre tört sósziklák, a sóstavak és kristályosodási formák Szováta látványosságai, Rapsonné vára pedig hóbertos kincskeresés kontextusában merül csak fel. (Lásd: 11. szöveg)

1864-ben a **Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága** Marosvásárhelyen gyűlésezett. Ennek keretében sóvidéki kirándulást szerveztek: a résztvevők augusztus 28-án indultak útra. Az eseményről a Vasárnapi Újság tudósított. (Lásd: 12. szöveg) Parajd – ha rövid időre is, de rangos és jelentős rendezvénynek adott színhelyet, Sóvidék pozitívumai összességében elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy a gyűlés kirándulását – rengeteg külföldi résztvevővel és vendéggel – ezekre a helyszínekre szervezzék. Program szerint a cél Szováta, Parajd és Korond volt, és a módosulás csak Korondot érintette, Szováta tehát nem volt az étkezésen kívül más tervezve. A falu és a bánya életében érzékelhetően különleges esemény zajlott, a vendéglátás komoly előkészületeket tehetett szükségessé mind étkeztetés, mind elszállásolás, mind a bánya bemutatása terén. 1850 és 1880 között Parajd falu népessége nagyjából megkétszereződött, de a kirándulás idején mindenképp 1000 és 2000 fő között mozgott (*varga.adatbank.transindex.ro*), az összegyűlt 400 fős társaság tehát jelentős sokaságot képviselt. A bánya bejárata előtt kiállítást készítettek elő a vendégek számára, s minden bizonnyal az ünnepélyes világítás, a mécsesekből kirakott szavak sem tartoztak a bánya hétköznapijaihoz. A szalmatekercsek meggyújtására – a tanulmányban szereplő írások alapján – rendszerint sor került. A bányászok imádkozás nélkül sosem láttak munkához (Horváth, 2001: 104), de a beszámolóból érezzük, hogy az ima és a himnusz ezúttal a vendégfogadás ceremóniájához tartozott. Csanády szövegében nem olvasunk arról, hogy a kirándulás alkalmával sor került volna a bánya részletekbe menő bemutatására, Csengery József 1866-ban közzétett írása viszont ezzel kezdődik: *Felolvastatott a magyar*

¹⁰ Fordítás: Miklós Alpár

orvosok és természetvizsgálók 1864-ik év augusztus végén Maros-Vásárhelytt tartott X. nagygyűlésének alkalmával a parajdi sóbányához tett kirándulásakor. Egy 1865-ben nyomtatott tanulmány szintén utal a kirándulás előadására.¹¹ Csengery ismertetője sok geológiai vonatkozású információt tartalmaz, de emellett általánosan beszél a bányáról és a Sóhegyről, a sóképződményekről, röviden a parajdi sóbányászat történetéről és az egyedülálló kifejtési módról. A bemutatás során a Sósorosról is szó esik. (Lásd: 13. szöveg)

Charles Boner az angliai Bath utazója (Boner, 1865: 359), Erdélyről szóló munkáját 1865-ben adták ki Londonban. Bonert útjában olyan személyek segítették, mint Finály Henrik, a kolozsvári filológus, vagy Orbán Balázs, aki saját készítésű fényképfelvételeit bocsátotta az utazó rendelkezésére (Boner, 1865: v-vi). Művében Erdély nagyobb városainak és legkiemelkedőbb látnivalóinak (így a Büdös-hegynek, vagy a marosújvári sóbányának) egész fejezetet szentelt, de a bányákról általánosságban is elragadtatással ír.¹² Parajd az *Egy körút* c. alfejezetben jelenik meg, s bár Boner határtalan lelkesedéssel beszél a sóbányák világáról, szükséztűen, rövid kitérőként ír Parajd és Szováta sójáról. (Lásd: 14. szöveg) Boner szavai azt sugallják, hogy járt a helyszínen, a Marosvásárhely környéki körút bemutatásába viszont e sóvidéki rész nem épül szervesen be (az idézett szakasz előtt a bonyhai tapasztalatait osztja meg a szerző, a Parajd-rész után pedig visszatér, s a Bonyha és Erzsébetváros közötti út szépségéről áradozik.) E rövid kitérőben ugyanakkor több távolságtartás érezhető, hiányoznak a személyes benyomások, megjegyzések. Ezek mellett Parajd kapcsán felszíni bányászatról beszél, holott ekkor már közel száz éve áttértek Parajdon a mélybányászatra. Ezek alapján feltehetően Parajdra nem látogatott el.

A *The Cornhill Magazine* 1866 novemberi lapjain *Transylvania* címmel útleírást közöl. A szerző neve nincs feltüntetve sem az újság tartalomjegyzékében, sem a cím alatt, sem az írás végén, az viszont kiderül a beszámolóból, hogy utazóink az Alpine Club tagjai. Útjukat és

¹¹ A parajdi sóbányákban gyakorolt sajátságos sótermelés és fejtés modorának, úgy az aknászati részleteknek leírását, a parajdi bányászat-utat közvetlen vezető, szakértő bánya-tiszt Csengery J. úrra bízom, ki is ezen részletes leírását a parajdi kirándulásakor a hely-színén fogja felolvasni. (Houchard, 1865: 194)

¹² A legnagyobb látnivalók egész Erdélyben a bányák. A sómunkálatok hatalmas mérete, a sajátságos megmunkálás és az így alakított termék végtelensége, a homály és a tranziens megvilágítás meglepetéssel és csodával, az áhítat tétova érzésével tölt el. Képtelen vagyok bármit is felidézni, ami valaha számomra lenyűgözőbb lett volna a marosújvári sóbányánál. (Boner, 1865: 448) [Fordítás: Miklós Alpár]

önmagukat már a legelső szavak által jellemzik: *Az utazás fő célja nem más, mint kiszakítani az egyént az otthon világából, megtörni a holnapok monoton egymásutániségét, ami nap mint nap az otthon kis terét kitölti*¹³ (Transylvania, 1866: 567). A leíró tisztázza, hogy – bár az érdeklődők számára egyszerűen a táj csodálóként határozták meg magukat – tulajdonképpen a Kárpátok csúcsai közül szerettek volna néhányat meghódítani. (Transylvania, 1866: 570) Az erdélyi út sok tekintetben csalódást okozott a brit utazóknak: az utazási körülményekről elmarasztaló szavakat olvashatunk, Erdély pedig a „dombok országa”, az itt található masszívumokat hatalmas hiba lenne hegyeknek nevezni. (Transylvania, 1866: 570–573) Elmarasztalóan ír a szállásviszonyokról is, ugyanakkor hozzáteszi, hogy ez nem a helyiek jóindulatán múlik¹⁴ – az ugyanis megkérdőjelezhetetlen, a mindent megmutatni akarásukat viszont a rosszmájú kritikusok problémásnak tarthatják. (Lásd: 15. szöveg) A leírás alapján a parajdi bánya meglátogatására feltehetően nem került sor, az viszont kiderül a szövegből, hogy a bányára többként tekintettek az erdélyiek, mint egyszerű ipari létesítményre. A *The Cornhill Magazine* útleírása remek képet fest arról, hogy milyen profilú utazók kezdték Európa ma ismert turizmusát, s hogy milyen körülmények határozták meg a kor utazásait. A szövegben több utalás történik Charles Boner írására, amelyet az Alpine Club túrázói is tanulmányoztak az Erdélybe érkezésük előtt (Transylvania, 1866: 568). A szerző elmondása szerint Boner neve és írása a magyarok között mondhatni ismeretlen volt. (Transylvania, 1866: 582)

Frank Tibor szerint **Arthur J. Patterson** műve a kiegyezés korának legjelentősebb és páratlan brit krónikája. Patterson először 1862-ben utazott Magyarországra, de a következő években többször időzött itt hosszabb ideig. Erdélyt 1864-ben járta be. Útjának „hivatalos” célja a magyar társadalom tanulmányozása volt.¹⁵ Patterson 1884-től magyar állampolgár, a budapesti angol tanszék tanára volt, aki családot is Magyarországon alapított. A *The Magyars...* Angliában jó

¹³ Fordítás: Miklós Alpár

¹⁴ *Kevés olyan ország van, ahol a tény, hogy utazó és angol úriember vagy, udvariasságot és kedvességet biztosít mindenki részéről, akivel találkozol – de Erdély kétségkívül ezek közé tartozik.* (Transylvania, 1866: 574–575)
[Fordítás: Miklós Alpár]

¹⁵ *Engem nem a régiségek, a sport, a tájak, és nem a természettudomány vonzott ebbe az országba. Különösen az érdekelt, hogy az ország intézményei és történelmi viszontagságai hogyan világítanak rá a társadalom- és politikatudományra.* (Frank, 2010: 141–142) Amint a szerző tisztázza, a könyv szóhasználatában Magyarország alatt Erdélyt is ért. (Patterson, 1869. 1: 15)

fogadtatásban részesült, Magyarországon viszont kevésbé figyeltek rá. Művéhez Patterson irodalmi listát nem csatolt, de utalásaiból világossá válik, hogy többek között Boner, De Gerando, John Murray és Paget írásait is jól ismerte. (Frank, 2010: 148) Amint az előszóban mondja, könyve elsősorban nem a magyar, hanem az angol olvasók számára íródott; a hosszabb tartózkodás, az utazás és tanulás eredményeit ötvözve turisták számára épp annyira tartalmaz információt, mint azok számára, akik otthon tanulmányoznának társadalmi és politikai kérdéseket (Patterson, 1869. 1: v-vi). Így ír: *Remélem, hogy az ittlétem és utazásom tapasztalatai az útra induló turista számára megfelelő felvilágosítást nyújtanak a magyarországi és erdélyi utak várható könnyedségét, kényelmét és biztonságát illetően* (Patterson, 1869. 1: 14). Patterson időnként útitársakra lel, de többnyire egymagában utazik. Korondra a székelyudvarhelyi vendéglátója hozza a saját kocsiján. Itt ismerkedik meg a parajdi sóbánya bányanagyával, Houchard Józseffel, akit az írásában csak funkció szerint azonosít be – személyét történelmi jelentőségű névhez köti, utalva Jean Nicolas Houchard-ra, a francia szabadságharc egyik generálisára (Patterson, 1869. 2: 351). Parajd megnevezésére sem kerül sor, a megnézett bányát nem köti településhez.¹⁶ Túlságosan maradandó élményekkel tehát nem gazdagodott Parajdon, szükségességéből és fogalmazásmódjából ítélve a bányát különösebben nem találta figyelemre méltónak, egyéb látnivalót pedig nem említ. Parajdot Borszék fele hagyta el, de nem végleg: utazásának tervét az 1864-es, Marosvásárhelyen megszervezett orvosok és természetvizsgálók gyűléséhez igazította, amelynek kirándulását épp Sóvidékre szervezték. A gyűlésen elmondása szerint az egyesületi tagokon kívül vendégek és hozzá hasonló idegenek is részt vettek. (Patterson, 1869. 2: 346) Parajdról ezúttal sem ír részletezően, inkább a kirándulás különleges karavánjellegét emeli ki.¹⁷ A szerző említ két utazót, akik az Alpine Club tagjaiként az utazási viszonyok mostoha voltára, valamint arra panaszkodtak, hogy egy kalandvágyó angol úriember még a nyakát sem törheti az erdélyi hegyeken. (Patterson, 1869. 2: 234, 345) Patterson nem látja

¹⁶ *Egy sóbánya meglátogatása után – ami minden Erdélyben idegen személytől elvárt – olyan tapasztalatszerzésre bírtak rá, amit egyetlen jövőbeli turistának sem tudok ajánlani: arra, hogy Borszéket azon szekerek egyikén közelítem meg, amelyek kiváló ásványvizét Magyarországra szállítják.* (Patterson, 1869. 2: 351) [Fordítás: Miklós Alpár]

¹⁷ *Az összegyűlt orvosok és tudósok által megtett kirándulás Szováta és Parajd sóbányáihoz igen festői jelleggel bírt, ahogy száz kocsi fénye hosszú vonalat alkotott, mindegyik három kirándulót és egy kocsist szállítva hegyre fel és és völgybe le, magányos völgyeken, felkoszorúzott falvakon át.* (Patterson, 1869. 2: 360–361) [Fordítás: Miklós Alpár]

értelmét annak, hogy egyik országban ugyanazokkal a látnivalókkal találkozson, amelyek máshol is adottak; akik nem hátrálnak meg a periférikus elhelyezkedés okozta nehézségektől, szerinte sokat kaphatnak egy erdélyi úttól. (Patterson, 1869. 2: 234)

3.2. KALAUZOK ÚTKERESÉSE

Az első modern útikalauzok az 1820-as években jelentek meg az Amerikai Egyesült Államokban, Gideon Minor Davison (1822), Theodore Dwight (1825) és Henry Gilpin (1825) szerzők tollából. Az európai kontinensen Mariana Starke Franciaország- és Itália-útikalauza (1824) volt az első, a legjelentősebb európai úttörők mégis Karl Baedeker (Németország, 1835) és John Murray (Anglia, 1836) útikönyvei. (wikipedia.org) Ezekben a látnivalók leírása mellett a szerzők már hangsúlyt fektettek az utazás gyakorlati kérdéseire is. Azonos elven alapuló, az iméntiekhez hasonló kivitelezésű kiadvány ebből az időszakból Erdély vonatkozásában nincs, akadnak viszont útikalauz-jellegű kötetek: a kezdeti stádiumokban ezek látták el az utazók informálásának a feladatát.¹⁸ Műfajukat tekintve ezek az írások nehezen kategorizálhatóak egyértelműen, sokszor csak a fogalmazásmód, néhány apró jegy hordoz kalauz-jelleget, vagy épp az előszó az, ami a hiány pótlását fogalmazza meg célként. Ezekben – az útleírásoktól eltérően, ahol elsődlegesen az útvonal határozta meg, hogy mely látnivalók kaptak helyet, s melyek maradtak egészben, vagy részben érintetlenek – megjelenik az igény a látnivalók, érdekességek rendszerelvű összegzésére. Az ügy egyik legjelentősebb pártfogója **Kőváry László** (1819–1907), Brassai Sámuel tanítványa, aki utazó, statisztikus és néprajztudós volt egyben.¹⁹ (Kőváry, 1984: 5) Bálint József így jellemzi: *Kőváryt mint honismereti íróit ismerte meg 1839-ben az olvasóközönség. Vele egy újabb reformpárti ifjú lépett a tollforgatók sorába, aki hódol a jó*

¹⁸ Kezdetben a földrajzi lexikonok és szótárak is utazásirodamat jelentettek. A jelen tanulmány terjedelmi korlátai nem adnak lehetőséget arra, hogy az egykori enciklopédiákat, lexikonokat, szótárakat és statisztikai kiadványokat is rendszerelvűen elemezzük, imázsalkítás szempontjából viszont ezek is relevánsak. Az imázst alapvetően határozza meg az adott desztinációról való tudás, ennek a tudásnak pedig számtalan forrása lehet – lásd Lopes szakirodalmi áttekintését: Lopes, 2011: 308–309. A csatolt írások csak a példálózást szolgálják – csak olyan művek említék, amelyek nevezetességet kötnek Parajdhoz. Lásd: 16. szöveg.

¹⁹ *Az irodalomban nevének hol y-ban, hol pedig i-ben végződő alakjával találkozunk. Munkásságának első korszakában maga is felváltva használta a kétféle névalakot, de a 60-as évek derekától haláláig következetesen y-nal írta a nevét.* (Kőváry, 1984: 5)

értelemben vett divatnak, az utazás és az útleírás divatjának. Az utazások és az úti irodalom fellendülése a reformkori Erdély irodalmának sajátos jelensége volt. A polgárosuló értelmiség számára a külföldi és hazai utazás, illetve az úti élmények közreadása tűnt a legmegfelelőbb műfajnak, melyben hangot adhatott az új viszonyok igénylésének. A hazai utazás igénye a megismerés és megismertetés jegyében született, de ennél lényegesen többet akart. (Kövár, 1984: 15) Kövár Székelyhonról c. könyve 1842-ben jelent meg. Szerzője utazási memoárnak szánta, mely a székelység lakta tájak iránti figyelem felkeltésére hivatott – Kövár 25 évvel Orbán Balázs előtt 47 nevezetes helyet írt le. (Kövár, 1984: 17) Ennek a lapjain *Parajd* cím alatt rövid, de önálló fejezetben beszél a székelyföldi sóról, annak néhány történeti aspektusáról. (Lásd: 17. szöveg) Amint Bálint József megjegyzi, Erdély természeti szépségeinek Kövár előtt alig akadt népszerűsítője. Az 1847-ben megjelent *Erdélyország statistikája* c. munka célja sem a pontos felmérés, mint inkább a figyelem felkeltése volt. (Kövár, 1984: 20–21). Habár a mű tartalmaz pénznemre, mértékegységekre, postára, stb. vonatkozó fejezetet, amely alapján útikalauzokkal lehetne rokonítani, erőteljesebb a kiadvány ismeretterjesztő jellege. Hogy a jelen tanulmányban mégis joggal adunk helyet e könyvnek, Tiltsch János könyvkiadó szavaival is indokolható.²⁰ Ezek a művek tehát egy köztes állapotot képviselnek, nem rendelkeznek még azokkal a kiforrott útikalauz-jegyekkel, amelyek a nyugati kiadványokban ekkor már jelen vannak, de adott esetben ellátják az útikalauzok információközlő szerepét. Az *Erdélyország statistikája* Korondot az egyik legtöbb vendéggel rendelkező fürdőnek mondja, Szováta tája pedig regényes, *havasok aljában, fejezőlő só-sziklák között, festői édes és sós-tavakkal az erdős hegyek völgyeiben* (Kövári, 1847. 1: 57); *a leggazdagabb helye a bántatlan savaknak*. (Kövári, 1847. 1: 77) *Parajd* rövid leírással csak a *Savak* címszó alatt szerepel – a sóaknák közül legnevezetesebb a legfejlettebb iparral rendelkező marosújvári, a második helyet pedig a legrégebbi, a tordai érdemli. (Kövári, 1847. 1: 73–74) A Rapsonné-vár bemutatása az 1852-ben megjelent *Erdély régiségei* lapjain kap helyet, de Ilyésmezőhöz, nem *Parajd*hoz kötve – *Parajd*

²⁰ Tizenhét évi könyvárusi s kiadói pályám folytában, mindig főtörékvésem volt hazánk irodalmát cél- és korszerű mivek kiadásával gazdagítani; mindazonáltal legforróbb óhajításaim közé tartozott Erdély statistikája s geographiája kiadhatása. Mert a mellett, hogy szinte oly szükségünk van reájok mint a mindennapi kenyérre, gyakran fűlig kelle pirulnom ha magyarhoni utazó kereskedésben ilyeket keresse, s nekem nincsenel kelle felelnem. (Kövári, 1847. 1: Előszó)

Szovátával együtt csak viszonyítási pontot képez.²¹ (Kővári, 1852: 178) A könyv Erdély épített örökségére koncentrál, szerkezetében és formájában útikalauzszerű. Miként az előszóban olvashatjuk, ezt az írást is utazások sokaságával alapozta meg a szerző; a kiadvány jellegét tekintve társa az ekkor még csak tervezett *Erdély földje ritkaságai* c. kiadványnak (Kővári, 1852: VII-VIII), amely 1853-ban jelent meg.²² A szerző nyitásában Paget és De Gerando szavait hívja segítségül: a kor legjelentősebb Erdély-vonatkozású köteteinek szerzői olyan világi emberek, utazók, akik rajongással teli szavaikkal hitelesítik az olvasó számára Kővári törekvését – összeállítani Erdély *ritkaságainak és festőiségeinek* sorozatát (Kővári, 1853: 21). Maga a tárgy teszi útikalauz-jellegűvé a művet, más sajátosság kevésbé; nem hangsúlyos az utazásra való buzdítás sem, inkább az értékek tudatosítása, az ismeretek terjesztése a cél, hiszen *egy két ember nem képviselheti a nemzet intelligenciáját* (Kővári, 1853: 27). Ebben a kötetben Kővári a sóbányáknak egész fejezetet szentel: Szováta és Parajd 20–30 ölnyire kiemelkedő, beföldelhetetlen sóhegyeit a kősótelepek általános leírásában említi (Kővári, 1853: 141), a művelés alatt álló bányák bemutatása során pedig részletes képet fest Parajd aknájáról. Az akkori öt megnyitott bánya közül leghosszabban a parajdit, Székelyföld egyetlen sóaknáját írja le. Olvashatunk a Sóhegyről, de élénk tárlat a régi bányatelep és sófejtés képe is, végezetül pedig a sóvágás egyedülálló módjára tér ki a szerző. (Lásd: 18. szöveg) A parajdi só leírásában utal az akna *gyűjtemény-tárára, hol folytonosan láthatni a különböző színű sódarabokat*. (Kővári, 1853: 153) Bár Kővári Szováta nevéhez az alcímben sósfürdőt köt, a parajdi Sóhegy-leíráshoz viszonyítva részletezőbben beszél a szováti sóelőfordulásról. (Lásd: 19. szöveg) Korond milliójének bemutatásában újabb Parajd-utalásra lelünk. A fürdő képét a korabeli kiadványok rendszerint a kirándulási lehetőségek felsorolásával tették egésszé – Korond számára ezek között Parajd az egyik legjelentősebb. (Lásd: 20. szöveg) Amint Bálint József rámutat, Kővári nem elégedett meg az iméntiekhez hasonló írások közreadásával: a hazai szervezett honismereti mozgalom egyik fő kezdeményezőjeként üdvözölte az Erdélyi Kárpát-Egyesület megalakulását (1891). (Kővári, 1984: 22) Kővári gondolkodásmódja az oktatásügyi tevékenységében is egyértelműen tükröződik: a Györke-sorozat részeként megjelent *Györke Erdélyt utazza*, valamint

²¹ A szöveg apró módosításokkal az *Erdély építészeti emlékei* c. könyvben is szerepel. (Kővári, 1866: 44–45)

²² Az *Erdély régiségei* előszavában a kiadvány 1852-ben tervezett címe, az *Erdély természeti ritkaságai* cím szerepel.

a *Györke Erdélyt újra útazta* c. kiskönyv Parajd sóbányáját, Szováta sóhegyét és a korondi fürdőt felölve tulajdonképpen az erdélyi nevezetességek kivonatát adja. (Lásd: 21. szöveg) Kőváry egy kései tanulmányában szinte meglepő céltudatossággal beszél a turizmusról: *Az idegenforgalom emelése a fő. Ennek első kíváncsága a modern hotel és jó ellátás, mi nálunk most hiányzik. (...) Hotel és reklám: megismertetni magunkkal s a világgal, mink van, kényelmet biztosítani azoknak, kik meg akarnak látogatni és ismerni.* (Kőváry, 1984: 26–27)

Hunfalvy János²³ (1820–1888) a magyar tudományos földrajz atyja. Az 1872-ben megalapított Magyar Földrajzi Társaság első elnöke, az első magyar földrajzi tanszék tanára Pesten. A Rohbock Lajos²⁴ (1820–1883) által mesterien illusztrált műve 1856-ban jelent meg *Magyarország és Erdély eredeti képekben* címmel.²⁵ Ezt megjegyzés egészíti ki az első oldalon, mely szerint a nevezett országok legérdekesebb tájai, városai, fürdői, egyházai, várai, palotái, s egyéb régi és új építményei kerültek Rohbock által megörökítésre a hely színén (Hunfalvy János, 1856. 3: fedőlap). A kiadvány felépítésében is leginkább az útikalauzokat juttatja eszünkbe: sorra veszi a legfontosabb erdélyi városokat, s a vonzáskörzetükbe tartozó látnivalókat. A *parajdi híres sóaknák* a *Bükszádról Udvarhelybe* alcím alatt bukkannak fel mint meglátogatható nevezetességek. A korra jellemző műfaji átjárhatóságot jól szemlélteti a bányalátogatás leírása, amelyben az útleírások közvetlen fogalmazásmódja érezhető. (Lásd: 22. szöveg) Ebben az írásban Parajd egyértelműen desztinációként szerepel, látnivalói a híres sóaknák, a sóforrások és sóhegyek – bár a részletes leírásban ezek közül csak a bányáról esik szó, s a felszínre tört só jelenségét is inkább Szovátahoz köti a szerző.

Ami a kor definíció szerinti útikalauzait illeti, Parajd **Murray** 1864-es útikönyvében csak egy apró utalás erejéig kap helyet Osztrák Birodalom bemutatásában, a sóbányák egyikeként: Erdély esetében mindössze két bányát emel ki név szerint, *Parayd* és *Maros-Ujvár* sóbányáját, zárójelben megjegyezve, hogy az erdélyi sóelőfordulások kősként mutatkoznak, a bányászatuk pedig a márvány bányászatához hasonló.²⁶ (Murray, 1864: 170) **Karl Baedeker** évekkel későbbi

²³ eredeti neve Hunsdorfer János

²⁴ Ludwig Rohbock

²⁵ Az írás 1864-ben német nyelven is kiadták. Lásd: Ludwig Rohbock, 1864.

²⁶ A szöveg ugyanebben a formájában több kiadás lapjain előfordul. Lásd: Murray, 1867: 174

útikönyvében már látnivalóként szerepelnek *Parajd impozáns sószikláit*, amelyeket a leírás szerint Székelyudvarhelyről kb. hat óra alatt érhetünk el. (Baedeker, 1880: 342)

4. A KIEGYEZÉSTŐL AZ ERDÉLYI KÁRPÁT-EGYESÜLETIG (1867–1891)

A korszak Orbán Balázs neve által fémjelzett: a Székelyöld leírása páratlan mű, amely egész Székelyföld imázsát új alapokra helyezi. A magyar szövegek továbbra is műfaji átjárhatóság által jellemezhetőek, megjelenik viszont Bielz kiforrott kalauza, amely a vizsgált, idegen nyelvű útikalauzok közül elsőként beszél részletezőbben Parajdról. Ebben tűnik fel először látnivalóként a Reitter-féle gyufagyár. A képi megörökítés – az utazáskultúra részeként – mérföldköhöz érkezik a fényképfelvételek megjelenésével. Korond-fürdő hanyatlik, míg Szovátn Veres József 1873-ban fürdőt alapít.

Orbán Balázs monumentális műve, a *Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeit szempontból* (1868–1873) mérföldkő Erdély tájainak a feltárásában. T. Szabó Levente fontos sajátosságokra mutat rá a mű keletkezését illetően, a következő sorokban az ő gondolataiból emelek ki néhányat.²⁷

Orbán Balázs komplex nemzetépítési folyamatok és diskurzusok kontextusában készítette el a munkáját. Ezek a nemzeti táj kérdését is érintették: egyes tájak egyszerűen kimaradtak ezekből a folyamatokból, mások pedig lépéselőnyre tettek szert – az 1830-as, '40-es években az Alföld játszotta a nemzeti táj szerepét, az '50-es, '60-as évektől kezdődően Kővárnak és kortársainak, a későbbiekben pedig Orbán Balázs vállalkozásának köszönhetően Székelyföld volt az, amely rendkívül erős pozíciót szerzett, s kezdett nemzeti tájként funkcionálni – Erdélyen belül később, az 1870-es években ugyanígy Kalotaszeg profitált az ilyen jellegű kanonizációs folyamatokból. A felvidéki és erdélyrészi Kárpátok közötti harc a nemzeti táj státusáért a Kárpát-Egyesületeken belül is éveken át jelen volt. E státus birtoklása befolyásolta az adott tér turizmusának az alakulását: nem véletlen, hogy az Alföld, vagy Kalotaszeg az, amely turizmus szempontjából húzóerővé vált a későbbiekben. Székelyföld tehát Orbán vállalkozása révén státust nyert más régiókkal szemben, *mitológiai státusú kultikus tájjá* lett. A görög nyelvet a tárgyalt időszakban nyilvánították öncélúnak, az antikvitás ekkor veszítette el referenciapont-szerepét, így ezeknek a

²⁷ Az előadás 2010.07.21-én került rögzítésre Tusványoson, közzétéve az *adatbankcafe.adatbank.ro* honlapon volt 2010.12.14-én. Letöltés ideje: 2012.03.07.

beemelése és megtartása a műben egy olyan elitista közönséget ragadott magához, amely kézzelfogható haszon nélkül is szépnek látta ezt a kultúrát. Ebben az értelmiségi körben megnőtt a görög kultúra presztízse, s egyben Székelyföld is elit, exkluzív, vezető régió képében tűnt fel. Ez különösen fontos volt ebben a korban, amikor megváltozott az utazás kultúrája, s az emberek érdeklődéssel kezdtek az idegen tájak fele fordulni. A mű nem más, mint Orbán Balázs válasza az 1876-os krach előtt álló, gazdasági hanyatlásban levő Székelyföld krízishelyzetére. A szerző kemény szavai döntően befolyásolták azoknak a kulturális paneleknek a kialakulását, amelyeket ma annyira természetesnek érzünk Székelyföldön. (T. Szabó, 2010.)

Orbán Balázs műve tehát ezek fényében értelmezhető. A *Sóvidék. Parajd környéke* cím alatt Parajdot Orbán rendkívül pozitívan írja le: kincse, a só Európa számára is ritkaságot és értéket képvisel; a Sósoros színes képekben kerül bemutatásra; maga a falu a Sóvidék központjává nőtt, városias küllemmel – heti vásárral, országos sokadalommal, postával, gyógyszertárral, gyufagyár és bánya által képviselt jelentős iparral – rendelkezik. (Lásd: 23. szöveg) A bemutatás szerint Parajd fő nevezetességét a sóaknák képezik – a gyufagyárhoz ilyen jellegű tartalmat Orbán nem rendel.²⁸ A leírás jellemzője, hogy sokszor személyessé válik – így pl. a Rapsonné-vár kapcsán olvashatunk olyan szavakat, amelyek erőteljesebben mutatják útleírásként, mint útikalauzként, vagy ismeretterjesztő kiadványként a művet. (Lásd: 24. szöveg) Orbán műve rendhagyó abban a tekintetben is, hogy szerzője az elsők között alkalmazza a kor legmodernebb technológiai vívmányát, a fényképfelvételt. Minden településhez nem rendel illusztrációt, Parajd bányatelepe viszont szerepel azoknak a felvételeknek a sorában, amelyek önállóan is alkalmasak a Székelyföld fő látnivalóinak az összegzésére. Illusztráció gazdagítja a Rapsonné-szövegrészt is – Orbán Balázs a várat egyértelműen Parajdhoz köti, még hozzá nevezetességgént.²⁹ Ez már egy újabb nagy cím alatt szerepel, Parajd tehát tekintélyes részt kap a műben, kivált, ha beazonosítjuk azokat a szövegrészeket is, amelyek a térség más településeinek bemutatásába ágyazódnak. Ebből a szempontból elsődlegesen Szováta leírását kell tárgyalnunk. Orbán folyamatosan utal Sóvidékre, a térséget tehát egységes régióként kezeli, mégis e fejezet nyitó

²⁸ Parajdon az első gyufagyár (1858) egy bizonyos Hafner/Haffner nevéhez köthető. Ezt 1867-ben Reitter, egy osztrák tőkés vásárolja fel. (Csiki, 2006: 144)

²⁹ *Parajd nem csak sóaknáiról nevezetes; környékén még sok más figyelmet, s felkutatást érdemlő hely van. Nem csak a természet gazdagítja fel kincseivel, hanem az emberek is hajdan sokat tevének érdekcsinálására;* (Orbán, 1991. 3: 136)

szavaiban mintha felülpozicionálná Szovátát.³⁰ Ugyanebben a fejezetben Orbán Gyűjtő Lajos szavait veszi át a szovátai só bemutatásához, de egy hosszas – az utókor által kevésbé idézett – Parajd-részt is közöl. Itt Orbán közel azonos terjedelmű szöveget tesz közzé a parajdi sóról és bányáról, mint a *Sóvidék. Parajd környéke* alcím alatt. A szovátai sóelőjövétel színes bemutatása mellett kiegészül tehát a korábbi Parajd-rajz, amely során Gyűjtő inkább Parajdot tűnteti fel jobb színben.³¹ Az azonos jelenség, s az azonos megnevezés (*Sóhegy/Só-hegy*) hozzájárul annak a konfúciónak az erősítéséhez, amely néha a szakirodalomban is megnehezíti a település egyértelmű beazonosítását a Sóhegy-vonatkozású szövegekben. Releváns a Korond bemutatásában szereplő utalás is, amely Parajd sóhegyeit a vendégek számára kínáló kirándulóhelyként szerepelteti. (Orbán, 1991. 3: 131)

A korszak egyik legjelentősebb bányászati írásának szerzője **Franz Pošepny** osztrák geológus. Az 1867-ben kiadott *Studien aus dem Salinargebiete Siebenbürgens* egész Erdély bányászatát felöleli. Parajd vonatkozásában leírja a Sóhegyet és a sókarrokat (Lásd: 25. szöveg), de ami miatt a műve a jelen tanulmány szempontjából igazán különleges, az az, hogy két részletes térképet is közöl az egykori bányatelepről, Parajd egykori turizmusának a legfontosabb színhelyéről.³²

A századfordulót megelőző két évtizedben egyre több kalauz gazdagítja Erdély turistakönyvtárát. **E. Albert Bielz** írását 1881-ben adják ki.³³ Ebben bemutatja a sóbányájáról híres Parajdot, ahol néhány évvel korábban még egy gyufagyárat is létesítettek, s érdemben beszél a felszíni sóról, amelynek legjelesebb példája a híres (szovátai) Sóhegy, Parajdtól 8 kilométerre. (Lásd: 26. szöveg)

³⁰ Csak most bámultuk Parajdnál ezen nyíltan előtérbe nyomuló kincseket, a Sóhegységnek csudáit. Nemsokára még bámulatosabb jelenségeit fogjuk látni Marosszéknak e tájjal érintkező felső részében, hová most lépteinket intézzük. (Orbán, 1870. 4: 13)

³¹ Ha követve a Szovátha vize futását, ismét a Kis-Küküllő völgyébe térünk vissza, s annak jobb partján felindulunk, három ezer öl távolságban egy más még terjedtebb sósík-képződményre találunk. (Orbán, 1870. 4: 17)

³² Az egykori bányatelep leírását lásd: Miklós, 2010.

³³ A térségre vonatkozó szöveg változatlanul egy később kiadott kalauzban is szerepel. Lásd: Bielz, 1885: 308–310)

5. A TURIZMUSÉPÍTÉS ÉVEI (1891–1918)

1885-ben megalakul az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE), 1891-ben pedig létrejön az Erdélyi Kárpát-Egyesület (EKE), amely saját turizmuslapot (*Erdély*) indít. Ezekben az években jelenik meg az első erdélyi magyar, és első román nyelvű útikalauz. 1894-ben alakuló gyűlést tart az EKE Udvarhelyvármegyei osztálya. 1905-ben német, 1906-ban angol nyelvű útikalauzt ad ki az EKE. Erdély tájait felolvasások, vetítettképes előadások kezdik népszerűsíteni. Az időszakot Hankó *Székelyföld* műve, valamint *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* reprezentálja – a képi ábrázolás részben rajzok, részben fényképek által történik. 1898-ban Parajdon megnyitják az Erzsébet-tárót, ahol a kifejtés már robbantás útján valósul meg. Emellett a látnivalók sorába kerül a sómalom is. 1900-ban Ilyés Lajos fürdőt alapít a szovátai Medve-tó partján – az 1910-es években Szováta már a székelyföldi vezető fürdők egyike. 1906-tól Parajd vasúton megközelíthető.

Az EMKE 1885-ben alakult, célja *a hazafiság fejlesztése nemzeti irányu művelődés által*; létrehozója és védnöke az Erdélyi Kárpát-Egyesületnek. (EMKE, 1891: II) Az 1891-ben kiadott **EMKE-utikalauz Magyarország erdélyi részében** a vármegyék fiókválasztmányai által biztosított szövegeket összegzi – az EKE megalapításához hasonlóan, egy részletes útikalauz sem várathatott tovább magára, immár *nélkülözhetetlen* volt. (EMKE, 1891: III) A kalauz alakjában és szedésében *a legelterjedtebb ilyenmű munkák mintájára* volt formálva, tartalmát pedig úgy építették fel, hogy a részek fényképek kíséretében önállóan is kiadhatók legyenek. Annak érdekében, hogy az erdélyi rész megismertetése sikeres legyen, a kalauz ára *a kiállítás költségein is messze alól maradt*. (EMKE, 1891: IV) Parajd Udvarhelymegye fejezetében kerül tárgyalásra (*Székely-Udvarhelyről Korond-fürdőre és Parajdra*). Az úthoz rendelt információk között a távolság (36,7 km), valamint az utazás költsége (6–8 frt.) szerepel. A sóvidék beazonosítása után elsőként Korond, majd Árcsó, a két Sófalva, Atyha, végül pedig Parajd kerül bemutatásra. (Lásd: 27. szöveg) Közvetlenül a településnév mellett szerepel a Valics vendéglője, ahonnan az őrházakkal megrakott Sóhegy, az Európában is ritka sószoros, a Reiter-féle gyufagyár és fűrésztelep megtekintésére indulhatunk. A bánya is ezek között szerepel, bár nyáron sóvágás nincs. Ezeken kívül az Orbán Balázs által leírt Rabsonné vára, s a közelben levő Szováta a megnézni való – ez utóbbi *a sósziklák gazdagságát még jobban előtűnteti* (EMKE, 1891: 251); a „sóhegyek” a tartalomjegyzékben is Szováta mellett vannak feltűntetve (*Szováta és*

sóhegyei), s a „szabadon álló hegyekké tornyosult” só a kalauz 16. oldalán is Szováta-hoz van kötve, Parajd csak a bányák felsorolásában kap helyet – bár mindegyik fáradságot megérő látnivalóként jelenik meg.

Silvestru Moldovan útikönyve (1894) az EMKE-kiadványhoz hasonlóan szerkezetében és formájában is magán viseli az útikalauzok fő vonásait. A tartalom fejezetekre van osztva, a különböző térségek pedig utazások formájában kerülnek bemutatásra, követve a folyók és utak vonalát. Ennek megfelelően Parajd a Kis-Küküllő településeinek egyikeként desztináció és tájékoztató pont. (Lásd: 28. szöveg) A szerző körülírja a Sóvidék fogalmát (*un teritor estins sãrãrii*), amely nagyjából Szováta és Korond között helyezkedik el. A térség több sóstavat és sósforrást magáénak mondhat, egyes helyeken pedig napvilágra tört sódombok, egész sósziklák találhatók. Ezek a sziklák karsztos formációikkal, a környező erdők zöldjévek kiegészülve gyönyörű látványt nyújtanak – Szováta-n. Parajdon „egy sóhegy” lábánál helyezkednek el Székelyföld egyedüli sóbányái; Szováta-hoz hasonlóan Parajdon is megfigyelhetők az egykori fürdők nyomai – Parajdon gyufagyár és fűrésztelep is található. (Moldovan, 1894: 330–331) A kötet első lapjain szerepelnek azok a szerzők és címek, amelyeket Moldovan forrásként használt: a magyar nyelvű szakirodalmat *A magyar korona országainak helységnévtára*, egy Hunyad megyei múzeum kalauza és Soó Gábor *Udvarhelymegye földrajza* c. munkája mellett Orbán Balázs írása, az 1891-es EMKE-útikalauz, valamint Kőváry négy műve képezte.

Ugyancsak 1896-ban jelent meg a *Magyarország, különös tekintettel Budapest fővárosra*³⁴ c. útikalauz Singer és Wolfner kiadásában. Ebben Székelyudvarhely rövid leírása mellett az egész térségből egyedül Parajdot szerepelteti a szerző.³⁵

Hankó Vilmos *Székelyföld* kötete 1896-ban jelent meg, kb. negyed évszázaddal a *Székelyföld leírása* után. Ez az időszak kellőképpen hosszú ahhoz, hogy a két kiadványt ne mérhessük ugyanazzal a mércével. Hankó művét már az 1891-ben megalakult Erdélyrészi Kárpát-Egyesület konferálja fel a saját turista- és fürdőügyi kiadványában (*Erdély*), turizmustörténet szempontjából tehát egyértelműen egy újabb korszakról beszélünk. A kiadvány a turizmus

³⁴ *Ungarn mit besonderer Rücksicht auf die Hauptstadt Budapest.*

³⁵ *A közelben [Udvarhely közelében] fekszik a nagy gyufagyáráról és sóbányászatáról híres Parajd, a nevezetes Rabsonné-várral, amelyhez a székely mondák többsége kapcsolódik. (Ungarn mit besonderer Rücksicht auf die Hauptstadt Budapest, 1896: ?) [Fordítás: Surányi Ildikó]*

szolgálatára hivatott, ezt támasztják alá a korabeli méltatások is.³⁶ A könyvben Parajd teljes alfejezetet kap, a szövegrész a bányatelep rajzával van kiegészítve. Elhelyezkedését tekintve a település a Sóvidéken, nevezetes kitérőkkel rendelkező utak találkozásánál fekszik. A Sóhegy, sósoros és a bányatelep a falu közelében található, a faluban pedig *Reiternek szépen berendezett gyufa-gyára és a fűrész-telep a megnézni valók*. (Hankó, 1896: 118) Ezek mellett Hankó a Rapsonné váráról ír részletesen, közölve a várhoz kapcsolódó mondát is. A szuperlatívuszok által tarkított bemutatás gyakorlati információkban szűkölködik. (Lásd: 29. szöveg)

Az útikalauzok sorát **Molnár Károly és Vajda Emil** 1897-es EKE-kiadványa folytatja, amely – bár helyenként a korábbi EMKE-kalauz szófordulatait használja, s rövidebb részeket át is vesz – azzal ellentétben kifejezetten Udvarhely vármegyére koncentrál, s fényképekkel is kiegészül. Parajdon a bányaigazgatóság előzékeny vezetése mellett lehet megtekinteni a különböző sóképződéseket, a faékeléssel végbemenő bányászat módját, a gyufagyárat telepeivel, s ezzel *be van végezve Parajd nevezetességeinek szemlélete is*. (Molnár Károly, 1897: 40–41) A kalauz felhívja a figyelmet, hogy kifejtés április 15 és november 15 között szünetel, így ebben a periódusban ez nem tekinthető meg. Parajd alapvetően kedvező színben tűnik fel, Szováta leírását olvasva viszont egyértelművé válik, hogy Szováta a szerzők hangsúlyosan felülpozicionálják. (Lásd: 30. szöveg) Szováta jelenléte önmagában egy hangsúly, hiszen – amint a szerzők szavá teszik, más vármegye részét képezi, így kivételesen kerül be a kalauz anyagába. Ez azt is maga után vonja, hogy saját címmel, külön egységként jelenik meg. Ebben a szövegrészben a szerzők kifejtik, hogy az európai ritkaságnak számító sósziklákat az irodalom csak a sóbánya miatt köti Parajdhoz – tévesen; *a természet nem ismervén megyei határokat, a mit Parajdon csak kicsinyben mutat fel, itt [Szováta] fejezte be egész nagyságában*. (Molnár Károly, 1897: 41)

³⁶ *A munka célja széles körökben megismertetni a Székelyföldet és az utazó közönség érdeklődését felkölteni e szép országrész iránt. Hankó munkája erre a célra teljesen alkalmas is. Lelkesülten, szép iránylyal, a Székelyföld alapos ismeretével oldja meg feladatát s mint olvasmány is vonzó és tanulságos. (...) A leírásokat lépten nyomon szép illusztrációk kísérik, melyek az olvasó érdeklődését még inkább fokozzák, úgy, hogy az ismeretlenben kedvet ébresztenek a valóságban is megismerni ezeket a tájakat és annak lakóit, az ismerősben pedig kellemes emlékeket újítanak fel s újabb vonzó erőt ébresztenek a Székelyföld felé.* (Erdély, 1897. 6–7: 50) A cikkben tévesen Hankó János nevéhez kötik a művet.

Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen 1901-ben jelent meg. Jellegét és formáját tekintve – bár nagyobb földrajzi teret ölel fel – leginkább Hankó Székelyföldjéhez hasonlítható. Parajd *Udvarhelymegye* leírásában több helyen előfordul: előbb egy általános bemutatásban tűnik fel mint a bányáipar fő képviselője (*Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen*, 1901. Magyarország 7: 335), majd sor kerül a részletesebb bemutatására is. Ebben Parajdot a kőszó hazájának mondják a szerzők, de Parajd és Szováta sója továbbra is egységesen van kezelve. (Lásd: 31. szöveg) A megye leírását két illusztráció egészíti ki: az Almási-barlang a homoródi fürdővel, valamint a parajdi sóhegyek rajza. (*Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen*, 1901. Magyarország 7: 335)

1901-ben az **EKE** ismét megjelenteti Erdély-kalauzát (Radnóti, 1901), amely Parajdot tekintve mindössze annyiban tér el az 1891-es EMKE-kalauztól, hogy a látnivalók sorából eltűnik a Reitter-féle gyufagyár – azt ugyanis 1899-ben Parajdról Kolozsvárra telepítik. (Csiki, 2006: 148) Az *Erdély* 1906-os száma hiánypótló, idegen nyelvű EKE-kalauz hírért hozza. (Erdély, 1906. 5-6) A ***Small guide through Erdély (Transylvania)*** szövegét tekintve azonos az egy évvel korábban kiadott német nyelvű kalauzzal, csak a függelékben tér el attól.³⁷ A mindössze 40 oldalas kiadványban érdekes módon Parajd is fürdőhelyként tűnik fel Szováta és Korond mellett – bár nem feledkeznek meg a bányájáról sem. (Lásd: 32. szöveg)

G. E. Mitton útikönyvét (*Austria-Hungary*) 1914-ben adták ki. Az *Erdély és Galícia* fejezetén belül mindössze 6-6 oldal szól a két egységről. Erdély gazdagságát ecsetelve Mitton a sóról ír leghosszasabban; konkrétan vonzerők tekintetében Kolozsvár, Borszék és Kovászna mellett mindössze Torda hasadéka és bányája, a Gyilkos-tó, a Szent Anna-tó, a Pokolsár és a parajdi Sóhegy szerepel a bemutatásában. (Lásd: 33. szöveg)

Cholnoky Jenő (1870–1950) naplóit a Magyar Földrajzi Múzeum őrzi Érden. A füzetek Cholnoky külföldi és belföldi terepjárásait, útjait idézik, információt vonatkoztatnak a helyszínekre, időpontokra, fényképfelvételekre és a saját készítésű ábrákra – tartalmuk ma kevésbé feldolgozott.³⁸ Parajd a XXV. (1906–1907) és XXXI. (1911–1912) naplók lapjain fordul elő. 1907.VI.14. és 18. között Parajd, Szováta és Székelyudvarhely bejárására került sor. (Lásd:

³⁷ Lásd: Fodor, 1905.

³⁸ A hagyaték 33 naplót tartalmaz, mindegyik római sorszámmal van ellátva. 1-től 38-ig folyamatos a számozás, de hiányzik a 2., 8., 9., 18. és 33. napló. A füzetek által lefedett időszak: 1894–1927.

34. szöveg) A társaság 14.-én érkezett vonattal Parajdra, itt foglaltak szállást. 15.-én előbb a Sóhegy és Sósoros, majd a Rapsonné-vár felé vették útjukat. A füzetben listázva vannak a fényképfelvételek, amelyek az út során készültek. Erre a napra Cholnoky szám szerint 6 felvételt jegyez. Ez a sorozat feltehetően azonos a kolozsvári Cholnoky-hagyaték katalógusában szereplő parajdi felvételekkel, bár a kolozsvári gyűjtemény 7 fényképpel rendelkezik.³⁹ Székelyudvarhelyről 17.-én ért ismét Parajdra a társaság. Ennek a napnak a bejegyzése tisztázza, hogy Cholnoky Lóczy Lajos társaságában tartózkodott a térségben – ugyanakkor Szováta csatlakozott hozzájuk egy harmadik személy is („Thumann fia”). Más útitársra a naplóban nem történik utalás. A feljegyzések és a felkeresett helyszínek alapján az út egyik fő célja a térség geomorfológiai tanulmányozása lehetett.

A XXXI. számú füzet feljegyzései évekkel később születtek, 1912-ben. Ekkor Parajdot Cholnoky épp csak említi, de – miként a korábbi út alkalmával is, rajzvázlatot készít Parajd környékéről. Apró módosításokkal ennek a rajznak a mását találhatjuk meg Cholnoky 1929-ben kiadott *Magyarország földrajza* c. művében (Cholnoky, 2010: 455) – a szóban forgó kötetben egybként érdekes módon id. Lóczy Lajos fényképfelvételét használja a parajdi sósoros bemutatására. (Cholnoky, 2010: 488) Parajdot 1912.VI.26.-án Gyergyószentmiklós felől Szováta irányába haladva érinti – az útra rövid bejegyzés vonatkozik. (Lásd: 36. szöveg) E második sóvidéki útról keveset tudunk meg a napló lapjairól, Cholnoky Lóczy Lajoshoz intézett, 1912.VII.11.-ére keltezett levele⁴⁰ viszont újabb információval szolgál: e második utat Cholnoky egyetemi hallgatók társaságában tette meg; tanulmányútra, szemináriumi gyakorlatra került sor. (Lásd: 37. szöveg) A korábbi Parajd-rajzok a levél által újabb vázlattal egészülnek ki.

A parajdi fényképek nyomtatásban publikálásra nem kerültek, a felvételekkel mégis nagyobb közönség ismerkedhetett meg az Uránia magyar tudományos egyesület *Népszerű Tudományos Felolvasások* c. kiadványai és rendezvényei révén. Cholnoky Erdély-bemutatóját 1913-ban nyomtatták ki Budapesten. A szerző az íráshoz 90 darab megszámozott képet rendelt, jelölve a szövegben, s egyszerre az előadás menetében is a fényképfelvételek helyét. A kiadvány utolsó

³⁹ A naplóban szereplő képek jegyzékét lásd: 35. szöveg.

⁴⁰ A Lóczyhoz írott levelek a budapesti Természettudományi Múzeum tudománytörténeti gyűjteményében találhatóak.

lapjain képjegyzék van mellékelve, amelyben Cholnoky minden fénykép tartalmát megnevezi.⁴¹ A lejegyzett szöveg beszédszerű és közvetlen, Cholnoky előadásainak a világába enged bepillantani. (Lásd: 38. szöveg) Cholnoky Sóvidékkel szemben tanúsított érdeklődését bizonyítja az az egyetemi előadás, amelyet feltehetően egy kolozsvári hallgató jegyzett le nem sokkal Cholnoky parajdi terepezése után. A jegyzet közvetítésében Cholnoky a legnagyobb kanyonok és látványosságok egyikének mondja a parajdi Sósorost; Szováta különlegessége hangsúlyosabban a sós vízhez kötött. (Lásd: 39. szöveg)

Tulogdi János (1891–1979) útinaplója szintén Érden található, az eddigiekben ennek a publikálására sem került sor. A napló tartalma rendkívül értékes, hiszen általa a parajdi turizmus egy újabb korszakába nyerhetünk bepillantást. Tulogdi nem egymagában utazik, feljegyzéseit többes szám első személyben írja. Korondra 1908.(?)VII.16.-án érkeznek, Parajd előtt a korondi agyagipar és aragonitlelőhelyek megtekintésére kerül sor. (Lásd: 40. szöveg) Parajdon (engedélykérés után) a bánya meglátogatásának sem képezi semmi akadályát. A szövegben Tulogdi minden bizomnyal Benedek Kálmánra utal, akit – a hangvételtől kiindulva – személyesen is ismert.⁴² A sómalom megtekintése után már nem a régi bányatelepre, hanem az 1898-ban megnyitott Erzsébet-táró irányába sietnek; 1908-ban már nem faékekkel szakítják a sópadokat, Tulogdi robbantásos kifejtésről számol be. A bányalátogatást követően Parajdon nem időzik a társaság, szállást már Szováta keresnek, ahol a villák és fürdőzés világa fogadja őket. A Tulogdi-hagyaték Érden három sósoros-fényképet tartalmaz: a készítés időpontja nem tisztázott, s Tulogdit is csak valószínűsíthetően mondhatjuk a fényképek szerzőjének.

Az *Erdély* folyóirat első részletezőbb írása Parajdról 1900-ban jelenik meg – **Létay Nelli** beszámolója egy 1890. augusztusában tett kerékpáros túráról. (Lásd: 41. szöveg) Három társával Gyergyóalfalu felől érkeztek Parajdra augusztus 25-én. A faluban mindössze két órát töltöttek, *a legapróbb részletig nézve meg mindent* – ez elsődlegesen az akkor épp költözés előtt álló gyufagyárat jelenti, a leírásban csak erről esik szó. A második cikk 1903-ban jelent meg: **Rónai Mariska** beszámolója a szabadkai Tanítóképző-Intézet tanulmányútjáról. (Lásd: 42. szöveg) Az

⁴¹ Az erdélyi sóhoz kapcsolódó felvételek jelzése 53-tól 62-ig terjed, ebből egy szászpénteki, kettő marosújvári, kettő szováti, öt pedig parajdi kép.

⁴² A parajdi bányaigazgatók névsorát tartalmazó táblázatban Benedek Kálmán nevéhez Horváth István az 1900–1906-os időszakot rendeli, az 1906 és 1912 közötti időszakhoz viszont nincs név kötve. Lásd: Horváth, 2006: 138.

út célja a székely nép megismerése, a Székelyföld látása által az ismeretek bővítése és tisztázása volt. A 38 fős társaság a „székelytársaságok” által összeállított program szerint érkezett Parajdra, ahol a sóbánya meglátogatása volt napirendre tűzve. (Rónai, 1903. 4-6) Végezetül, 1912-ben került közlésre **Hoffer András** Székelyudvarhely és Szováta között tett útjának a beszámolója. (Lásd: 43. szöveg) Ekkor már megnyílt az új Erzsébet tárna, de látogatásra még mindig a régi József bánya volt érdekesebb. A bánya mellett Parajd *világhírű nevezetességei* a csupasz sósziklák (bár ezek Szováta esetében is ugyanígy tűnnek fel), s a Korond-patak által feltárt só, a sószoros. (Hoffer, 1912. 1)

6. PARAJD ÉS A SÓVIDÉK FÜRDŐI

Parajdot sokszor nevezik a Sóvidék központjának, s ez a megnevezés – ha másként nem is lenne az, földrajzilag mindenképp helytálló. Szováta és Korond, a közrehevő települések jelenléte Parajd turizmusát tekintve rendkívül fontos, hiszen olyan településekről van szó, amelyek az 1800-as évek derekától kezdődően bekapcsolták a térséget az erdélyi fürdők vérkeringésébe, s amelyek Parajd látnivalói számára szócsövet képeztek. A két fürdő egymástól eltérő fejlődéstörténettel rendelkezik.

Korondra 1842-ben Kőváry szerint 500 vendéget vártak. (Kővári, 1842: 57) 1850 után nagyon jól szervezett fürdőként írtak róla (Nagy, 1974: 427) – a korondi fürdő fénykorát Zepeczaner Jenő is az 1860-as évek elejére teszi.⁴³ A *Korunk* beszámolója alapján Korondnak még ekkor is mindössze 243 látogatója volt, míg Borszék 1855 és 1875 között csak 3 évben esett 300 vendég alá (többnyire 500 körül állt), Előpatakon pedig 1862-ben 1203 vendég volt, 1865-től 1875-ig pedig nem esett a vendégek száma 1300 alá. (Zepeczaner, 2007: 115–116) Korond tehát kis fürdőként szerepelt a székelyföldi fürdők sorában. Nagy András közlése szerint 1872-ben Korondon nem volt vendég (Nagy, 1974: 428), 1890- és 1892-ben pedig 150 alatt volt a számuk. (Erdély, 1892. 4) Ebben az időszakban az *Erdély* is elhanyagolt fürdőről tudósított. 1892-ben Gáspár Gyula tulajdonába került a korondi fürdő: a következő évek a modernizálás jegyében teltek. 1895-ben 200 állandó vendége volt Korondnak (Erdély, 1896. 9), s folytatódott a fejlesztés. Az 1900-as évek elejének fő célkitűzése az erdélyi fürdők felvirágoztatása volt (Nagy, 1974: 430), de a tanulmányok és kalauzok sokasága nem volt elég, a hírverés ellenére nagy

⁴³ Ebben az időszakban De Gerando is 5-600 vendéget köt Korondhoz. (De Gerando, 1850: 153)

változás Korond esetében nem állt be, s végül az első világháború végérvényesen megfojtotta a próbálkozásokat.

Szovátafürdőt 1873-ban alapította Veres József (*Szováta fürdő rövid történeti ismertetése. A medvetavi fürdő fennállása 10-dik évi emlékére*, 1910?: 15), de 1877-ben még nem rendelkezett hatósági engedéllyel, s az országos statisztikában sem szerepelt; a *Magyar Polgár* 1877 júliusi számában már így nyilatkozott: *A szováti kedélyes hangulat uralkodik a közönség között. Minden törekvés a gyógyfürdő s a regényes vidék megkapó élvezetében összpontosul.* (Zepeczaner, 2007: 118) 1884-ben a Veres-féle fürdő bővítésre került, s csupán annak az elvárásnak kellett eleget tegyen, hogy a gyógyulást kényelmessé tegye és tiszta legyen. (Fekete et al., 1998: 236) Az 1892-es évhez nem tudunk vendégszámot kötni, de a *Maros-Vidék* júliusi száma szerint a szováti fürdő egészen benépesült. (Zepeczaner, 2007: 119) Sófalvi Illyés Lajos 1894-ben épített nyaralót a Medve-tó mellé, 1900-ban pedig megalapította „Felső-szovátát”, miután a fürdő rohamos fejlődésnek indult. (*Szováta fürdő rövid történeti ismertetése. A medvetavi fürdő fennállása 10-dik évi emlékére*, 1910?: 20) Szováta 1893-ban már kétszer annyi vendéget számolt, mint Korond, a vendégek száma pedig 1911-ig szinte folyamatosan növekedett. A turistaforgalom növekedéséhez jelentősen hozzájárult a Sóvárad és Parajd közötti vasút kiépülése – a szakaszt 1906-ban fejezték be. (Egyed, 1981: 160) A szováti fürdőélet kialakulása valamivel többet váratott magára, mint a korondi, de Szováta mutatói Korondhoz képest sokkal jelentősebb vendégforgalomról tanúskodnak az évek során. A hivatkozott szerzők által megadott értékek sokszor nem egyeznek meg egy-egy év esetében. Ez a fürdőstatisztikák eltérő terminológiájának is betudható. A lényeges következtetések ennek ellenére helytállóak: a korondi fürdő Szovátánál régebbi, de kis fürdő volt, Szováta pedig a világháború előtt az a fürdő volt, amely egész Sóvidék turizmusát a vállán vitte. Szováta Székelyföld vezető fürdőinek sorában szerzett helyet, de a világháború előtti hanyatlás számára sem volt elkerülhető.⁴⁴

⁴⁴ Szováta 1911-ben 1766 állandó vendéggel csak 14. a magyarországi fürdők sorában. Az ideiglenes vendégekkel együtt 4056-ot számoltak, míg az első Herkulesfürdő összesen 16152 vendéget regisztrált. Az összes vendéget tekintve Szováta előtt állt (a hazai fürdők közül) Marosújvár, Vízakna, vagy Hévíz is, de Borszék és Tusnád már nem. Hogy a magyarországi fürdőzés számára is kontextust biztosítsunk, el kell mondanunk, hogy ugyanebben az évben Karlsbadnak (Karlovy Vary) 109 ezer, Marienbadnak (Mariánské Lázně) 92 ezer, Badennek meg 32 ezer vendége volt. (Beluszky, 2008. 2: 113–114)

A korondi fürdő építésére fordított erőfeszítések, a hosszú évek törekvései Parajd szempontjából semmiképp nem mentek kárba, hiszen a Korondot népszerűsítő kiadványok szinte mindegyike szerepeltette Parajdot és a látnivalóit. Ugyanez mondható el a Szováta népszerűsítő kiadványokról. Bár ezek többnyire csak rövid utalásokat tartalmaznak, mutatják, hogy mely objektumok képezték célját a kirándulásoknak, s kik voltak azok a vendégek, akik felkeresték Parajdot; ezek az írások üzenték, hogy Parajdon van látnivaló.⁴⁵ Az utalások rövidege nem jelenti a relevancia hiányát: egy 1908-as Szováta-ismertetőből például a korabeli bányalátogatás feltételeit ismerhetjük meg: *A parajai sóbánya 7 kilométer Szováatától. A bányából kikért engedély mellett szabad a bejárás. Vezetőről gondoskodni kell, érdemes a megnézésre.* (Agyagási, 1908: 47) A parajdi turizmus és a sóvidéki fürdők világáról Kozma Dénes naiv költészete révén kaphatunk elevenebb képet: kötete a szováta fürdőn töltött napokat idézi meg, amelyek egyikén a parajdi sóhegy és tárnák meglátogatására is sor került. (Lásd: 44. szöveg) Ezek a kiadványok rendszerint gazdag fényképanyagot tartalmaznak (többnyire a fürdőket ábrázolva, de a barázdált sósziklák felvétele is rendre feltűnik ezek között – Szováta sajátjaként).

7. PARAJD AZ ERDÉLY FOLYÓIRATBAN ÉS A VASÁRNAPI ÚJSÁGBAN

A *Vasárnapi Újság* 1854 és 1922 között a legjelentősebb ismeretterjesztő hetilapnak mondható. Ebből kifolyólag sor került az ebben megjelent, Parajd-vonatkozású szövegrészek kiszűrésére.⁴⁶ Reklámokat leszámítva 34 alkalommal bukkan fel Parajd neve, ebből a jelen tanulmány szempontjából (a vonatok menetrendjén kívül) 9 releváns. Legjelentősebb a már tárgyalt 1864-es úti beszámoló a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók kirándulásáról. Emellett egy 1866-os és egy 1873-as Korond-leírásban szerepel Parajd, 1874-ben pedig De Gerando közöl részletet Reclus erdélyi útjainak leírásából. Egy 1878-as cikk a Székely Mivelődési és Közgazdasági Egyesület marosvásárhelyi gyűléséről ír, melynek tervezett kirándulása a Sóvidéket célozza, egy 1902-es írás pedig magyarországi miniszterek erdélyi körútját foglalja össze. (Lásd: 45. szöveg) Az *Erdély* folyóirat az 1891-ben alakult Erdélyi Kárpát-Egyesület turistalapja, az 1892–1917 közötti időszakokban ez a folyóirat tekinthető az erdélyi turizmus legjelentősebb szószólójának. Ebben, valamint az *Erdély Népei* és *A Mi Fürdőink* c. mellékletekben Parajdhoz összesen 48

⁴⁵ Lásd: Vajda, 1896: 12; *Szováta alsó és felső gyógyfürdői*, 1904: 10; Béldi, 1903: 294–295.

⁴⁶ A keresés találatait lásd: melléklet 1

szövegrész köthető, ebből 15 esetben csak közlekedési információkról van szó, vagy viszonyítási pontként jelenik meg Parajd, 5 esetben desztinációként szerepel, útvonal részét képezi, 14 esetben pedig látnivalót kötnek hozzá. Ezeknél jelentősebb szövegrész mindössze 5 van, ebből 4 hosszasan beszél Parajd látnivalóiról, egy pedig önálló cikk, bár ez sem konkrétan Parajdról, hanem a Parajdhoz kötött Rabsonné-várról szól. Ezek az értékek Marosújvárhoz, egy sokkal nagyobb, jelentősebb és látogatottabb bányához viszonyítva könnyebben értelmezhetőek: Marosújvár összességében kevesebb esettel rendelkezik (35), de 3 rövid leírást, 8 hosszút, s 2 önálló cikket is magáénak mondhat. Ugyanakkor Korond 69 esetéből 13 rövid, 4 hosszú leírás, 6 pedig teljes cikk; Szováta 69 esetéből 8 rövid, 6 hosszú leírás, 9 pedig teljes cikk. Szováta tehát többször, s sokkal jelentősebb írásokkal jelenik meg a folyóirat lapjain, de Korond is kedvezőbb mutatókkal rendelkezik. Parajd látnivalói 14 alkalommal bukkannak fel, 7 eset ebből Korond és Szováta leírásába ágyazódva – ezekből négyszer kirándulóhelyként tűnik fel Parajd.⁴⁷ Látnivalóként fényképen mindössze egy alkalommal szerepel Parajd, akkor is a Rabsonné-vár révén, míg Szovátahoz 9, Korondhoz 8 felvétel rendelhető.⁴⁸ Ez utóbbiak számára tehát lényegesen jobb vizibilitást biztosított a folyóirat, mint Parajd számára.⁴⁹

8. EREDMÉNYEK

Turizmustörténet szempontjából elmondhatjuk, hogy Parajd turizmusát kezdetben egy szűk turizmussegmens, a hivatásturizmus határozta meg elsődlegesen: az 1700-as évek derekán, különösen a Székelyföldhöz hasonló periférikus elhelyezkedésű térségek esetében nem beszélhetünk szabadidős utazások sokaságáról, Parajd viszont Dés, Szék, Kolozs, Torda és Marosújvár mellett az erdélyi sóbányászat egyik múlttal rendelkező színhelye, s az itteni bányászathoz köthető szükségszerű utazásoknak megvoltak a saját írott termékei, amelyeket ma turizmustörténet megközelítésében is vizsgálhatunk. A hivatásturizmus ugyanakkor nem a régmúlt sajátossága, a parajdi só bányászati, ásványtani, geológiai és geomorfológiai

⁴⁷ Az Erdély-statisztika grafikonjait és táblázatait lásd: melléklet 2.

⁴⁸ Sósziklákról található felvétel, de Szovátahoz kötve, sóbányát ábrázoló fotók pedig más bányák kapcsán fordulnak elő.

⁴⁹ Az *Erdély* 1906/5-6 lapszáma utal egy EKE-turistanaptárra, amely egy bányatelepet ábrázoló fénykép mellett Csávok Géza Parajdról, és a parajd környéki kirándulóhelyekről szóló cikkét is tartalmazza. Az eddigiekben sajnos ezt nem sikerült felkutatni.

szempontból a vizsgált időszak teljes időtartama alatt érdeklődésre tartott számot a szakemberek körében. A beszámolók összességét nézve megbizonyosodhatunk arról, hogy a sóbánya ipari létesítményként is érdekességet képezett – a bánya fontos szerepet vállalt Parajd városias jellegének a biztosításában, s a maga nemében is egyedülálló volt, hiszen Székelyföld ezzel az egy mélyaknával rendelkezett. A látogatások tárgyát egyrészt a kifejtés módja, másrészt a földalatti világ varázsa képezte már a legkorábbi időktől kezdődően – a bánya nyári meglátogatására is adottak a példák, bár nyáron kifejtés nem folyt, a bánya termelési időszakon kívül eső csendjét tehát feltehetően csak ezek a látogatások törték meg. A bánya az 1850-es évek elején már ásványtani gyűjteménnyel is rendelkezett. Ezek mellett fontos megjegyeznünk, hogy a sóbánya látványosságként való értelmezése nagy mértékben az utazók szocio-kulturális hátterének függvénye volt – az írások alapján az erdélyiek egyértelműbben tekintettek attrakcióként a bányára. A beszámolók bejáratott rendszer létét sugallják, megszokott volt a látogatók jelenléte a bányában, ahogy mindennapos volt a szalmakötegek meggyújtása, vagy a látogatói engedély kibocsátása a bánya vezetősége által – a látogatásoknak különösebben semmi sem képezte akadályát. Ez a turizmus a látogatók és az alkalmak számát tekintve nyilván a kezdetek jellemzőivel bír. Az útleírások és úti kalauzok révén figyelemmel követhetjük a folyamatot, amely során előbb a régi bányatelep József-bányája képez fő látnivalót, majd felbukkan az 1898-ban nyitott Erzsébet-táró neve is, de látogatásra még mindig a régi bánya alkalmasabb; az 1900-as évek beszámolóiból pedig már az Erzsébet táróba tett látogatásról, a sómalom megtekintéséről olvasunk. Az 1858 és 1899 közötti időszakban az iparosodás, a berendezések újszerűsége a parajdi gyufagyárat is a látnivalók között helyezte el. Az utazók nagy része különös érdeklődéssel tekintett a Rabsonné-vár és -legenda fele, a látnivalók listázásában legtöbbször ez is szerepel – néhol Szovátahoz, ritkábban Ilyésmezőhöz, de leggyakrabban Parajdhoz kötve.

Az 1800-as évek derekán a parajdi turizmus fejlődését döntően Korond-fürdő, később, a századforduló évtizedeiben Szováta fürdőinek a közelsége határozta meg. Ez egyrészt tényleges turizmust, másrészt vizibilitást, a fürdők reklámanyagaiban való szereplést jelentett Parajd számára. Ezekben a nyomtatványokban Parajdhoz egyértelműen pozitív gondolatok kötődnek, a térség látnivalóit a szinergia reményében gyűjtötték csokorba, hogy általuk a fürdők számára megfelelő látogatottságot biztosítsanak. Parajd Szováta és Korond kirándulóhelyeként az első

világháborúig folyamatosan jelen van a kiadványokban. Az első világháborút megelőző évtizedek turizmusának az EMKE, valamint az EKE biztosított szilárd szervezeti hátteret – ezek révén intézményesült először Erdélyben a turizmus-szervezés. 1906-ban a vasút Parajdra érkezése több évszázados elszigeteltséget szüntetett meg.

Imázstörténet szempontjából levonható a következtetés, hogy a Parajd név a vizsgált forrásokban rendszerint sóbányászat, mineralógia kontextusában merül fel, mondhatni elválaszthatatlan a kősó fogalmától. A felszínre került só, a sóból álló hegy, a tiszta sóba vágódott völgy már az 1700-as években is érdekességként, rendkívüli jelenségként került feljegyzésre. A parajdi és a szováti sóelőjövétel azonos névvel való illete (Sóhegy, Só-hegy) néha bizonytalanságot eredményez a települések beazonosításában, de a települések egyértelmű képének a kialakulását is zavarja, konfúziót kelt. A jelenség még az 1900-as évek elején is felbukkan, bár a szováti fürdőélet felvirágzása annak a folyamatnak jelenti a kezdetét, amely során egyre erősebbé szilárdul Szováta és az Illyés-féle Medve-tó azonosítása. A vizsgált szövegek egyik visszatérő motívuma, hogy a parajdi bánya/Sóhegy a „híres” állandó jelzővel kiegészülve szerepel; a másik ismétlődő szerkezet Spanyolország (Cardona) és Sóvidék felszíni sójának a párhuzamában áll – attól függetlenül, hogy a szováti, vagy a parajdi előfordulás van előnyösebb színben feltüntetve.⁵⁰ Harmadszor azokat az ismétlődő szavakat kell említenünk, amelyek Szováta és Parajd rivalizációját szorgalmazzák a Sóhegy/Sókárpátok/sósziklák birtoklásában.⁵¹ Imázstörténeti megközelítésben fontos rámutatnunk a tényre, hogy a sóvidéki települések közül Parajd az, amely a német megnevezését (Salzberg) a Sóhegy szószerinti fordítása révén kapta.⁵²

A kutatás során kiemelten két újság került górcső alá: a *Vasárnapi Újság* (Pest), valamint az *Erdély* (Kolozsvár) folyóirat. Láthattuk, hogy az előzőben Parajd meglehetősen kevés releváns szerepléssel rendelkezik, az utóbbiból viszont sokat megtudhatunk a parajdi turizmus fejlődéséről. Szemléltettük, hogy regionális összehasonlításban Szováta és Korond, tematikus összehasonlításban Marosújvár sokkal kedvezőbb vizibilitási feltételekkel rendelkezett az *Erdély* lapjain – ez egyben a települések turizmus szempontú jelentőségét is tükrözi.

⁵⁰ Az eddigi példák mellett lásd: Houchard, 1865: 193; Barabás, 1904: 6.

⁵¹ Az eddigi példák mellett lásd: Benkő, 1868–1869: 244.

⁵² Ugyanakkor a név az első nagy magyar névtárban (1806) még nem szerepel. (Lipszky, 1987: 125)

A kutatás eredményeként elmondható, hogy a kiadványok az évek során Parajdhoz következetesen érdekességet, látnivalót rendeltek, de fény derült arra is, hogy a felszíni só legalább annyira erősen, esetenként erősebben Szovátahoz kötötték – a felszíni só legalább annyira volt Szováta, mint Parajd emblémája; Parajd elsősorban sóbányát jelentett. A térséget érintő szövegek felvezetésében a szerzők rendszeresen utalnak a Sóvidék-fogalomra. Ez az előbb említett rivalizációs feszültség generálásával ellentétes gesztus, amely Szovátát és Parajdot mellérendeltségi viszonyban határozza meg.

A **képi ábrázolást** illetően elmondhatjuk, hogy a megjelent nyomtatványok döntő többsége a régi bányatelepet és a háttérben meghúzódó Sóhegyet jeleníti meg. Erre koncentrált Balthasar (1788), Orbán Balázs (1868) és Hankó (1896) műve is – viszont az Osztrák-Magyar Monarchia bemutatása (1901) a sószorost részesíti előnyben. Ezek a századforduló fényképfelvételeit tekintve is a leggyakrabban használt Parajd-reprezentációk.⁵³

⁵³ Pl.: Magyary, 1904; Béldi, 1903; EKE-naptár 1907. Az elmúlt évek gyűjtőmunkája során Parajdról több száz fényképfelvétel digitalizálása valósult meg. Eközben világossá vált, hogy a kezdeti időszakok által hordozott kiforratlanság a képeslapok esetében is megmutatkozik. Rengeteg családi fotó került olyan felületen előhívásra, amely hátoldalán a képeslapokra jellemző beosztást tartalmazta, lehetőséget kínálva arra, hogy az adott fotót képeslapként küldjék a világba. A családi fotókat kiszűrve sem definiálhatjuk pontosan a települést reprezentáló képeslapokat, mivel sok felvétel falurészletet ábrázol, s ma már nem tisztázható a felvételt készítő szándéka. Egyértelműbben azok a képeslapok különíthetők el, amelyeken a felvétel tartalmához kapcsolt magyarázat nyomtatott, vagy amelyek a képeslapok fogalmához köthető jellegzetes szöveget tartalmaznak. E képeslapok részletező elemzésére a jelen tanulmány terjedelmi korlátai lehetőséget nem adtak, de néhány reprezentatív példa a mellékletben megtekinthető. Lásd: melléklet 3.

SZÖVEGGYŰJTEMÉNY

1. Fichtel, 1780.

Parajdon [Paraid] néhány sóhegy egy völgyet vesz körül, melynek alapját is só képezi. A hegyeken meredek törések találhatóak, melyeknek hófehér sófalai több mint 30 láb⁵⁴ magasságban különleges látványt nyújtanak. (Fichtel, 1780: 16) *Amikor egy Parajd közelében fekvő sóstó kiszakadt és a patak medrébe ömlött, a halak mind megdöglöttek, s a partról szedték össze őket.* (Fichtel, 1780: 36) Parajdon részben nem színezett, részben színezett formában lelhető [só]. Utóbbinak a többsége sárgás-narancssárga, hol világosabb, hol sötétebb, vagy sárgás-szürke. Ezek a színek az agyag tulajdonságaitól függenek, melyen az a víz áthatolt, ami a sót lerakja. (Fichtel, 1780: 55) Sókarrok találhatóak a parajdi sóhegy mélyedéseiben is. (Fichtel, 1780: 56) *Mivel a bányaépítést és a sóképződést ebben és az előző részekben már leírtam, nem marad más hátra, mint a különleges Parajd Sóhivatal, mely úgy a bánya szerkezete, mint a sóképződés szempontjából különbözik a többitől. Körül szeretném ezt a különös sótelepet is röviden írni, mely egy még fennmaradt példája annak, hogy miként termelték az ősidőkben ki a sót Erdély vidékein. Sem rendszeresen használt bánya, sem vonat nem található ezen a területen, hanem a sófejtők bajtársiasan összeállnak, kiválasztanak egy megfelelő helyet egy kisebb üregnek, mely nem tágasabb egy hagyományos bánya négyszögletes aknájánál; eltávolítják a néhány arasznyi földet és fejteni kezdik a sót. Evvel a munkával maximálisan az 5 öl mélységig haladnak; mikor fáradtságossá válik a só vállon való kivitele, elhagyják ezt a helyszínt és keresnek másikat. Gyakran megárad egy hegyi patak, mely eláraszja az üreget is, hamarabb, mintsem a mélység miatt válnának használhatatlanná; mivel ezek az üregek egy völgyben találhatóak, melyet részben kopár, részben benőtt sóhegyek vesznek körül, és melyet az említett patak szel át. A só felszínre szállítása elég nehézkes, ezért a kősót csupán 50 fontos darabokban fejtik ki, amiért a munkások 1 krajcár bért kapnak. Mivel az egész völgy fel van dűlve, és a hegyvonulatokon hiányzanak a kényelmes kifejtést biztosító helyek, ezért Parajdon is készülnek egy rendszeresen használt, mély bányát létesíteni. Az itteni sóhivatal elsősorban a nagy területek használata miatt jött létre, mely az összes bányahivatalét meghaladja. A távolságok túl nagyok ahhoz, hogy Magyarországra vagy a Bánságba szállítsák a sót. (...)* (Fichtel, 1780: 120–121) [Fordítás: Surányi Ildikó]

2. Benkő, 1999.

Az udvarhelyieknek a sóban soha el nem fogyó gazdagsága köztudomás szerint Parajdra alapozik, de széles körben az egész vidék gazdag a sóban: tiszta sóból álló hatalmas sziklák meredeznek a magas hegyekről. Sóbányát itt egyet sem lehet látni, hanem a bányászást négyszögletes gödrökben végzik, s ezeket csak annyira ássák mélyre, hogy vállukon könnyen kihozzák a kitermelt sót, mégis 500 000 mázsával gazdagítják az egész Székelyföldet. (Benkő, 1999. 1–2: 56–57)

⁵⁴ 1 láb $\approx$ 31,6 cm

3. Fridvalszky, 1767.

A sziklás só tömegén függő vízfogók [gödrök, vermek] annyira el vannak választva [annyira különböznek], hogy egyik a létráknak szolgál, amelyeken a munkások jönnek-mennek, a másik pedig a só kihozására. A Gabelnek nevezett gépezetet, amelyet hátul szoktak felállítani, négy ló nyolc óránként megfordítja, úgy, hogy a sódarabokat nem kis erőfeszítéssel hozzák a felszínre. A zsák, amely kősóval van megrakva, hálókhoz hasonló kötelekből van összekötve, amelyre apró sódarabokat raknak, bivaly [?] bőréből van varrva.

Az a két Comes [grófok?] a kötelek összeillesztésével nem borzalom nélkül magukat megkötötték, míg én a kínzó aknákat néztem, magamat megkötöttem, a negyedik, a legszélső [?] zsák a keresztgerendán nem nagyon messze, csak annyira, hogy a lábak támaszkodását segíteni tudja, a fejünk felett függve, mozdulatlanul állt, és vezetett, nehogy az aknák falában megsértsük a kötelet. Szerencsésen megérkeztünk a talpazathoz és a zsákkal behálózott kezünket, lábunkat kibontottuk, szemügyre vettük a munkásokat, a szibbadástól szabadulva a hatalmas kúp alakú talpazaton [terem?] gondolkodtunk, a látványra nézve igen kellemes mélységet [vagy magasságot] szemléltük, ugyanis azt beljebből csodálhattuk, az akna szájánál égő szalmaféklyák látásra igen kellemes teret mutattak. Akkor a sóerek [?] felé fordulva a talpazat görbe síkját, és inkább elliptikus, mint körkörös vonalait figyeltük meg, továbbá az ásás szabályait, valamint a munkások ernyedetlen és változatos munkáját. Eközben zaj, morajlás, mennydörgés hallatszott, mi féltünk, amikor a hátul lévő mérnököt megszólítván azt kérdeztem: Mit jelentsen ez? Ő jóindulatúan így szólt hozzánk: ezek a recsegések akkor hallatszanak folyamatosan, amikor a nyílásba szorult só padok [lépcsők] a végeknél keresztül döfnek és kalapáccsal, amely ék alakú, addig veretnek, amíg szétszakadnak. A belső, túlságosan összenyomott ércnek az összeütközése a megrikult belső érczel recsegésekhez, zajhoz, morajokhoz, mennydörgésekhez hasonlókat szokott előhozni [eredményezni]. Ezeket látva, amelyek a tapasztalatnak szolgálnak, a bányászok által megáldva, újra zsákokba göngyölve visszatértünk, de íme, mert megszállt mindegyikünket az éhség, a dél után sóhajtoztunk, ahogy a szokatlan éhségről tanácskoztunk, vendéglátónak mutatkozott számunkra S. D de Kern, a sóbányászat tanulója [?], de hiába hozott helyre gazdag ebéddel, maga az éhség három napig fenmaradt. Bárcsak ahányszor az émelygés a gyomrot elfoglalja, annyiszor menne le oda egészséges [t.i. dolog]. Már Erdély minden egyes sóbányáját meglátogattuk. (Fridvalszky, 1767: 157–158) [Fordítás: Sebők Tihamér]

4. Balthasar, 1791.

Baloldalt, délre magunk mögött hagytuk a Kis-Küküllőt [Kis-Kukulő], ahol ugyanolyan kőzetből épült hegyeket találtunk, mint Segoso, azaz vulkanikus gránitból, amit már előzőleg említettem. Egy egésznapos út során, amelyet egy erdőn keresztül tettünk meg, nem találtunk más kőzetet, csak ezt, különböző színekben. Ennek az erdőnek a közepén fekszik egy nagy terjedelmű tisztás, ahol azok az utazók, akiknek túl fáradalmas az utazás, megszállhatnak éjszakára és megitathatják a lovaikat. Mi is ide tartottunk; de mivel egész nap nagyon rossz idő volt, és csak este fele enyhült meg, már akkor este el szerettünk volna érni a híres parajdi [Parayd] sóbányához. Ez az elhatározás káros volt, mivel ránk esteledett és szinte elvesztettük lovainkat, szekereinket és minden tulajdonunkat. A sok viszontagság ellenére éjjelkor megérkeztünk a helységbe, de annyira elfogyott minden

erőnk, hogy két napig kellett itt maradnunk ahhoz, hogy képesek legyünk folytatni az utunkat. Ezalatt lehetőségünk volt meglátogatni a bányát és a környékét. (Balthasar, 1791: 146)

Parajd, Udvarhelyszékből [Udwarhely] (Fichtel, 17. old., II. rész) egy vidéki kisváros, amely egy völgykatlanban fekszik és kb. 150 házból áll. Egy pár patak és a Kis-Küküllő [Kuskukullo] folyik közelében, amely a Marosba [Marosch] ömlik. Már sok éve saját sóhivatallal rendelkezik, amelyben négy tisztviselő dolgozik. A nem több, mint 20 munkás az aknáknál lakik. (...) Mivel a hegyek nem magasak, elegendő föld borítja őket ahhoz, hogy erdők keletkezessenek. Szinte egyáltalán nincsenek sík felületek, s több tél van, mint nyár.

Egész Erdélyben csak két sóhegy található. Ezek teljesen koparak és kimagaslanak a horizontból: Szováta [Szovata] és a mi sóbányánk. Fichtel úr azt állítja, hogy Parajdon a sóhegyek egy völgyet vesznek körül, amely ugyancsak sóból épül fel. A hegyekben hasadások vannak, amelyekben a hófehér sófalak több mint 30 öl magasságban különös látványt nyújtanak. A szerző leírása nagy részben egyezik a valósággal, de arról, hogy a felszíni sórétegek a mélyben egy sötömböt alkotnak, nem bizonyosodtunk meg. Az említett író az erdélyi sötömböket egy egységnek tekintette, amely a hegységek alapját képezi, nem voltak aggályai afelől, hogy az itteni kis terület is ehhez tartozik. Biztos vagyok abban, hogy nem létezik olyan ország, amely annyi sót tartalmazna, mint Erdély. A további tapasztalatok bizonyítják, hogy a fent említett szerző kijelentései megalapozottak-e, vagy sem. A saját tapasztalataink alapján nem áll jogunkban döntést hozni ebben a kérdésben, bár amit láttunk, gyakran az ellenétét bizonyíthatná. A só és a kő ez alapján egyazon osztályba tartozik, mivel mindkettő oldódik vízben.

Azt, hogy Parajd környékén bőségesen található só, a helységek is bizonyítják: Szováta, Sóvárad, Sófalva [Sovathu, Sovarot, Sofalva] stb. Délnyugaton egy kis kerek hegy emelkedik, melyet gabonatáblák, mezők és fiatal erdők borítanak. 30-40 öllel magasabb a mellette fekvő városkánál. Neve Sóhegy [Só-hegy] vagy Salzberg (lásd a 7-es fejezet ábráját). Az alapjánál csak gránit-törmelékét és vizet találtunk. Amint elértünk a pár öl magasságot, a kőzetben mélyedéseket fedeztünk fel, amelyekben víz volt található (mint Aknánál⁵⁵) [Okna] és amelyek mindenféle sönvényeknek adtak otthont, arról tanúskodva, hogy ezek elsüllyedt aknák voltak, ahol korábban sóval dolgoztak. Magasabb szinteken mindent agyag fedett, s ránézésre az ott fellelhető laza kövek ide csak véletlenül kerültek le a magasabb hegységekből, amely feltevést a siker elegendő bizonyítékkal támasztott alá.

Ha ennek a hegynek a gerincét északkelet felé, Parajddal ellenkező irányban megkerüljük, leereszkedéskor elérünk egy mélyedéshez, amely valamikor egy bánya volt, mely beszakadt, vagy elsüllyedt. Száraz volt és jó föld borította régóta, amióta üresen hagyták. Közeledve elértünk a hegy valamikori egyetlen bányájához, ahol az akna fölött egy magyar villás szerkezet működött. Fichtel második kötetének 120-dik oldalán írja, hogy Parajdon a sót csak 5 öl mély bányákból termelik. Ez az ő idejében így volt, azóta megváltozott, az általa megadott felépítésnek nyomát sem leltük. Ahogyan azt leírásából megtudjuk, már akkor törekedtek fejleszteni a kitermelést.

⁵⁵ Az ott megjelentekhez még hozzá kell fűzni: *Arenaria Rubra, Vster Tripolium und Plagnato Coronopus*

(...) Az aknáktól távolabbi környékeken sókarrokat találtunk, melyek nappal csapódnak ki, mintha jégből lennének. Sokat letörtünk a tömbökről, találtunk fehéret, szürkés fehéret, pirosast és sárgás árnyalatút is. Kétség nélkül mindezek a színek az agyagos földnek köszönhetők, amellyel a só keveredik. Ezeknek a sókarroknak vagy agyarszerű kristályoknak a megjelenési formái az alapoknál cseppkőhöz hasonló vagy golyó formájú. A 8-as fejezet ábráján egy ilyen sókarr található. Amint ezen az ábrán látható, ezek nem egy biztos ponton fekszenek, nem úgy mint a moldvai [Moldau] Aknában, ahol egy tömböt alkotnak. Ezeknek a sókarroknak az anyagában, ugyanúgy, mint a jég esetében, nem beszélhetünk szabályos kristályosodásról. Egyes darabok négyszög alakúak, de nem minden esetben. (Balthasar, 1791: 148–150)

(...) Parajdon a só kitermelése, mint Erdély egész területén, kónikusan történik. Egyre mélyülve tágulnak a járatok. Az 1789-es látogatásunkkor a bánya 21 öl mély volt és az alja hasonló széles volt, vagy szélesebb. Az akna a boltív közepén található, ezért elegendő fény jut be. Kivételt képeznek a bánya legaljában dolgozó munkások, akik nem a fényben tevékenykednek. A feljáró akna nem járatokból, létrákból áll, hanem egy lépcsőrendszerrel rendelkezik, mely egyszerűbbé és biztonságosabbá teszi a bányászok munkáját. (...) (Balthasar, 1791: 152)

Annak ellenére, hogy egy eféle bányalátogatás veszélyekkel jár, leérkezve a bánya aljába kárpótlásként gyönyörű látvány tárul elénk. Egy templomhoz hasonló boltív, amelynek egészét sókristály fedi, s amely a boltív közepén beáramló napfényben csillog. Egy ilyen látványon mindenkit ámulatba ejt s elfeledteti a veszélyeket, főleg a legalsó akna esetében, ahol a kőso egyáltalán nem tartalmaz szennyeződések. Egy ilyen bánya sosem éri el a 70-80 öl mélységet, nem a sötömb mélysége miatt, amit Erdélyben eddig nem kutattak, hanem a kifejtés nehézségei miatt. (...) (Balthasar, 1791: 153)

A kitermelés – ahogyan sejtettük – egy nagyon egyszerű módszerrel történik, mivel egész tömbök találhatók, s nincsenek idegen részecskék a sóban, és nem szükséges alátámasztás. A munkához csak egy-két kalapács és néhány fa vagy fém ék szükséges. Először egy csákánnyal egyenes és mély vonalakat vernek a sóba. Ezek a bevágások olyan távolságra vannak egymástól, amekkorák egy sötömb (Bolowany) méretei. (...) (Balthasar, 1791: 154) Lásd a 8as fejezet végén található ábrát.

15-20 munkás dolgozik itt, akiket Zentnerenként [fél mázsa] fizetnek. Annak érdekében, hogy ne tulajdoníthassák el egymás sódarabjait, külön részeken dolgoznak és egy sajátos jellel látják el a tömböket. Két változatban kapható itt só, Zentnerben, melynek darabja egy magyar Gulben vagy 51 kr., vagy apró darabokban, amelyek a kitermelésnél esnek le, s olcsóbban megvásárolhatók. A sóport egyáltalán nem árusítják, felszínre szállítják és a raktárban a földre szórják, ami ettől kemény és száraz marad. (Balthasar, 1791: 155)

(...) A parajdi sókitermelés valószínűleg több száz éve működik, viszont egy országban, ahol pestis és háborúk pusztítottak, nem volt lehetőség az okmányok megővésére. Mivel az erdélyi területeken bőségesen lelhető só, feltételezhetjük, hogy ott alakultak ki a bányák, ahol a só az akkori lakossághoz a legközelebb megjelent – amint említettem, Parajd környékén sok hegy van, mely sóval van tele. (Balthasar, 1791: 171) [Fordítás: Surányi Ildikó]

5. **Teleki, 1937.**

Mihelyt az mező várost el hagytam, hegyen mentem az Paraidi erdőn és ebédre egy fogadhoz értem, a kis Küküllő fejéhez. Ez ott ered a hol a Gyergyói, Soofalvi és Paraidi erdők hatarasodnak, forrása hol legyen nem tudják, mert a kösziklák között sok helyt ujra el buvik; a mig itt a fogadonál ujra ki üti magát és bővebb kezd lenni. (Domokos, 1937: 37)

6. **Szentiváni, 1986.**

Korondról felsétáltam bátyámmal Alsó- és Felsősófalva közt Parajdra, megnéztük sóaknáját. Benne a kezelés más erdélyi sóaknához hasonlító. A tág, kiásott üreg, a robaj sokszoros morrogása, az alábocsátott kanóc mély süllyedése, mikor dolgoznak, a számtalan világ csillagi tündöklése sat., a többé ilyet nem látottal felejtetik egy pillanatig, hogy a sebvágás egyik királyi műhelyében vagyunk.

A falun felyül van egy várrom, közneve Raksonné, monda szerint itt tündérmők, a Firtosvárban tündérfik lakván, egymáshoz aranyhídon jártak etc.

A Kisküküllő tulajdonképp Parajdon alól kezdődik, öszvetalálkozik tudniillik az úgynevezett korondi Küküllő, mely áll a Firtos hegyéről jövő Sugó, Kebeled és Sólyomkő patakokból, s a közikbe foly a Várad felől jövő Szakadát vagy Juhod vize és a parajdi Küküllő, mely éppen az aknánál folyván el a por sót, nehogy valaki használhassa, beleöntik. Innen a Kisküküllő gérás íze. (Szentiváni, 1986: 98–99)

7. **Paget, 2011.**

Hogy, hogy nem, de sikerült egy józan emberre akadnunk, aki elkalauzolt a falu határában egy zöldellő dombhoz, amit már jó messziről észrevettünk. Képzelterni, mennyire meglepődtünk, mikor a közelébe érve egy igazi sósziklát láttunk magunk előtt! Bizony, a mi zöld dombocskánk szintisza só volt, közelebből nézve fehér, mint a hó, csak éppen a tetején és több helyt az oldalán is a sóra agyagréteg rakódott, amin aztán dúsan zöldellt a fű, sőt fák is nőttek rajta. Mielőtt a dombhoz értünk volna, egy kis patakon kellett átgázolnunk, amely nagyon különös látványt nyújtott: partja és a medréből kiálló számtalan kő mind sókristállyal volt bevonva, s ez a fehér réteg annyira a zúsmarára emlékeztetett, hogy hiába ontotta sugarait melegen az őszi nap, addig nem hittem el, hogy nem zúsmarát látok, míg meg nem kóstoltam. Ekkor aztán egy muskétával felszerelt őr lépett hozzánk, s nem is maradt el mellőlünk egész ottlétünk alatt. Az egész dombot ugyanis örök veszik körül, hogy a parasztok ne lophassák a sót. (...) A meglehetőss hosszan elnyúló sóágyban egyáltalán nem folytatnak bányaművelést, a közvetlen környék sószükségletét a néhány mérföldnyire fekvő Parajdról fedezik. (...) Úgy mondják, magában Erdélyben annyi a só, hogy több ezer évre el lehetne látni belőle egész Európát! A sósziklákat közelebből szemügyre véve, látszott, hogy a fű meg a kukorica éppolyan üdén zöldell rajtuk, mint bármilyen más talajon; azt sem vettük észre, hogy az itt termett növények bármiben is különbözének a környéken élő többtől. Néhány sziklát aztán alaposabban is megvizsgáltunk, igen szépek voltak. Némelyikbe árkokat és barázdákat vágott az eső, majd ezekben ismét ragyogó, fehér sókristályokkal borított tornyocskák keletkeztek, megannyi gótikus

minaret kicsiben. Mint megtudtuk, a sziklák a másik oldalon jóval magasabbak és még szebbek, de odáig meg legalább hárommérföldnyi utat kellett volna megtennünk, s mivel már ránk sötétedett, erre az útra nem vállalkoztunk. Elhatároztuk hát, hogy a következő nap még visszatérünk, s készítünk néhány vázlatot ezekről a csodálatos sziklákról, csak hogy olyan nedves lett az idő, hogy le kellett róla mondanunk. (Paget, 2011: 331–333)

8. Paget, 2011.

...a kolera járvány éppen most ért el ide, s első áldozatként a falu egyik főemberét vitte el. (Paget, 2011: 331) Fölkínálták, szálljunk meg a halott házában, mivel az volt a legjobb a faluban, s vendégszerető barátaink úgyszólván erőnek erejével ránk akarták tukmálni az elhunyt üresen maradt ágyat. Meg nem tudnám mondani, mit értenek voltaképpen a székelők „kényelmes fogadón”, azt aligha, amit a világ többi részén, ebben biztos vagyok. Ezért aztán egy nap alatt kétszer is gyászosan csalatkoznunk kellett reményeinkben: ma reggel úgy találtuk, hogy kényelmes fogadón egy üres szoba értendő, ahol ráadásul enni sem adnak; az esti kényelmes fogadóban pedig sem szoba nem volt, sem ennivaló! Mindenki azt bizonygatta, Parajdon aztán igazán pompás szállást találunk, visszautasítottuk hát az elhunyt ágyát, s bizalommal telve továbbhajtottunk Parajdra. Hanem sajna csalatkoznunk kellett. Mindössze egyetlen üres szobájuk meg egy kamrácskájuk volt, s mikor leszálltunk a kocsiról, közölték, hogy a szoba már foglalt, s nekünk a kamrácskával kell beérnünk. Az ivó egyik sarkában meg is találtuk a szoba boldog lakóját: ott üldögélt az asztal mellett, előtte, legalább mi úgy gondoltuk, vacsorájának utolsó fogásaként kenyér meg juhsajt. Üdvözlöttük egymást, majd az idegen, akiről kiderült, hogy a székelő határőrség egyik idős tisztje, udvariasan felajánlotta a nagyobbik helyiséget, mondván, neki jó lesz a kamra is: hanem amikor meghallotta, hogy vacsorázni szeretnénk, az öregúr csak megcsóválta a fejét, a kenyér, a sajt és a halvány, savanyúnak tetsző bort tartalmazó üveg felé bökött, s elkeseredetten így szólt: *Miseria cum aceto! És semmi egyébük sincsen! Talán ennyit a székelői kényelmes fogadóról. A székelőkről sok jót el lehet mondani, azokban a kényelmi eszközökben azonban, melyekhez Európa más országaiban hozzászokhattunk sajna meglehetősen szűkölködnek, talán afféle fölösleges fényűzésnek tekintik mind. Még a nemesi házak is arról árulkodnak, hogy gazdájuknak nem sok érzeke van a kényelem vagy a tisztaság iránt. Sok helyt ennek a szegénység az oka, ez esetben egy szavam se lehet ellene, másutt azonban, mint láttam, a csiricsáré pompa nyomorúságos hanyagsággal keveredik, s ez az ellentét rendkívül nevetséges. Amennyire lehetett elkerültük, hogy magánházaknál legyünk kénytelenek megszállni, W[esseléni] éppúgy ódzkodott tőle, hogy idegenek vendégszeretetére szoruljon, mint mi magunk; emellett a székelők nagy többsége kizárólag magyarul beszél, így a velük való érintkezés vajmi kevés szórakozással vagy tanulsággal járt volna számunkra. (...) De térjünk vissza Parajdra. Szerencsénkre nem szokásunk könnyen elcsüggedni, jó étvággal elfogyasztottuk a fekete kenyeret és a terpentín ízű sajtot, ezt az ízt úgy nyeri, hogy fenyőfa kéregbe göngyölve tárolják, Miklós termékeny agyából pedig az az ötlet pattant elő, hogy ha az országban kapható közönséges alkoholt cukorral és forró vízzel összekeveri, az eredmény valami olyasmi lesz, amit az angol tengerészek grocknak emlegettek neki. Rövidesen meg is jelent, széles mosollyal az arcán, kezében egy nagy köcsögnyivel abból a pompás illatú*

folyadékból, melyet a fenti recept alapján kotyvasztott: az ital és török pipánk aztán csaknem meggyőztek róla, hogy ez a mi székel fogadónk mégiscsak kényelmes. Ezalatt szolgálunk a szénakazal nagy részét behordták a szobánkba, az egész padlót vastagon beborítva vele, erre rárakták a kocsipárnákat és az ágyneműnket, úgy, hogy mindez minél inkább ágyra emlékeztessen: mire a pipánkat végigszívtuk, már nemcsak azzal vigasztalódhattunk, hogy lám, mégiscsak megvacsoráztunk, hanem abban is reménykedhettünk, hogy nyugodt éjszakánk lesz.

A világon semmi fel nem ér a jó kedéllyel, a jó egészséggel, s az olyan inassal, aki tud grockot készíteni! Másnap reggel végigjártunk néhány sóbányát, de semmit nem láttunk, ami elég érdekes lett volna, hogy hosszasan időzzünk. Ezekben csak télen dolgoznak, s még akkor is csak alig-alig. A marosújvári sóbányák a Maros mentén sokkal szerencsésebb helyen vannak, azaz jóval könnyebb onnét elszállítani a sót, az itteniek csupán a közvetlen környék szükségletét látják el. Azt mondják, ez a sóagy még a szovátainál is kiterjedtebb, bár nagy része mélyebben fekszik amannál. Az itteni só nem olyan ragyogó fehér, mint az, amit tegnap láttunk, hanem sötétzöld. Még itt is, ahol szinte az egész föld merő sóból áll, gyakran hallhattunk olyat, hogy Moldáviából csempészik a sót, és úgy adják el az ország belsejében.

Bármerre mentünk, mindenütt a kolera fogadott. (...) Bár abban nem hittünk, hogy a kór fertőzés útján terjed, azzal tisztában voltunk, bármi váltja is ki, annak mi éppúgy ki vagyunk téve, mint az ország lakói: de maga a gondolat is, hogy szórakozásból utazgatunk, amikor mindenütt a halál jár a nyomunkban, annyira leverő volt, hogy sokkal sietősebben haladtunk át e gyönyörű vidéken, mint különben tettük volna. (Paget, 2011: 333–335)

9. Jókai, 1975.

Míg a lelkes úri hölgy szívessége ottlétünket kellemessé varázsolta, a tisztelt házi úr ezalatt elkészíté számunkra a tervet, mely szerint a legrövidebb idő alatt a Székelyföldnek mennél több érdekes pontját megláthassuk. Eszerint meglátogatandjuk Erdély legregényesebb helyeit: az almási barlangot és a Szent Anna tavát, a tréfás Oláhfalut, felmegyünk Csíkszeredáig s onnan keresztül Háromszéken Brassóba. (Vita, 1975: 51)

10. Jókai, 1975.

...És midőn a gyönyörű kép a lelket elragadja, eszünkbe jut a múlt, hogy e hegytetők itt hajdan lármás várakat emeltek, miknek romjai máig is ott vázlanak felettünk, ott Firtos vár, Rapsóné vára, Kadics vára; és minden arc, ki velünk szembejő, egy-egy hősnak sarjadéka. Útközben megtekintők Parajd sóbányáit. Már messziről megragadják a figyelmet a hegy sötétebb színéből kivilágító kéesszürke szirttömegek, mik itt-ott egész roppant bérceket képeznek. Ezek a sóhegyek kopárok mind, mert a só csak állatot táplál, de növényt nem. Ezeknek egyikében van a sóbánya, melyből a székel a legkönnyebb szerével, faékekkel feszegetik fel a sót. Az egész hegyláncról bizton el lehet mondani, hogy merőben e nemes ércből áll. Nemes ércnek nevezhetjük, mert ez az egyetlenegy ásvány, melyet meg lehet enni. (Vita, 1975: 54)

11. De Gerando 1855.

Parajd sóbányájának említése nélkül Udvarhelyt [Udvárhely] el nem hagyhatom. Azt mondják, hogy a székelyek által elfoglalt terület nagyobb része sóágyon nyugszik. A bányák megnyitásaért gyakran mindössze néhány métert kell ásni. Néha a só felszínre tör, s valódi sziklákat alkot. Parajd bányáit csak a három téli hónap alatt bányásszák. (...) Szigorú büntetés fenyeget mindenkit, aki a legcsekélyebb mennyiségben is megkísérli eltulajdonítani a kiselejtezett sót, amit szemsónak hívnak, s eladásra nem alkalmas. Egy nő, aki egy ahhoz hasonló méretű darabot vett el, amilyent magam is mintaként gyűjtöttem, az előző éjszakát börtönben töltötte, s csak egy kegyes tiszt közbenjárásával kapta vissza a szabadságát. Az őrházak, amelyekben a katonák virrasztanak, Parajd magaslatain vannak elhelyezve, hogy senki se közelíthesse meg azokat a helyeket, ahol a só a föld felszínén megjelenik. (...) Amellett, hogy ott tartózkodásomkor a munkások nem dolgoztak, nem mulaszthattam el meglátogatni a bányákat, hogy még egyszer lássam ezeket a csodálatos földalatti termeket, akkor is, ha Marosújváron már szemügyre vettem őket. A parajdi termék kevésbé kiterjedtek, de arányaikban talán szebbek. A sóról lecsepegő víz egy anyagot hoz létre, amit a magyarok sóvirágnak neveznek, s aminek matt fehérsége kihangsúlyozza a falak ragyogását. Egy gótikus templomban képzelnek magukat, amelyet alabástromból és márványból készítettek. A bánya szájától meggyújtott szalmaköteget dobtunk be, amely dörgő hangot hallatva szelte át az űrt. Miután a láng kialudt és homályban maradtunk, a saját hangunk különösnek és misztikusnak hatott a hatalmas boltozatok alatt. Ha Parajdon megcsodáljuk az emberi türelem által alkotott tüneményeket, néhány lépéssel távolabb, Szováára is vethetünk egy pillantást, egy nem kevésbé elképesztő látványra, amit maga a Természet alkotott. Szováán nemcsak felszínén mutatkozik a só, de tekintélyes magassággal a talaj fölé emelkedik kisebb dombok láncát alkotva. Ezek a dombok vagy sziklák, bárminek is nevezzük őket, néha kerekdedek, néha egyenetlenek, néha hegyesek, egyes részekén kápráztatóan fehérek, máshol tarkák vagy malachit-színűek. E sziklák általában fűvel borítottak és fák által árnyékoltak, így távolról hétköznapi szikláknak tűnhetnek, imitt-amott pedig mély üregek nyílnak bennük, ahogy az élő sziklában is. E sziklák között tavak formálódtak, melyeket fürdőzésre használnak. A múlt században e tavak egyike áttörte a gátakat, amelyek eltorlaszolták, és hirtelen a Küküllőbe [Küküllő] szakadt. Megjegyeztem egy torrenst, ami sót rakott le a kavicsokra; mindegyik kő eltűnt egy briliáns glazúr alatt, amely visszaverte a napsugarakat. (The Christian Examiner and Religious Miscellany, 1855. 58: 38–39) [Fordítás: Miklós Alpár]

De Gerando, 1850. Néhány hegyet járó ember egy nagyon csendes, de ugyanakkor eredménytelen foglalkozásnak hódol: kincseket keresnek. Sosem gondoltam volna, hogy van még a világon olyan – lakói képzelete által – elásott, elrejtett gazdagsággal megáldott ország, mint Erdély. (...) Udvarhelyszéken, Korond közelében, találtak néhány éve bizonyos mennyiségű bizánci aranyat: az Attilának Theodosius által fizetett sarcból származott, és a hunok ásták el egy hegy alá. Ennek a felfedezése rendkívül bátorította a lakosokat, akik munkához láttak, és elismerést érdemlő munkakedvvel ásták a földet. Láttam Parajdon két embernek a házát, akik felásták a földet a Rabsoné várának nevezett romok környékén. A mai napig nem találtak semmit, de a tündéreket vádolják annak a kincsnek az elrablásával, amit Rabsoné halmozott fel élete során, és amelyek még valahol a vár közelében vannak. A parasztok bizonyos tisztelettel vannak e romok iránt, mert visszakapják saját

visszhangjukat a királyné utáni kiáltásokból, és a korhadt fák csillogását a tündérek fáklyáinak vélik. Udvarhely hegyei, és általában Erdély teljes keleti része ásványvíz-források sokaságát foglalja magába. Már beszéltem Előpatakról, amely Székelyföld legszélén található, ahol általában az oláh bojárok találkoznak. A környéken 1500 fürdőző gyűl össze minden évben. Korond vizei, kicsit távolabb Parajdtól, főleg a magyarok által látogatottak: oda jön 5-600 személy. Az előnyösebb elhelyezkedésű fürdők Borszéken vannak, Moldva közelében. (Gérando, 1850: 152–153) [Fordítás: Miklós Réka]

12. Csanády, 1864.

Augustus 28-án reggel Maros Vásárhelyen a vidéki uri fogatok egész tábora állott készen, a magyar orvosok és természet-vizsgálókat, a megállapított program szerint Szováta és Parajd helységekbe és a korondi fürdőre szállítani. (...) Délután, három és négy óra közt lehetett az idő, midőn ide [Szováta] a leghátulsó kocsik is megérkeztek. A falun felül a kis Szováta vizének jobb partján egy tágas fennsík terül el, melyen nyirfa-galyakkal befert oldalú s deszkával fődött tágas bode állott, mintegy három száz teritékkel. Itt gróf Rhédei István, mint házi gazda, igen szép beszéddel fogadta az érkező vendégeket, s ebédhez ülni kérte föl. Most mindenki asztalnál foglalt helyet, s a zene megharsant. Gróf Teleki Domokos, Arányi Lajos, Rómer Flóris, gróf Toldalagi Mihály, Knöpfler Vilmos, Szabó, Péterfi József s több más urak a legszebb szónoklatokban fejezték ki a jelenlevők érzelmeit. Itt még egy igen érdekes jelenet várakozott a jelenlevőkre. Azon helylyel átellenben, hol a vig lakoma lefolyt, a patak bal partján egy gyönyörű, ős cserfák s apró nyirfa bokrokkal borított domb emelkedik. Ezen kies domb oldalán ősi szokás szerint egy egész ökör süttetett, melynek fején a szarvak ott állottak; s még a körmök is a lábakon. Bükkfa-hasábokból rakott roppant két tűz égett, mely között négy öles tölgyfa gerendára huzva sült a nagy ökör. A gerenda végén kerék volt alkalmazva, mely által az ökör, akár egy csirke a nyárson, rendesen forgott. Ebéd után az egész társaság ide vándorolt ki, hol torboszlói birtokos Bereczki Sándor a leglelkesebb szónoklattal üdvözölte természet vizsgálóinkat. Ezután gróf Teleki Domokos szólott, s szép hazafias szellemű beszédében a székely nemzethez fordult, buzdítva azt a tudományos haladásra és művelődésre. A nemes gróf után, Nagy-Kőrösről, Losonczy László tanár olvasta fel a székely nemzethez írott saját költeményét. Tetszés. Nevetés. – Végül egy agg székely kért szót. Valóban igen megható volt látni, a mint a tisztas öreg leemelve kalapját, ott állott ősz fejével, nyílt, becsületes arczával, s egyszerű, de igen érthető szavakban fejezve ki óhajításait. Befejezésül több száz torokból dörgő éljen, s a zenekar harsány hangjai visszhangzottak az óriási hegyek kebléből. A láthatár még mindig borus volt. A bérczek ormain sötét felhők nyugodtak, melyeken keresztül a hanyatló nap sugarai csak halványan világították meg a bájos hegyi vidéket. Nemsokára a diszes vendégsereg kocsijainak utolsó zörgése is elhangzott, s a völgykebel ismét elhagyott, néma lett, csak a pásztorok fuvalójának mélabús hangja rezgett a légen keresztül. Szováatától Parajd alig egy félóra járásnyira fekszik, ugyanazon völgyben, és ugyanazon hegylánczat aljánál. E két helység közötti utat a gyors fogatok hamar hátrahagyták, s alig szállott még alá az est a hegyek közé, már mindannyian Parajdon voltunk. Itt a társaság még sokkal nagyobbra nőtte ki magát, mert az érkezetteken kívül, az udvarhelyszéki birtokosság is jelen volt; ők fogadták már itt a társaság minden tagjait, Parajd Udvarhelyszékhez tartozván. Ha a m.-vásárhelyi és a

marosszéki birtokosság szíves és aldozatkész volt a magyar orvosok és természetvizsgálók elfogadásában, e tekintetben bizonyára az udvarhelyszékiek is a legnemesebben versenyeztek. Hiába! Széles e kerek földön nincs vendégszeretőbb nép, mint e kis székel országban ! Minden kocsi, rendre, a mint megérkezett, szállásra lón vezette, s így ez éjszakára a vendégszerető parajdiak több mint 400 embert fogadtak el. Nem volt egyetlen ház, hova valaki szállásolva ne lett volna, de nem volt egyetlen vendég is, kit házigazdája a legszívesebben ne fogadott volna. Azon nagyszerű sátor, melyben több mint 400 vendég számára a legcsinosabb asztal volt terítve, az a helység közepén, özvegy Mátyus Sándorné telkén volt felállítva, oldalai fenyűággal csinosan befonva, s egyik része vászonnal a másik vékony deszka fedéllel ellátva. A sátor közepén egy emeltebb hely a zenekar számára rendeztetett el. Elöl a „legnagyobb magyar” mellképe, s több más jelesünk képei függöttek, olyanoké is, kik ez alkalommal jelen valának. Itt a gazdai szerepet Ugron Lázár, báró Gámera, Henter János és Szabó Márton birtokos urak vitték, mely helyet a szó valódi értelmében be is töltöttek. Szóvátán is volt ugyan jó házi gazdánk, gróf Rhédei István, de ott nélkülözni kellett a gazdasszonyokat, azokat a kedves jó székel gazdasszonyokat, kiket itt Udvarhelyszék három igen derék s tiszteletre méltó asszonya, Ugron Lázárné, báró Gámeráné és Szabó Mártonné asszonyok oly derekasan helyettesítettek. Lehetetlen végül meg nem említeni azon kedves jó kisasszonyokat is, a kik ennyi ember asztali szolgálatára felügyeltek. E két bájos lány a művelt lelkű Kun Ilona grófhölgy és Szabó Ilka kisasszony volt. Az udvarhelyi barna zenészek reá huzzák azt a jó székel nótát, s mintegy kilencz óra tájban a vacsora elkezdődött. A kedélyek perczenként derültebbek lettek, lelkesnél lelkesebb toasztok tartattak, s boldog volt, ki oly közel esett, hogy azokat hallhatta. Különösen dr. Arányi Lajos, és kolozsvári orvos Szabó, kedves humorú beszédeikkel az egész közönséget mintegy felvillanyozták. Nem hagyhatom még említetlenül bordosi P.E. toasztját sem, mely csupa rossz deák szavakból állott, s még is magyarul volt. Hosszas nevetés. – A vacsora vége felé felállott dr. Knöpfler, s fájdalommal jelenté ki, hogy az idő rövidsége miatt, a korondi excursio el kell hogy maradjon, s holnap reggel a bánya lesz meglátogatandó. Végre egyik gazda, Ugron Lázár, a fiatalságot egy kis tánczvizigalomra hívta fel, mely ajánlatot a fiatalság a legnagyobb örömmel fogadta. – Ezután a társaság oszlani kezdett, az élteesebb urak szállásaikra, a fiatalok pedig a bálba, s azokkal a kedves szép kicsiny udvarhelyszéki leánykákkal ki is rugták ki világos virradtig. Reggel már hat és hét óra között minden fogat a bánya felé hajtott, mely a faluhoz igen közel van. Ez egy sós hegyektől környezett szűk völgyben fekszik, s körülötte néhány elszórt épület. A bánya bejárását egy kis házacska fedezi, mely előtti kis téren a parajdi bányanagy, Hauchard József igen csinos kiállítást rendezett a bánya termékeiből. Belől a bánya ürege, a folyosók, a grádicsok mind ünnepélyesen ki valának világítva. Egyik benső falán a bányának, a bányászok jelszava volt mécsből kirakva: „Glück auf!” az átelleni oldalon pedig e szavak : „Isten hozott”. A mint a társaság kívül már mindent megnézett, málhákon és grádicsokon a bánya belsejébe hatolt. A föld alatti óriási üreg egyszerre megnépesedett, mintha a bányaszellemek egész légiója lepte volna meg. Ott állt több mint 400 ember, mélyen a bánya fenekén. Szürkületes fény özönlé körül az itt-ott elszórt festői csoportozatokat, s a munkások kalapács-ütéseitől száz ágyuként dörgött a hatalmas viszhang. Most egyszerre mintegy varázs ihletésre minden néma lett Szent érzelem kelt a keblekben. Egy bányász csendesen elő lépett, elkezdé hangosan mondani bányászimáját, melyet a közönség áhitattal hallgatott végig. Ezután száz meg száz ajakról zendült meg a himnus, s mintegy varázshatalom által a bánya homályos ürege egyszerre a

legszebb fényben tündöklött, mit szalmatekercsek meggyújtása okozott. – Végre sok száz lépcső megmászása után, mindenki ismét szabadban vala, s sietett vissza a faluba. Itt újra terített asztal várt, s miután a villás reggelit elvégeztük, mindenki sietett saját kocsijára, hogy visszafelé indulhasson. A visszamenet mindenütt a Kis-Küküllő mellett volt egész Kelementelkéig, hol báró Henter József az egész társaságot várta uzsonnára. Innen lassanként a mint érkezett mindenki visszasietett Maros-Vásárhelyre, hol a rendes ülések négy napon keresztül tartottak, és az ötödik napon mindenki vissza tért saját tűzhelyéhez. (Csanády, 1864: 382–383)

Az augusztus 28. és 29-én tartott szovátai és parajdi kirándulás, az idő kisebbmértvű kedvezőtlenességét leszámítva, mind a látott természettudományi tárgyakat, mind a népeletet illetőleg, hű képet nyújthatott a Székelyföld kincseiről; a természet szépségéről, igaz magyar vendégszeretetről és elevenségről. (...) A tudós vendégek iránti figyelemből a rendezők ez alkalomra népvigalmat is rendeztek, melyben a közel vidéki székely legények és leányok igen nagy számmal vettek részt s vidám zene mellett a legjobb kedvvel járták népies tánczaikat. – A szovátai népiünnepről, ősi ökörsütésről s golyóval kilőtt hordó borról és a parajdi sóbányák meglátogatásáról, a mult alkalommal bőven el volt mondva e lapokban a sok szép élvezet. Szóval, tudósaink sok tapasztalással gazdagon tértek meg; a szeretet jeleit pedig, melylyel találkoztak, bizonyosan sokáig nem fogják elfeledni. (Vasárnapi Újság, 1864. 38: 393)

13. Csengery, 1866.

A sódomb alakja csaknem körbe menő, lábánál mintegy 1½ orányi kerülettel. Külje szakadozott, merevély, csak is éjszokról lankásabb lejtőjű, és több a völgy felett 260-270 lábnyi magas csupokkal borítva, melyek az őt körülölelő 4-5 szerte magasabb trachyt hegylánczolat mállataiból képzett agyaggal és televénnnyel fedvék, a hol régebben eger- és nyirerdő diszlett, mostan pedig rozs-, tengeri- és zabtermő szántókká lőn átalakítva. Délről mintegy ⅙-ad része a Korond pataka által van átmetszve. Ezen szakadás terében a nagyobbik sódombrész aljában vannak a bányaszádak, gép- és mérőház, sóraktárak és őrtanyák; ezek mögött a domb tetőin számos 80-90 láb mély, 800-900 láb átmérőjű száraz gödrök, mint felhagyott régibb bányák nyomai láthatók. A patak mindkét partján falszerű, meztelen sósziklák adnak e vidéknek meglepő szépséget, melyek alól sósforrások krystáltiszta víze bugyog elé. (Csengery, 1866: 239–240)

14. Boner, 1865.

A Kis-Küküllő [Little Kokel] völgye nagyon szép, s kelet fele haladva egyre vonzóbb. Kellemes délutánt töltöttem egy magyar úriember házánál, ahová borkóstolóra mentem, s ahol a legkellemesebb társaságra találtam. Az asztalokon angol könyvek heverték, és a derűs vacsoránk során gyakran esett angol szó. Innen egy napi kocsizásra van Parajd, ahol egy igen figyelemre méltó sóhegy képez látnivalót. Egy hosszúkas, kopár domb emelkedik a hely közelében, és itt felszín feletti bányászat folyik. Az egész masszívum tiszta só. Északkeletre található egy másik sódomb, Szováta, amely két óra alatt járható körül. Egy patak hullámokat ver az oldalaihoz, egy másik pedig a domb mélyébe hatolva telítődik az ásvánnyal; esetenként tavat alkot. Több öl magas, nagyszerű sószirtek ágaskodnak az ég felé. A domb oldalában hasadékok vannak, s ha a víz alámossa

őket, hatalmas darabok szakadnak le aláhengeredve. 1858-ban Parajdon egy függő, legalább 50 000 mázsás, szintisza sóból álló tömeg zúdult a patakba, elállítva annak folyását és beterítve a szemközti part terét. (Boner, 1865: 356–357) [Fordítás: Miklós Alpár]

15. The Cornhill Magazine, 1866.

Európa szinte minden kis falvában van valami – bárcsak felfedezhetnénk, amit a tulajdonosa az egész világon páratlannak hisz. Mégis, ahol az utazás megszokott, a tulajdonosok minden bizonnyal felvilágosodottabbak, de legalábbis jobban hozzászótkak az utazók közönyéhez. Erdélyben viszont nemcsak, hogy mindenki vallásosan hitt a helyi csodában, de mindenki azt gondolta, hogy sosem bocsájtjuk meg magunknak, ha úgy távoznak, hogy nem láttuk azt. Szánalmasan könnyörögtek, hogy minden bányát meglátogassunk és az ország összes ásványvizét megkóstoljunk. Félek, hogy nap mint nap valóban fájdalmat okoztam a jóakaró vendéglátóimnak azzal, hogy visszautasítottam a fürdőt, amelynek egyetlen különlegessége az volt, hogy ez volt a leghidegebb az egész országban. Úgy gondolták, hogy valamilyen rejtett motiváció kell legyen e megmagyarázhatatlan vonakodás mögött. Két sóbánya nyomja a lelkiismeretemet a mai napig. Angliában az utcán nem mennék át, hogy megnézzek egy sóbányát, azaz úgy menekülnék a kellemetlenség elől, ahogy az unalmas emberek, tudományos előadások, vagy a Társadalomtudományi Kongresszus elől mindenestől. De a bányák leírása annyira ékesszóló volt, barátaink olyan eksztatikus rapszódiaikba vetették magukat, hogy úgy éreztem: Parajd vagy Maros Ujvar elmulasztása nem butaság, hanem egyenesen bűn. (Transylvania, 1866: 575) [Fordítás: Miklós Alpár]

16. Lexikonok, szótárak.

Parajd, Salzburg, Szare, mvs Erdélyben a' Székelyi Udvarhely Székben a' kis Küküllő mellett, híressek kőso aknáji; van egy kath. és egy ref. plébja, Királyi só hívatata, Székelyek és Oláhok lakják. (Mostani, és régi nemzeteket, országokat, tartományokat, városokat, emlékezetre méltó mezővárosokat, helységeket, folyókat, tavakat, tengereket, öblöket, fokokat, szigeteket, hegyeket, erdőket, barlangokat, pénzeket, mértékeket, s. t. ef. esmértető lexikon, 1816.)

Parajd: - kisközség Udvarhely vármegye udvarhelyi j.-ban, (1891) 2093 magyar lak., postahivatallal és postatakarékpénztárral, gyufagyárral és mezőgazdasági szeszgyárral. Nevezetes sóbányája van, mely évenként mintegy 40 000 q. kőso termel 3-400 000 ft értékben. P. továbbá arról nevezetes, hogy itt a só több helyen (a Sóhegyen) mint szikla a felszínre lép, miért is az egész környék el van zárva. A Sóhegyen keresztül tört egy patak, mely benne földalatti tavat képez, melynek sóval telített vize gyakran csak hónapok múlva tör elő s a Szováta patak közvetítésével a Kis-Küküllőbe ömlik, ennek halait nagy sótartalma miatt kipusztítva. (A Pallas nagy lexikona, 1893–1897. 13: 800)

További példák: Dictionnaire géographique universel ou description de tous les lieux du globe, 1837. 1: 376; Masselin, 1827. 2: 300; Friederich, 1831. 15: 300; Encyclopädisches wörterbuch der wissenschaften, künste und gewerbe, 1831. 15: 646; stb.

17. Kőváry, 1842.

Székelyhont az ég sóval is annyira megáldá, hogy a vilickai só utcákat képes lehetne előállítani, csak vevője lenne. Az egész székelység sóbányája Parajd, s mégis évenként olly parányi kél el, hogy szinte hinnünk kell, miként ez emberek a föld e legjobb fűszerét, megtanulták nélkülözni. (Kővári, 1842: 55)

18. Kőváry, 1853.

A hegy akkora hogy a benne rejlő sószikla 800 öl hosszú, s 600 öl széles; s mint látni a viz felett 30 ölnyre emelkedik, de hogy mily mély valósággal e sóréteg, még nem tudni. Tetejét a természet 3–8 ölnyi földkéreggel vontá be, s míg a sószikla homlokát a Korond vize mossa, míg e homlok messzire, mint egy koporsóni ezüst homlokzat ragyog a napsugárban, s míg benn izzad a sóvágó: addig tetején szánt és vet a székely ember. (...) A sóhegy nyugoti homloka a mostani akna körül, összevissza van furdalva, ki tudja hány század ásásának látjuk ott nyomait. (...) E bánya alakulása igen sok világot vet régi sóbányászatunkra. Itt a régiebb időben rendes sóakna nincs. (...) Megkezdék fenn a sósziklát, hajták befelé; a kifejlő sót kosarakban hozák fel; s mikor 10–15 ölet behaladtak, bányájukat felhagyák, s új üreget kezdenek. E bányászat üregeit látjuk ott a bánya körül. (...) Az itteni sóvágás egy a maga nemében az egész Austriai birodalomban. Most is a régi modorban fa-ékekkel megy, minthogy e módszer sokkal könnyebb, s minthogy a vidék a fának még elég bőviben vagyon. (Kővári, 1853: 153–155)

19. Kőváry, 1853.

Parajdtól északra havas nyúlik el. Vásárhelyről menve e havassal szemben, a Kis-Küküllő partjáról a legfestőibb svájci képet adja. Itt vagyon hazánk legnagyobb sóspuriája. E havas lábánál, az említett falun felül, szemben az országúttal, kerekded domb emelkedik ki, a dombot nem fedi erdő. Mint egy sírból került óriás koponya fejrlik messzire, s még mintha szemgödre is ott sötétlenének. Miből e hegy áll, mi előnkbe fejrlik, mi tiszta időben mint ezüstlemez ragyog: az sóhegy, sötömeg. Az erdélyi ember, ki annyi sót tapod, ki sok helyt sóba vágja pincéjét, figyelem nélkül halad el mellette. De eljő a külföldi, ki tengervizéből készíti sóját: bámulattal áll meg a természet ily pazarlása felett, s miként Gerando, költői képeket keres leírására, jáspishoz, malachithoz hasonlítván. A hegy 11/4 óra kerületű. Gyönyörű vidéket képez: kereken sós tavak veszik körül; s egy festői édes tó délről, mely szépségével még mindenkit meglepe. A hegyet kereken ismét hét katonai őrház keríti, mi a szálos erdőség zöldéből az ormokon igen szépen fejrlik. A sóhegyet amphitheatral alakban kerítik a szomszédos havasok. A rajtok fakadó apró források s az esővizek a sódomb mellé húzódnak, azok képezik a tót, most itt, majd amott s ismét eltűnnek; magokat a só keblébe fúrván betűnnek, s dörgéssel rettegtenek a felette járdalókat. Régen itt sóbányászat folyt, bányák nyomain alakultak ide a legelső sós tavak, melyek helyöket most

annyit cserélgetik. Hol az idén kaszáló van, jövődőben tán sós tó leend, s pár év múlva berágja magát a sóhegy gyomrába, lecsapolódik, lefoly a völgy patakába, s ismét kaszálót hagy maga után. 1851-ben hat tava volt. Felszínök átmérője 10–15 öl, mélységök 5 ölig. Többire langy melegek, azonban voltak közöttük, melyekben mélységök miatt feredni nem lehet; míg szomszédjuk valóságos hideg. Már tavaly e tavak nagyobb része nem létezett. Nem volt meg a tó a hegy keleti végénél, mely 1851-ben csak annyi hideg réteggel bírt, mennyin a test felül óvakodva lebeghetett úgy, hogy a forróságtól kezenket nem tudtuk bebocsátani; igen sós vala, s alján pamutlágyszap. E fürdő előnyei közé tartozik, hogy főfájást nem idéz elő, s bogarak e tavakban nem élnek. A vidékiek régóta használák. Nyaranként uraságok is látogatták, kik a faluban vettek szállást maguknak. (Kövári, 1853: 216–217)

20. Kövály, 1853.

A fürdőlakok a völgy nyugati hegyoldalán fehérlenek, felettök lankás-cserjés oldal, felebb a hegytetőn a magasban egyfelől Agyha nevű székely falu házai fehérlenek, másfelől a Firtos hegy várromos csúcsa setétlik, s a kies lankás oldal angolparkszerű kinézetét kölcsönöz az egésznek. Szemben vele az országút kígyózik, s felette erdős hegy, oldalán itt sósík ragyog, tovább a Hollókő szirtje emelte fel kopasz homlokát; az ormokat fenyők csipkézete szegi be. (...) A szép vidék s otthonosság Korondat igen kellemessé szokta tenni. Azon kirándulások, melyeket a tőle egy órára fekvő parajdi sóaknára, a felette emelkedő Firtos várromjához; s tőle néhány percre eső Árcsóra, a természet kezéből a legszebb kertbe, s a vele szembe eső sós forrásokhoz kővületek keresésére szoktak a vendégek szervezni – sok édes emléket, vágyat kötnek e fürdőhöz. (Kövári, 1853: 203–204)

21. Kövály, 1847.

Székelyek földje. / Második föld nálunk / A Székelyek földje, / Melly egész Erdélynek / Mintegy ötöd része. / Magas bérce választja / Külön Molduvától, / Szép lapályi nyúlnak / Az Olt két partjától. / Benne vannak Erdély / Legjobb borvizei, / Borszék Élőpatak / Korondnak fürdői. / Egy tömegben fekszik, / Aranyost kivéve, / Melyt Tordából kaptak / Hivségök bérébe. / Népének egy része / Szabad mint a madár, / A más jobbágy, a' más / Nehéz fegyverben áll. **Marosszék.** / E székben Vásárhely / Egyedüli város, / Székelyföldin benne / Vagyon legtöbb lakos; / Két tanodája van / Királyi táblával / S a honban páratlan / Teleki thekával. / (...) / Szovátán kőszótól / Egész hegy fejezlik / De ötvennél többen / Fegyverrel őrizik. / (...) / **Udvarhelyszék** / Udvarhelyszéknek van / Két kicsi gyermeke: / Bardocz- és Keresztúr- / Fiuszék a neve. / Udvarhely a főhely, / Régen is az vala – / Sokan hiszik itt volt / Atilla udvara. / Anekdotáiról / Hires Oláhfalva, / Hogy fel ne billenjen / Földét félig szántja. / Tovább vagyon Almás / Roppant barlangjával, / Hová tatár elől / Buvának csordával. / Parajd a székelyföld / Drága sóaknája, / Honnan a só régen / Csaknem ingyen jára. / Fürdői közt nagyobb / Kiruj és Homorod, / Hol Oláhfalváért / Az ember nyomorog. (Kövály, 1847: 25–29)

Kőváry, 1869.

Kis-Küküllő-mente. / A nagytól nem messze / Ered Kis-Küküllő. / Völgyébe esik a / Szép Korondi fürdő, / Parajd sóbányája / Szováta sóhegye / Ottan fejrénnek / Jobb partja mentibe. (Kőváry, 1869: 31–32)

22. Hunfalvy, 1856.

Udvarhely felől a parajdi híres sóaknát, az ott előforduló sok sósforrást és sóhegyeket látogathatjuk meg. Oda éjszaka tartunk Korondon keresztül, hol Erdélynek egyik látogatottabb fürdője van. A szép korondi völgyet elhagyván csakhamar a két Sófálvára s azután az odébb éjszaknyugatra a kis Küküllőnél levő Parajdra érkezünk. Odább éjszaknyugatra Sóvár és Szováta helységek vannak. A sóaknák Parajdtól délre valami félóra járásnyira vannak. Ott három akna van, de csak az egyiket, a Károly aknát vágják. Az aknába való bejárás egy bezárt szobában van. Fa lépcsőzetek függőlegesen szolgálnak le a mélységbe, és pedig 220 lépcsőn. Felül az akna vastag deszkákkal és gerendákkal van meg bélelve, de nemsokára a tömött csillogó tiszta sókőzet kezdődik. Midőn a lépcsők körülbelől egy harmadán leszálltunk, akkor egy darabig vízszintes irányban kell előrehaladnunk, még pedig valami 30 öl mély földalatti csarnok tetején, úgy hogy ha a deszkával kirakott földre egyet toppanunk, ott lent a mélységben hatalmas és sokáig visszhangzó moraj támad. Azután ismét függőlegesen ereszkedünk a mélységbe s egyszerre egy földalatti nagy csarnokban vagyunk, melynek falai tiszta fényes só, s melynek feneke 36 ölnyre van a föld színe alatt. Itt azután több világot gyűjtanak s ekkor tündéri fényben ragyognak körülünk a bolthajtáshoz hasonló s gótalakú csúcsos ívekkel egymást támaszkodó és végződő sófalak, odább mély sötétség határolja a bűbajos világítást, felülről, körülbelől a boltozat közepéről, egy gyenge napsugár szolgál le a sötétségbe. – Ha itt ezen nagy csarnokban egy 3 láb magas sófalon át oldalvást egy sódarabot dobunk, akkor lent nagy mélységben tompa, tartós locsolást hallunk. Ez egy még 14 öllel mélyebb, és sokkal nagyobb gödörben támad, melyet most a benne meggyült víz miatt nem vághatnak. A parajdi sóaknákból évenként valami 100,000 mázsa kőst fejtenek. Szovátaánál hatalmas kúpok, meredek falakat, tölcseralakú mélyedményeket találunk, melyek egymással váltakoznak. A kúpok és dombok tetői részint fehérek, mintha örökös hóval volnának borítva, részint mogyoró és szilbokokkal fedvék. A dombcsoportot köröskörül földgunyhók környezik, melyekben télen nyáron katonai örök vannak. A nevezetes szováti kúpok és dombok t. i. tiszta sóhegyek, melyeket csak ittott fednek vékony márga és agyag rétegek. A katonai örök tehát azért vannak ott, nehogy a nép a sót elhordja s ekkép a királyi egyedárúságot megkárosítsa. Az egész környéken erős sósforrások bugyognak, Szováta határában valami 129 illy sósforrás van. A Küküllő arra folyó ágának partjai fehér sókéreggel bevonák, s maga a folyó vize is sós ízű. (Hunfalvy János, 1856. 3: 114–115)

23. Orbán, 1991.

A múlt emlékei által népesített, a regék tündérei által lakott vadonból térjünk vissza az emberek által lakott vidékre. Ismerjük már Korondnak annyi természeti szépséggel, s történelmi kincscsel dus vidékét, irányozzuk most vándor lépteinket a Sóvidék felé. Sóvidéknek nevezik pedig a Korond-vize és a Kis-Küküllő völgyét is le Szovátaig, azon több négyszög mértföldnyi sófekvetről, mely itt nemcsak a föld keblében rejtőzködik, hanem a

föld felületére kitörve egész sóbérczeket alkot. Ily roppant tömegben a természetnek ezen nélkülözhetlen adománya sehol se mutatkozik, annyi itt a használatlanul heverő kincs, hogy egész Európa szükségleteit lehetne azzal fedezni, ha elzártságunk és olcsó közlekedésnek hiánya miatt azt használatlanul nem kellene hevertetni: mint annyi kincsét ezen isten által dúsan megáldott hazának. A korondi fürdőn alól negyedóránnyira a két (alsó és felső) Sófálva következik, mindkét falu a folyó ellentétes partján igen festőileg fekszik. (...) Sófálván alól, az addig távol Korond völgyét márványszerűleg fénylő fehér hegyek szorítják egybe, azok az Akna sóbérczei, melyeken túl a havasok közül letörtető Kis-Küküllő mellett fekvő Parajd következik. Parajd [lábjegyzet 1] igen csinos székely falu, fekvése, de főként természeti kincsei által arra hivatott, hogy e vidék városává nőjje ki magát, s már is a városiaságnak némi elemeivel bír, a mennyiben a bányahivatalok és tisztai lakások annak már is városias küllemet adnak, – van itten postaállomás, gyógyszerár, az ipart egy gyufagyár képviseli, s négy országos sokadalma és heti vásárai [lábjegyzet 2] élénk kereskedelmi mozgalmat idéznek elő, mit nem kis mértékben fokoz azon körülmény, hogy nem csak az egész Székelyföld, hanem a Szászföld nagy része s a Maros felvidéke is innen hordja sóját, mert bár só e vonalon sokhelytt mutatkozik, de művelet alatt csak is e parajdi van, s bár sokhelytt a székely sóba vágja pinczéjét, sóbérczekben legelteti nyájait, kénytelen több nap járó földről idejönni, hogy ezen az élethez nélkülözhetlen kelléket beszerezze, mert mivel Isten oly gazdagon megáldá hazáját, annak használatától el van tiltva, ahoz bajjal és drágán juthat csak. [lábjegyzet 3] Parajdnak főnevezetessége e szerint sóaknáiban van, mi is legelőbb azok megnézésére sietünk. A falun alól szakad egybe a Kis-Küküllővel a délről letörtető Korond vize, mely szép, tágas, termékeny völgyén kénye-kedve szerint kanyarog, de midőn az ő kedves völgyéjéhez a K.-Küküllőhöz közelítene, völgytorkolatját egy hozzávetőleg 4–500 láb magas, keletről–nyugatra futó hegylánczat zárja el, mely kezdetben azt feldugva Korond völgye bizonynyal nagy tó volt, hanem az egyesülésre siető vizek a völgy baloldalán lévő Nagy-Haram aljában – hol a hasonnevű patak lerohan – erőszakosan nyitottak keskeny rést magoknak, s ezt annál könnyebben tehették, mert a torkolatot elzáró hegylánczat merőben sósziklából áll. Azonban a változékony patak ezelőtt egy századdal elhagyta Nagy-Haram alatti régi medrét s odább keletre kanyarulva a Sóhegy alatt ásott magának szép alagutat, mely végre önsúlya alatt egyberoskadva, most ottan festői hegyrepedés állott elő Alsó-Holló nevű gyönyörű sószikla csoporttal, melyek kétfelől mint óriási ezüst kapu-zábék [lábjegyzet 4] tündöklően magasulnak fel. Alább a vizmosta nyílásnak szűk, alig 300 lépés szélességű völgye nyílik melynek keleti oldalán a Sóbércz kopár sósziklái emelkednek fel. Aljában vannak a festői rendtelenségben szétszórt bányaépületek, raktárak, idább a hivatalnokok szállásai. A hegymeredek oldalán ragyogó sóvirágok, sötét repedések, banyaüregek, a dombokon gyönyörűen fekvő őrházak tűnnek fel, s adnak e tájnak sajátságosan festői küllemet; mint azt ide mellékelt, a sóbércz alatti aknát és a Nagy-Hollót feltüntető képünk mutatja. (Lásd az előbbi lapon.) És ezen szép, hasznos kopársággal szemben festői ellentétben a Nagy-Haram gyönyörű lomberdője pompálkodik. Az itteni sótelep vagy 800 öl hosszú, 600 öl széles, mélysége ismeretlen, [lábjegyzet 5: A parajdi sótelep 280 lábnyira van a Korond vize felett; 1000–1200 öl hosszú, 900–1000 öl széles hegyalakban, melynek különösen délkeleti részén sziklamódjára kiálló falai, hasonlólag nevezetes jelenségei az ujjabbskori képződésnek, minthogy egész Európában csak Spanyolhon Kordovájában lehet hasonló kiemelkedett tömeges sósziklára találni. Houchard József vázlatok a székelyföldi sótelepekről, a magy. orvosok 1862. évk. 193. lapján.] alig

hatoltak 50–60 ölnyre még be. Roppant, kimerithetlen kincse van itt a jótékony természetnek, mely nemcsak e haza szükségleteit tudná fedezni, hanem nagy kereskedésre nyújtana kifogyhatatlan anyagot, s most még e hon fiai se tudják onnan nyert sóval sózni kenyereket, pedig azok a nemzeti fejedelmek alatt a székely nemzet sajátjai voltak, honnan mindenki ingyen nemesi sót kapott [lábjegyzet 6] (mert mint tudjuk a Székelyföldön nem volt királyi jog). (...) A parajdi só egy kissé kékes színű, de ha nem oly szép is mint a marosujvári, azért Erdély sói között a legjobb és legsúlyosabb; legfelebb a tordai közelíti meg. De nem csak itt e sóbércz alatt van sóréteg, hanem leágazik az északnyugatra Szovátaig, hol (mint később meglátandjuk) roppant sóhegyekben nyomul a talaj felszínére, és átsap még egy ennél is hosszabb elágazása Korond- és Udvarhelynél az innenső Homoród völgyére, hol újból kiterjeszkedik. Erdély 800 sóforrásából 129 Parajd vidékén fakad fel. (Orbán, 1991. 3: 133–135)

24. Orbán, 1991.

Ezen regés kincsnek feltalására vágyakodik a szegény öreg, s bár jó módú gazda volt, majd mindenét elaknáztatta e kincskeresésbe; (...) s midőn ő bozontos fehér szakálával, halvány arczával kiemelkedik onnan a föld kebléből, azt hinné az ember, hogy valami szellem, őre e roppant kincseknek, s félénk előítéletes ember könnyen megrémülhetne e tulviláginak tetsző lénytől. Mi előre értesítve lévén itt létéről, megjelenése által nem voltunk meglepetve, s bár eleget faggattuk, s lekenyerezni is megkísértettük, élműnket megosztván véle: még se tudtunk e várra vonatkozólag valamit belőle kisajtolni: ő bizalmatlanul, félve tekintett reánk, mint kincskereső vetélytársakra s Istenre kért, hogy ne vigyük el a kincset, melyért ő annyit fáradozott: erről biztosítva, őt megnyugtatók, s a vár-tető csúcsára kímászva, gyönyörködénk az innen feltáruló szép kilátásban. (Orbán, 1991. 3: 137)

25. Pošepny, 1871.

A parajdi Sóhegy. (...) A sóhegy egy lágyan ívelt hegykúpot alkot, melyet a délnyugati oldalon a Korond-pataka szel át. A csúcstól több kis méretű szakadék vezet a völgybe. A sóhegy szinte kör alakú területen helyezkedik el, melynek átlója kb. 1100 öl és a legmagasabb pontja 280 láb magasan található attól a ponttól mérve, melyen a Korond-pataka a só alól a felszínre tör. Ezt általában csak egy pár láb magas sárga agyagos réteg és egy durva, trachit-darabokból és kristályos palából álló kavicsos réteg fedi. A só közelségéről minden szakadéokban nagy felületeken megjelenő sókicsapódás árulkodik. Az áttörésnél, ahol a régi és új bányák találhatók, a patak mindkét oldalán kopár kősziklák vannak. Függőleges sófalak emelkednek ki a sárga, száraz évszakban a sótörmeléktől virító fehérre festett agyagból. Ezeket a patak gyakran kimossa, ezáltal nagy méretű darabok omlanak a vízbe. A kősziklák felszínén barázdászerű, kis piramisokat alkotó kinövések jelentkeznek az eső hatására, melyek a karrmezők és mészalpok jelenségeire emlékeztetnek. Szinte mindenhol észlelhető a só rétegződése, mely a világosabb, tisztább és a sötétebb, földesebb rétegek váltakozásában nyilvánul meg. A rétegződés lejegyzése és összehasonlítása nem vezet eredményhez, mivel a kimosások és az ezek által okozott beomlások zavarják a kutatási folyamatot. Mint már említettük, a parajdi sóbányák a Sóhegy délnyugai részén

találhatóak, és a helységgel a hegy lábánál haladó utcával vannak összekötve. (...) Az alaprajzos és az elhelyezkedést mutató térkép a X. 3. ábrán található, amelynek célja megfigyeléseim szemléltetése. A két, megközelítőleg 70 ölre egymástól fekvő kúp alakú bánya közül a keleti felhagyott és a nyugati József-bánya paralelopipedonná lett formálva. Ugyanezt 1780-ban létesítették. Partsch látogatásakor, 1826-ban, a szélessége 22, a hossza 25 és a mélye 46 öl. Jelenleg a meglevő bányákhoz csatlakozott a két új akna, ÉK-n a Ferdinánd, DNY-n a Károly és bővítések végett a Ferdinánd-bánya galériáját már kiterjesztették. (Pošepny, 1871: 479–480) [Fordítás: Surányi Ildikó]

26. Bielz, 1881.

(...) Lefele a Korond-patakán szintén jó állapotban levő út vezet az egy órára fekvő, sóbányájáról híres Parajdra, az 1795 lelket számláló székel faluba, ahol néhány évvel ezelőtt még egy gyufagyárat is létesítettek. Ettől a falutól déli irányban fél órára helyezkedik el a sóbánya, amely korábban a székel nemzet tulajdonát képezte, és először 1792-ben került a kormány (kincstár) tulajdonába. Itt három bánya létezik, nevezetesen az 1780-ban megnyitott, 90 méter mély és felhagyás előtt álló József-bánya [Josephigrube], a tartalékként szolgáló Ferdinánd-bánya [Ferdinandsgrube], valamint a működés alatt álló Károly-bánya [Karlsgrube]. A bányába egy kis építményből (aknaházból) van a leszállás jó fából készült, körülbelül 220 fokból álló lépcsőn. Az akna kezdetben ki van deszkázva, majd a kemény sötömbbe vágva, aminek a falain a gyertyafényben kis kristályok csillognak. A lépcsőn tett út utolsó harmada egy fából készült galérián át (miként Vizaknán és Marosújváron) a dómként kiszélesedő bánya ?-hez [First] vezet, ahonnan a bánya feneke látható. Az akna lépcsőjéhez visszatérve leereszkedünk a bánya mélyébe, mely most 75 méter lehet, s mivel itt a sötömb mennyezete csupán 2-3 méter, több mint 72 méterre van beásva a sötömbbe.

Itt évente több mint 38000 Centner kősót termelnek ki. A só általában tiszta és fehér, néhol agyagerekkel és – fészekkel átszelve, viszont előfordul kéket, szép hosszú szálakban, sárgáspiros kősó is.

A sóbánya viszont nem egyedüli érdekessége ennek a környéknek, hanem a több pontban, teljes sziklákként felszínre törő kősó is az, és számos sóforrás, amely a felszínhez közel levő só jelenlétéről árulkodik.

Ebben a kontextusban a legérdekesebbnek a Parajdtól 8 kilométerre északra fekvő Szováta falu környéke bizonyult, ahol a helységtől észak-keletre a bükkal és mogyoróval befedett domb a híres Sóhegyet képezi. A lábánál a Szováta-patak folyik, egy újabb kis patak, amely a hegy keleti részén elvész és fél óra múlva erősen sósan tör ismét elő. Néha a folyását beomlások fűkezik, ezáltal földalatti tavat alkot, melynek víze sóval telítődik és hónapok után kiszakad és a Szováta patakba ömlik. Ez a patak, s a Kis-Küküllő, mellyel a falut elhagyva találkozik, annyira sós vizűvé válnak, hogy a halak elpusztulnak. A sóhegyen, melynek megkerülése körülbelül 2 óra, mindenhol törések, árkok, mélyedések láthatóak, melyeket részben a régi kitermelés, részben a víz okozott. A só több helyen, s nagy felületen jelenik meg a felszínen, gyakran teljesen tisztán, kristályosodva, s az eső által piramisokká és függőleges csapok csoportjává, éles ormokká mosva ki. Esetenként a só különálló kristályként, vagy kicsapódott fehér lisztként jelenik meg a szürke márgán, és a föld teljes szakaszait, vagy a hegy falait kéreggel fedi be. Ezen a sóhegyen jelenleg nem működik bánya, de valószínűleg egykor jellemző volt

a felszíni fejtés, melynek során a munkások csoportokat alkottak, alig 10 méter mély aknákat mélyítettek és a kitermelt só mennyisége alapján kapták bérüket. (Bielz, 1881: 227–229) [Fordítás: Surányi Ildikó]

27. **EMKE-útikalauz, 1891.**

A sóvidék – egy tojásdad alaku medencze – D. csucsában fekszik Korond nagyközség, a bővizű Korondvize partján. (...) Onnan Árcsó, régi zárdahely felé jöhetünk le. A fürdőtől meglátogathatjuk Korond két barlangját. Épen a fürdővel szemben a Hollókő nevű sziklában van az egyik, a Bonis barlang. A másik barlang Küsmöd helység területén van 8 km.-re Ny.-ra Korondtól. Bejáratához a faluból egy gyalogösvény vezet. (...) Jobbra az ut kékes, fehéres kőzetbe vágódott. A kúpos hegyen őrház áll, jelöl, hogy a sós forrás- és kősó birodalma kezdődik. Itt leszállunk s felmegyünk a fehéres 60–70 m. m. hegyre, hol bámulva csodáljuk arragonitjának szingazdag keverékét és finom rétegezettségét, mely csak a csiszolást várja. Az őrház előtt felbugygyanó forrás szénsavát elvesztve, a hegy oldalát új arragonit rétegekkel vastagítja, s hullámos, dudoros, redős formával építi folyton a kis hegykúpot.

De Felső-Sófalván még nagyobb meglepetés vár reánk. A sóvidéki medencze É. végén egy bezáró hegy van, melynek teteje meg van rakva őrházakkal. Ennek rohan a Korond vize, mely alatt a parajdi kősóbánya van. A hegyre érve keressük az utat, melyen a Korond vize tovább mehet, s látjuk azt az Európában is ritka jelenséget, hogy a víz a meredek sópart közt folyik le, hogy egyesüljön a túlsó oldalon tova siető K.-Küküllővel, melynek partján fekszik Parajd.

Parajd. (Valics vendéglője.) Innen indulunk a sóhegy s az alatta levő bánya, valamint a Reiter-féle gyufagyár és fűrésztelep megtekintésére. (Sóvágás nyáron nincs.)

Megtekintendő: Rabsonné vára nevű, – a községtől 1 ó.-ra levő, s a Juhod- és Szilas patakok által három oldalon körülvett – trachyt szikla-csoportozat, régi sánczművel. Br. Orbán a székelyföldi romokról számos regét közöl (Székelyföld leírása. Br. Orbán.) A sósziklák gazdagságát még jobban előtűnteti a Maros-Tordamegyéhez tartozó Szováta, mely alig 1 ó.-ra fekszik és sósfürdőjével megtekintésre méltó.

Parajdról egyik út Ny.-ra vezet Szovátán át, s a K.-Küküllő völgyén le egész Balázsfalváig, érintve M.-Tordamegyét és áthaladva Balavásár alatt K.-Küküllőmegyét. Ezen útvonalból: Erdő-Szt-Györgyről a Nyárádvölgyébe s onnan Marosvásárhelyre jutunk.

A másik út Parajdról Csikmegye É. részébe, a „Gyergyóba” és a borszéki fürdőbe szolgál, s a Bucsán 1272 m. m. nyergének fenyvesekkel árnyalt, pisztrángdus vizei mellett 6 ó. tart. (EMKE, 1891: 250–251)

28. **Moldovan, 1894.**

A Kis-Küküllő [Tîrnavei-Mici] völgyének felső szakaszán, ahol a Korond-pataka belé ömlik, amely dél felől folyik, nagy területen só található. A Kis-Küküllő partján Szovátán és Parajdnál, majd a Korond-patakánál egészen Korond határáig. Itt több sóstó és sósforrás található. Egy 5 órás körzetben körülbelül 130 efféle forrás van. Egyes helyeken teljes egészében sóból álló dombok és sziklák vannak, a só felszínre tört. Ilyen tar sósziklák vannak Szováta környékén, amelyeknek éles felületei vannak és egy szép látványt nyújtanak a fehér színük és a közeli dombokat fedő erdő zöldjének kontrasztjával. A szovátai tavaknál fürdők létesültek, a vizüket hatékonyan

használják reuma ellen. Parajdon sóbányák találhatóak. Korond-pataka Sófalva és Parajd között egy sóhegy lábainál folyik el egy só mederben és Parajd mellett ömlik a Küküllőbe. Ebben a hegyben vannak a sóbányák, egy részük Parajd határán, mások pedig Alsósófalvánál [Sófalva de Jos]. Ezek Székelyföld egyetlen sóbányái. Csak kevés sót termelnek ki belőlük, mivel csak télen dolgoznak bennük. Régen ezekből a bányákból látták el maguk a székelyek sóval. Fürdőzés régi nyomai láthatóak mind itt, mind a szovátai gödrökben, amelyek a sódombok oldalán fekszenek, s nem egyebek, mint régi, beomlott, elhagyott fürdők. Parajdon egy gyufagyár és egy fűrésztelep is található. Parajdon a Kis-Küküllőn haladó út kétfelé ágazik. Egyik áthalad a Görgényi Havasokon, a Bucsin fele, és elvezet a Kis-Küküllő völgyétől a Görgényi-platóra, a másik Korond völgye felé halad. Az utóbbi dél felé, a Nagy-Küküllő völgyében. A Korond-patak völgyében, Korond faluhoz közel található az azonos nevű fürdő egy kies fekvésű helyen, egy részben fenyőerdővel borított domb lábánál, amelyet kellemes erdőcskék vesznek körül. A fürdőt körülvevő dombok megvédik őt az áramlatoktól, ezért itt ritkán fúj a szél. A klíma meleg, kellemes, ezért Korondot a mellkasi fájdalmakkal küszködő betegek látogatják. Ezek általában az itteni ásványvizet kecsketejjével keverve isszák. Ezt a vizet használják még vérszegénység, gyomorfájdalmak ellen. Az ivóvizet egy forrásból hozzák, a fürdővizet két forrás termeli. (...) (Moldovan, 1894: 330–332) [Fordítás: Surányi Ildikó]

29. Hankó, 1896.

A Sóvidéken vagyunk; így nevezik a Székelyföldnek egy ásvány-kincsekben gazdagon megáldott vidékét: a Korond- és a Kis-Küküllő völgyét le Maros-Torda vármegye Szováta községéig. A föld, a melyen járunk, egy tengerrész sógazdagságát rejti magában. Sót izzad ki a föld, sóval vegyes az út pora, sótartalmúak a források, a kutak vize sós izű, márvány-fehér, sima sóhegyek törnek ki a földből és só-sziklákkal viaskodik a völgyben letörtető folyó. Korondot elhagyva, Felső-Sófalvaig hegyek között visz utunk tova. Felső-Sófalván túl egy sajátságos formájú hegy emelkedik. Meredek, hirtelen leereszkedő oldalai fehérek, mint a hó, fénylők, mint a gonddal csiszolt carrarai-márvány. A hegy körvonala egyenes, gerincze szakgatott, oldala hol sima, hol pedig rovátkos, vízmosta árkokkal, sötét üregekkel barázdált. Az oldalból helyenkint sósziklacsoportok, némely helyen ragyogó sóvirágok emelkednek ki. A Székelyföldnek nagy nevezetessége ez a hegy: a parajdi sóhegy. Európában csak itt, Szováta és Spanyolországban lehet ilyen magasan kiemelkedő sósziklákra találni. Ezen hegy alatt terül el a bányáépületekből, raktárakból, hivatalnok-lakásokból álló parajdi sóbánya-telep. (...) A bányamívelés egy talpféjtésre berendezett kamara alakú bányában történik. (...) A feltárt összes talpmívelet 9100 m². Felette érdekes látnivalóul kínálkozik – mikor dolgoznak – a bánya belseje. Mélyen a föld alatt utcák, terek, folyosók, alagutak, bolthajtásos termek. Az utcák burkolata, a folyosók, alagutak, termek padozata, fala, boltozata mind-mind egyazon anyag: fényes, fehér, csillogó, faragott szín-só. Egy földalatti város ez, házak, de nem emberek nélkül. Sok-sok ember él itt s dolgozik: a kőso vastag sziklájából kockákat fejt, emel, a falakat egyengeti, a törmeléket összegyűjti, a só-kockákat kocsira vagy az emelő-gépre rakja s a föld felszínére szállítja. A vasútvonal hossza a bányában: 300 méter. Az 1891-dik évben 43,237 métermázsza tiszta sót és 30,709 métermázsza földessót termelt a parajdi sóbánya. A parajdi só szép fehér; időnkint azonban pirosba játszó, s

nagy ritkán szálaz szövetű kékszinű sót is találnak. Az itt tovasiető Korond vize ezen a hegyen keresztül tört útát magának, hogy a hegy túlsó oldalán a Kis-Küküllővel egyesüljön. Maga Parajd a bányatelep közeiben, a Kis-Küküllő mellett fekszik. A csinos, népes faluban Reiternek szépen berendezett gyufa-gyára és a fűrésztelep a megnézni valók. Parajdtól egy órányira a Juhod- és Szilas-patakoktól körülvéve egy magas, szeszélyes alakú, gyönyörű sziklahegy emelkedik. Ennek a sziklacsopotokkal, merészen kiugró sziklászalakkal díszített trachyteggynek tetején, hozzáférhetetlen magasságban, állott hajdanában Rapsonné vára. A várat Rapsonné, a tündérek királynéja építette bűvös erővel; egy macska és egy kakas hordták fel a hegyre az építő anyagot. Rapsonné nagyon furfangosnak tartja a nép-rege, ki még az ördögöt is rászedte. (...) Ez idő szerint Parajdról több út nyílik nemcsak Udvarhely megyébe, de a szomszédos megyékbe is. A fontosabbak közül egyik Szovátán át a Kis-Küküllő völgyén Maros-Torda- és Kis-Küküllő vármegyék érintésével levezet egész Balázsfalváig. A másik út Gyergyóba visz. Mindkét útvonalból nevezetes kitérők vannak. (Hankó, 1896: 117–119)

30. Molnár-Vajda, 1897.

A tetőről északra haladva, alattunk egy mély völgykatlant látunk, melyen a Korond-vize foly át. Ez a katlan Sóvidéke, a víz jobb partján Felső-, bal partján Alsó-Sófalvával. (...) Felső-Sófalvát is elhagyva a völgykatlan közepén egy őrházakkal megrakott magaslat van, mely a Korond vize útjában áll. Fehérlő oldalai elárulják, hogy ez a híres parajdi sóhegy, melynek nyugati szögletén a víz sószikla közt utat nyitott magának, hogy egyesüljön a sóhegy túlsó oldalán folyó Kis-Küküllővel. A sóhegy nyergére felérve, megpillantjuk Parajdot a Kis-Küküllő mellett. Parajdon a bányagazgatóság előzékeny vezetése mellett, végig járjuk a sóhegy környékét, a bányát. Megszemléljük a különböző alakzatú, szövetű, színű sóképződméseket. A bányászat módját, mely faékeléssel megy végbe, nyáron látni nem lehet, mert. április 15-től november 15-ig szünetel a fejtés. Azután megtekintjük a gyufagyárat is, telepeivel együtt és ezzel be van végezve Parajd nevezetességeinek szemlélete is. Megtekintendő: Rabsonné-vára nevű – a községtől 1 órára levő, s a Juhod- és Szilas-patakok által három oldalon körülvett – trachit szikla csoportozat, régi sánczművel. Br- Orbán a székelyföldi romokról számos regét közöl. Parajdról egyik út Ny.-ra vezet Szovátán át s a K.-Küküllő völgyén le egészen Balázsfalváig, érintve M.-Torda negyét és áthatítva Balavásár alatt K.-Küküllő megyét. Ezen útvonalból Erdő-Szent-György-től a Nyárad völgyébe s onnan Maros-Vásárhelyre jutunk. Erdő-Szent-Györgyről meglátogatható Bözöd-Ujfalu a szombatosok utolsó fészke. A másik út Parajdról Csikmegye E. részébe, a „Gyergyóba” és a borszéki fürdőbe szolgál s a Bucsin 1272 m. m. nyergének fenyvesekkel árnyalt, pisztrangdus vizei mellett 6 ó. tart.

Szováta fürdő. De ha már itt vagyunk, ne mulasztuk el és az egy órai távolságra eső Szovátára ránduljunk át. Ez igaz, nem esik megyénkbe, hanem Maros-Tordamegyéhez tartozik: de a természet nem ismervén megyei határokat, a mit Parajdon csak kicsinyben mutat fel, itt fejezte be egész nagyságában. Itt vannak a hatalmas sósziklák, melyek európai ritkaságok s melyeket a bányáról az irodalom parajdi sóhegyek alatt említ. A hatalmas sóhegyek alján sósfürdő, a hegyek krátterszerű tetején nagy terjedelmű sóstavak; a meredek sósziklák a napfényben vakító fehérek, tetejüket pedig sötét tölgyek koszorúzzák. Szép és hasznos ritkaságok. A Feketető 18 – 20 °C foku vize a fürdőző vendégeknek nem csak fürdésre, hanem csolnakázásra, uszásra is alkalmas. A

nagy Medvetó pedig épp ritkaság számba megy s megérdemli, hogy figyelem tárgya legyen. Csak a mult évben tették hozzáférhetővé, de fürdésre nem lehetett használni magas hófoka miatt. (...) Vajon nem ez a hely rejt-e azon kincset, melyet téli és nyári természetes sósfürdőre lehetne berendezni? Három órai kitérés után ismét Parajdon vagyunk. (Molnár Károly, 1897: 39–42)

31. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben, 1901.

A pálfalvi tetőről éjszakra haladva, mely völgykatlanba jutunk, melyen a Korond vize foly át. Ez a Sóvidék. (...) Felső-Sófalván túl egy magaslaton őrházak tűnnek szemünkbe, melyekről, ha a hegy fehérő oldalai el nem árúlnák is, megtudhatjuk, hogy Parajdon, a kőso hazájában vagyunk, a Kis-Küküllő völgyében. A parajdi sóhegy egyike a székelyföld természeti nevezetességeinek, mert Magyarországon csak itt és Szovátán lehet ily magasan kiemelkedő kopasz só-sziklát látni; egész Európában is csak kevés helyen van másutt: Spanyolországban és Romániában. E hegy alatt terül el a bányáépületekből, raktárakból és tisztviselőlakásokból álló parajdi sóbányatelep. A parajdi só szép fehér; de gyakran pirosba játszó s ritkábban szálas szövetű, kék színű sőt is találunk. Az évi tiszta sótermelés átlagos mennyisége 43.000 métermázsa. Parajdról kellemes kirándulást tehetünk a Rapsonné-varához. Ez Parajdtól egy órajárásnyi távolságra fekvő s a Juhod és Szilas patakoktól közre fogott trachit szikla-csoport, melynek tetején régi erődítések nyomai láthatók. Érdekes kirándulást tehetünk még a székely vasút mentén délnyugati irányban a Nagy-Küküllő völgyébe is. Ez irányban az első figyelemre méltó község Bögöz, melynek csinos házait elhagyva, csakhamar a híres agyagfalvi rétre, a székelység e Rákos-mezejére jutunk. (Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben, 1901. Magyarország 7: 343–344)

32. Fodor, 1906.

Marosvásárhelyről az út a Nyárad völgyébe vezet, Nyáradszeredánál fél körben megkerüli a nagy Bekecs-kúpot (1080 m), és délnek fordul a Mezőhavas (1777 m) fele. Itt három élénk forgalommal rendelkező fürdőhely található: Szováta sósfürdője egy sűrűn erdőszedett vidéken, Parajd sóbányái és az elragadó Korond-fürdő. Korondról Firtos fele a virágzó Székelyudvarhely érhető el a Nagy-Küküllő völgyében (vasút-végállomás). (Fodor, 1906: 26–27) [Fordítás: Miklós Alpár]

33. Mitton, 1914.

A só nagy mennyiségben fordul elő, oldatként, de néha egész sóhegyek formájában is. Mindenki, akinek csak alkalma nyílik rá, meg kellene látogassa a sóbányák egyikét, amelyek némelyike több, mint egy évezred óta munkálat alatt áll. A só olyan tiszta, hogy nagy tömbökben és kockákban lehet vágni, a levegő pedig telített a porral, amely finom, fehér, púderként rakódik le, a karácsonyi képeslapok műúzmarájához hasonlóan. (Mitton, 1914: 202)

(...) Parajd sóhegye egy másik látnivaló. A hegy meredek és hirtelen esésű, az oldalai fehérek, mint a hó, ragyogóak, mint a legnagyszerűbb carrarai márvány. (Mitton, 1914: 203) [Fordítás: Miklós Alpár]

34. **Cholnoky, 1907.**

1907.VI.15. Szombat. Délelőtt a parajdi sóhegyen átmentünk, s megnéztük a feltárt sót. A korondi patak a Lóczy-törvény értelmében a kereken felbukkant sötömszbe vágódott s szép kanyonvölgygyel folyik rajta keresztül. Sok dolina, fényképek. (...) Délután a Küküllő völgyén haladtunk felfelé, amelynek metszete az előbbi oldalon. Este felmentünk az utról arra az északi nyeregbe, amely szemben van a Rapsonné-várhegy impozáns sziklájával, sajnos fotografálni nem lehetett.

1907.VI.16. Reggel kimentünk Parajdról a vasút szeletszelvényi mellé, hogy megnézzük a trachit tufát és trachit-erupciót, amely itt a völgy fenéig ér, míg másutt mindenütt magasán fedi a sóagyagot. A tufában sok növényanyag van, lenyomatokat százával lehet gyűjteni. Paget úr! Azután visszamentünk a faluba, majd kocsival átmentünk Szovátára. Megjött Thumann fia. Szovátán fotografáltunk, ebédeltünk, ebéd után Parajdra, majd egy kis pihenés után Sz.Udvarhelyre, ahova este 10-kor értünk kalandos út után.

1907.VI.17. Sz.Udvarhelyről reggel 9 tájban indultunk kocsival. Szombatfalván érdekes lemezes, palás mezőségi agyag, téglavetők. Feljebb Szeke fürdő rozoga házai, piszkos fürdője. Kénhidrogénszagú. Innentől durva kavics a dombok tetején, amelyben nincsen trachit. Pálfalva felett azután a trachit-bombás tufa fedi a platókat, amely a balatoni bazalt módján meredek falakban emelkedik ki. A Szováta-Korond-Parajd völgyön át a metszet ilyen: [rajz] Megnéztük útközben a farkaslaki tornádo pusztítást. 1907.V.25.-én Farkaslakán tornádó ment át d.u. 4 óra tájban NW felől. Keskeny csikban óriási pusztítás. Mint valami tölcser úgy nyulott le, fákat tört ki, házakat döntött össze s az összes utban talált tetőket elvitte. Utja a térképen. Kecset déli végét, Farkaslaka közepét és Szt.-Lélek keleti végét érte. Két három percig tartott az egész, derült, forró idő volt, a tölcsernek nem volt nagy felhője. Pálfalván elhagytuk a kocsit s felmentünk Lóczyval a Firtosra, annak a gerincét körüljártuk, láttuk a NW végen volt erőd és kolostor nyomait. (Rom alig van.) Innen aztán Korond falu elkerülésével Korond fürdőre jutottunk, de még nem volt nyitva. Aragonit sziklák és sós forrás. Kúpok. Este értünk Parajdra.

1907.VI.18. Reggel elég későn indultunk Parajdról, út közben lefotografáltuk az eruptciót az állomásnál. Szovátán, Köszvényes-Remetén keresztül Szász-Régenbe mentünk. Onnan én vasuton haza mentem Kolozsvárra.

35. **Cholnoky, 1907.**

1907.VI.15.: Kilátás a parajdi sóhegyről NW felé. Háttérben a Bekecshegység; Korondi patak a sóban; Dolinák; Dolina; Sóhegy, barlangok; Sósziklák. **1907.VI.16.:** Illyés tó NW felől; Illyés tó W felől; Veres-tó; Sószikla, Cseppkövek; Illyés tó délről; Illyés tó a kilátótól. **1907.VI.17.:** Tornado pusztítás Farkaslakán; Tornado pusztítás Farkaslakán; Korondi platók a Firtosról; Pálfalva és platók a Firtosról; ? és platók a Firtosról.

36. **Cholnoky, 1912.**

1912.VI.26. Szerda. Kocsival átmentünk Szovátára. Gyönyörűen látszik a Hargita ideális metszete, amelyet az út tár fel a Bucsín-hágón keresztül. A Hargita-breccsa és a lávafolyások remek! – A Lidia Vendéglő után

nem sokára tágul a völgylejtőség [?], megjelenik a breccsa alatt a mezősségi agyag, tehát a lejtő tele van suvadással. Így kerülhettek le láva-tömegek a parajdi völgybe. A szovátai sóhegyek valószínűleg szintén egész tömegükben lesuvadtak.

37. Cholnoky, 1912.

Cholnoky, Kedves Professzorom! (...) Már a hó eleje óta itt mászkálok, előzőleg a székes-fővárosi pedagógiai szemináriummal voltam tanulmányi kiránduláson, természetesen elvittem hallgatóimat is s így intézeti és szemináriumi kirándulást tettem egyszerre, ami sok idő, és pénzmegtakarítást jelent. Ezen a kiránduláson Gyergyószentmiklósról kocsival mentem át a Bucsinon keresztül Parajdra. Az út nagyon tanulságos. A Hargita-plató s a rajta ülő Mezőhavas és N-Hargita vulkánok remekek! A plató fedője, amint tudod, a Hargita-breccsa, de ebben gyönyörű lávafolyásokat is találhatni. Nagyon világosan látható, hogy úgy Parajd vidékén, mint Szovátán óriásiak a suvadások s majdnem semmi kétségem sincs, hogy így kerültek le azok az óriási lávadarabok a Parajd-Szovátai út mellé, amelyeket annak idején külön erupciónak tartottunk. [Gyergyó-Parajd térség rajza] Óriási suvás a szovátai egész halmaz [?] is a sóval együtt, amely darabokra törött. A suvadások oka itt a hargita-breccsa, mert suvás csak ott áll be, ahol keményebb réteg fedi a mezősségi agyagot. (...)

38. Cholnoky, 1913.

*Az erdélyi medencében mindenfelé gyakran látni sós forrásokat, *(53) [Szászpénteki sóstó] apró sós tavakat. Amikor a medence beszáradt, akkor lerakódásra került a kősó is, ami a tenger vizében oldva volt. Ez a kősó kerül gyakran egész közel a felszínhez s ott mutatkoznak a sós tünetények. Ez itt például a szászpénteki sóstó és világfürdő. Sajnos, ilyenek rendszeren az erdélyi sósfürdők! A sós tóban levő víznek nincs lefolyása, azért ami piszkot ott az emberek belefür-denek a vízbe, az itt is marad s lassanként egész sűrű losz a víz, amit a sóra fognak ugyan, de alighanem sok abban az egyéb is. A kősó úgy viselkedik a föld belsejében, mintha plasztikus volna. Mint ahogy a torta két darabja közé betett lekvár kicsucsorodik a felső darab nyomása alatt a torta szélein, azon mód a kősó is ki van préselődve a medence széleire. Mindenütt ott bukik elé. *(54)[A korondi patak áttörése a parajdi sóttömzsön] Így például Parajdon, a medence keleti szélén egészen kicsucsorodott a felszínre s egy kis hegy alakjában emelkedik ki környezetéből. Ezen tör keresztül a Korondi patak, amint ezen a képen látszik. Jobbról, balról kősósziklák, amelyeket ugyancsak őriznek a fináncok, hogy valaki meg ne sózza belőle a szalonnáját, de a patak nem respektálja a zöld hajtókát, mert állandóan mossa a sziklák lábát s szállítja el a sót a Kisküküllő folyóba. *(55)[Sósziklák a korondi patak partján] Itt olyanforma viselkedést tanúsít ez a napvilágra került sószikla, mint a mézskő szokott,*(56) [Kősószikla Parajdon] tudniillik dolinák, víznyelők vannak benne, amelyekbe ugyancsak veszedelmes volna megkísérteni a lemászást a síkos sófalakon.*(57) [Dolina a parajdi sósziklában] A dolinák fenekén gyakran sötét üreg tátong, ki tudná megmondani, hogy hova vezet.*(58) [Sószikla a parajdi Sóhegyen] Talán valami rég elhagyott tárna beomlott, óriási üregébe, amely üregeknek a nagyságáról fogalmat nyújthatnak a tordai sóbányák óriási cukorsüveg alakú üregei. *(59) [A szovátai Illyés-tó a kilátó toronyból] Parajd szomszédságában, Szovátán is vannak ilyen dolinák, amelyekben*

megáll a víz s most fürdőhely lett belőlük. (...) A Nap sugarai ezen az édesvízrétegen keresztül behatolnak a sósvízbe s azt felmelegítik. A felmelegedett víznek fel kellene szállnia a felszínre, mert tudjuk, hogy a meleg víz könnyebb, mint a hideg, csak hogy a felmelegedett sós víz felett ott van az édesvíz s ez nem engedi felszínre jutni az átmelegedett sósvizet. *(60) [Sósziklák a szovátai Vörös-tó partján] A rendes tó azért nem tud a napsugarak hatása alatt nagyon felmelegedni, mert a meleg víz feljön a felszínre s ott megint elveszti hőmérsékletét. Itt azonban ez nem történhetik meg, azért az édesvíz alatt rejtőzködő sósvíz annyira felmelegszik, hogy felmegy a hőmérséklete 70 fok Celsiusra is. Nagyszerű melegfürdő lett tehát a sódolinában, amit ma már okosan, jól ki is használnak, európai kényelemmel felszerelt fürdő- és üdülőhely épült a melegvizű tó partján. (...) (Cholnoky, 1913: 20–22)

39. **Cholnoky, 1907.**

(...) A legklasszikusabb területe [a kősonak] Parajd és Szováta vidéke. Parajdon a viszonyok ilyen formák. A Kis Küküllő jön le a Hargitából. Egy patak ömlik bele északról, melynek bal partján nagy só sziklák merednek hatalmas nagy dolinákkal. Délre a Kis Küküllő völgyén át bejutunk a Firtostól jövő korondi patak völgyébe. Egyet kanyarodik és itt megint előbukkan a só szigetszerű domb alakjában. A korondi patak áttöri a sóhegyet és szép függélyes falú kanyon keletkezett. Ez egyike a legnagyobb kanyonoknak és látványosságoknak. Hasonló látványosság a Kis Küküllő tulsó pontján Szováta sóvidéke, ahol a sóban mint valami mészkőben nagy dolinás süllyedések vannak, tavakkal kitöltve. (...) (Cholnoky, 1907: 86)

40. **Tulogdi, 1908. (?)**

1908.(?)VII.17. Péntek. Reggel mikor az ágyban voltunk már mind esett az eső úgy hogy mi már le is mondtunk arról hogy tovább menjünk, azonban az eső megszűntével kisütött a nap s mi gyorsan felpakolódzva útnak indultunk [Korondról]. Az agyagipar gyára mellett elmenve nem sokára jobboldalt szemünkbe tűnt az arragonit szikla. Fenn a tetőn egy sóörház van, az előtt egy forrás, amely lefojva a hegyen az arragonit lerakodik s mint valami vizzuhatag úgy látszik az oldalon. Itt is van néhány arragonit bánya feltárva. Még ezelőtt a sós fürdő mellett haladtunk el, mely néhány levezetett hegyi forrásból nyeri vizét. Sófalvától már szemünkbe tűnik a parajdi sóhegy egy oldala telerakva örházakkal. A faluba beérve egyenesen Kálmánékat keressük fel, azonban ő nincs otthon. Az apja ad engedélyt bánya látogatásra. Először a sómalmot nézzük meg. Itt nagy szegecselt vasak közé rakják a sódarabokat, melyeket az egymással szembe járó gépek összetörnek s megfinomodva alól zsákokba rakják. Alant hét 40 lóerős, 2 atmoszférát kibíró gép van, melyek közül akkor csak az egyik működött. Innen a szemben levő „Erzsébet táróba” megyünk. Néhány méterig befelé, míg a földréteg tart a táró ki van alagutszerűen kövezve. Középen a kis csilléknek a sinpárja látható. Nem sokára beérünk a só régioba. A falakon leülepedett sóvirágok láthatók. Benn a bányában javában dolgoznak a munkások. Mind beljebb kanyargunk a tömör só sziklákba vájt utakon. Eljutunk egy 12 m. mély kuthoz, ahol a felsőb utról a sódarabokat az alsó táróba dobják, hogy azután napvilágra vigyék. Javában nézegetjük a só művelését, mikor tompa durranás reszketteti meg a levegőt. Robbantanak. Odább látjuk is, hogy fűrik a kemény sósziklát aczélfurókkal

s rakják bele a puskaport s lefojtva gyújtószinorral meggyújtják. Még két tompa durranás. Köszönök a bányászoknak s ők így köszönnek vissza a szokásos bányász-köszönési módon: „Jó szerencsét!” Több helyen a tárna jóval szélesebb mint másutt. Itt látszik a tetőn a középutat mutató bevágás, ahonnan számítva balra és jobbra 6-6 métert szabad kivágni. Jól esik szemünknek, mikor ismét megpillantjuk a napvilágot. Innen Szováta felé haladunk, hova egy órai séta után megérkezünk. (...)

41. Létay, 1900.

Együtt volt a négy utitárs, megbeszélendő a holnapi indulás idejét: minthogy egy pár jó barát is – nagy érdeklődést mutatva – jelen volt a tanácskozáson, elég későre jutott idő a csomagolásra. Már az esti órákban voltunk, mikor fivérern gyöngéden figyelmeztetett: „Jó lesz már hozzáfogni a pakoláshoz; mi, mint férfiak álmatlan éj után is kibírjuk az utat, de nem szeretném, hogy Nelli már itthonról fáradtan induljon.” Hozzá fogtunk tehát, azaz hozzá fogott ő, mert oly nagy gonddal és szorgalommal merült el a pakolás mesterségébe, hogy nekünk nem maradt más hátra, mint egy csavarhuzót, csipőfogót, a szarvasbőrt, vagy épen egy rúd szalámit kéz alá adni.

Gyorsan és ügyesen csomagolta be a két – az nap készült – táskát, mely a két fiu, bicziklijén foglalt helyet. Volt abban minden szükségesnek látszó eszköz és élelmi cikk, még a turisták előtt oly fontosnak látszó revolver sem hiányzott. A különben 14-15-16 klg. súlyú gépek 18-20-24 klgot nyomtak terhükkel együtt. (...) Két óráig tartó zápor után, délen világosodni kezdett az égbolt. Fél 3-kor tovább mentünk, a frissen áztatott földön a kerekek sikamlóssága miatt megint csak csigalassúsággal haladtunk a 10 klm. távol levő Gyergyó-Alfaluiig. Itt már a nagy sár miatt az egész hosszú falun át vezetni kellett gépeinket, a nélkül, hogy csak egy gyalogösvényt is találtunk volna. Egy asszony, a mint látja, hogy lubiczkolunk a sárban, csodálkozva kérdi: mi járatban vagyunk?

– Eljöttünk körül nézni egy kicsit, hogy lássuk milyen világ van Csikban.

Az asszony kezdett hangosan nevetni:

– Ej, haj, hiszen magik nem jó helyt járnak, hiszen magik nem Csikban, hanem Gyergyóban vannak s még jobban nevetett tévedésünkön.

Most már mi is nevettük az okos asszonyt. Rövid időnk miatt egy napot sem pazarolhattunk. Szekerek után tudakozódva megtudtuk, hogy nemsokára 5 üres szekér indul a faluból. Parajdról kukoriczát szállítandó. Ezeket akartuk fölhasználni. Kiérve a faluból a kevésbé sáros úton ismét csak felültünk, gondolva, hogy a szekerek úgyis utol fognak érni. Nem sokáig örülhettünk a járható útnak, alig hagytuk el a 2 ölnyi széles Maros folyócska újonnan épített hídját, az eső elől egy útszéli magányos házikóba menekültünk. Szegény földműves lakja ötödmagával két kis szobácskából álló házacskáját, de ebből is csak az egyik „házat” használja mert az „első ház” még nincs padolva és meszelve, nem volt rá pénze is ideje. Nem minden büszkeség nélkül jegyzé meg az asszony, hogy saját két kezeik munkájának eredménye. Valóban büszke is lehet rá, mikor oly nagy gond és oly nehéz az élet s szegény embernek. E szegény asszonynál tapasztaltuk először az igazi székely vendégszeretetet. Mikor a szekerek későn érkezése fölötti aggodalmunknak adánk kifejezést, beteg gyermekét ölébe véve egész jóindulattal igyekezett megnyugtani: ne gondolkozzunk, hisz földél alatt vagyunk.

– Igen ám, jó asszony, de ha a szekerek nem jönnek, az eső nem szűnik, hol töltjük az éjet?

– Hát uram isten, igaz, hogy csak „egy házunk” van, de hát a kisasszonynak megvetjük az ágyat, az uraknak a földre tesszünk egy „surgyét”, a gazdát a hiuba küldjük, aztán én meg a gyermekek, majd csak megleszünk valahogy a pucsikban. Azért biz’ egyet se búsuljanak az urak.

Igazán meghatott ez a szivesség, de azért mégis nagyon vágyódtunk a szekerek után. Végre a nyitott ajtón át láttunk hármat közeledni, nagy gyékény födeleivel. Megérkezett a megváltás órája! Szívesen vállalkoztak kérésünk teljesítésére. Mikor a fölött sajnálkoztam, hogy egyiknek a társaságtól el kell maradni, azzal csitítottak: örüljek, hogy Imrusnak és nekem van szekér. Árpád és Pálfi inkább együtt maradnak. Pálfi tanár jónak látta nem szalasztani el a harmadik szekeret. Ő akart lemondani, ő majd jön mellettünk. Nem birtuk lebeszélni erről a szándékáról. Mint előzékeny, figyelmes ember, mindig maga akarta választani a legrosszabbat. Engednünk kellett, pedig az eső apró, sűrű cseppekben esett s az általános beborulás biztosított is a felől, hogy nem fog megszűnni reggelig. Minden fogatra egy kerékpár, egy ember. Mint a huszár, ki elsőnek tekinti lovát, nekünk is minden figyelmünk a gépekre irányult, el ne törjék, meg ne kopják! Ezek kapták a keskeny szekérben a jobb helyet, míg mi mindkét kezünkkel fogva, igazán nem lehetett eldönteni, hogy a gépeket vagy magunkat tartjuk. Ez alatt érkezett még egy szekér, de nem volt födele, Pálfi tanár most se ült föl, jött mellettünk. Végre, mikor már teljesen átázott és valószínű fázott is – a szekeresnek eszébe jutott, valamely tanyáról ernyőt keríteni és helyet készíteni szekeren tanárunknak. A munka lassan ment, fuvarosaink nem akartak várni, válnunk kellett a nélkül, hogy tudtuk volna, kaptak-e ernyőt vagy sem; jöhet-e P. tanár, vagy be kell várnia a reggelt a tanyán?! Kínos állapot volt ezeken a rozoga, döcögős szekereken félig ülő, félig álló helyzetben utazni. Mikor a lejtőre érkeztünk, azt hittük ezer darabra omlik az a gyarló készítmény, úgy mozgott, recsegett minden ízében. Ha nem lett volna fejem fölött az a gyékényernyő, hej de hányszor kiestem volna. Az ernyő faramája, valahányszor a zökkenés következtében kissé magasabbra emelkedtem, gyéngéd érintgetésekkel figyelmeztetett: mégis csak jó lesz nyugodtan ülni; de hogy miként lehetett, azt csak a jó isten tudja. Ugy hiszem társaink sem ment különben a dolga. Gyergyó-Alfalutól Parajd 36 klm. távolságra van, ezt a távolságot szinte betölti a 671 m. magas Bucsín hegy. Sűrű fenyvesekkel ékesített hegyek közt, egy kis patak mentén haladunk. Csak a szekérút és ettől a patakig elterülő meredek hegyoldal alkotják a térséget. A patak medre mélyen fekszik a sziklák tövében. E hosszú hegyi út mellett csupán két korcsma van, az egyik a „szép Lidinél” a Bucsín tetején, a másik a parajdi oldalon a hegy derekán. A „szép Lidinél” szoktak az útasok 2-3 órát pihenni és etetni. Itt most nem volt hely a lovaknak, a másik korcsmában kellett pihenőt tartani. Végtelen sajnálom, hogy székelőföldi útunknak ezt a remekét a Bucsín erdeit nem láthattam. Csak a mennyire a szürke sötétség engedte (a hold valószínű a fellegek mögött ragyogtatta sugarait, azért nem volt teljesen sötét) vehettük ki az erdők és hegyek körvonalait. Egy óra lehetett éjfél után, midőn megérkeznénk. Az én öreg székelőm nem engedte, hogy leszálljak a sárba, szerinte, menten elsüllyednék. Okvetlen az ölében akart bevinni, mintha bizony nem lennék már minden sárhoz hozzászokva. Az öreg nem engedett: ő bizony nem veszi a lelkére az én esetleges betegségemet. Hogy utasíthattam volna vissza e figyelmet, a jóindulat és szivesség e megnyilatkozását. A szobában az eleven, fiatal korcsmárosnén kívül, egy-két álmos cseléd lézengett. Át voltunk ázva és fázva. Alig melengettük meg ruháinkat Pálfi tanár toppant be. „Hopp, én is itt vagyok!” az őt soha el nem hagyó

jókedvével, nyakig sárosan. Örömkialtásunk volt a válasz; már letettünk róla, hogy Parajd előtt találkozzunk. (...) Aug. 25-én reggel 7 órakor érkezünk meg Parajdra. Az egész éjjel tartó eső csak azelőtt egy órával szűnt meg. Midőn az ide szállíttatásunk ára felől kérdezősködtünk, ránk bízta a meghatározását, de fivérem határozott árt kívánt.

– Én nem mondom, mondja kelmed.

– Én sem mondom, mondja kelmed.

Aztán, végre a legöregebb, a ki minden kigondolható szivességgel halmozott el, sok alá- s felezés után, eső, sár, hideg, éjjel meg a nagy ég tudná mi-micsoda okokat fölhozva, mondott olyan határozott árt, a mitől szinte megijedtünk. 8 frtot 16 koronát kért.

– Edes bátya, – kezdé fivérem jóságos hangján, – legyünk méltányosak. Maguk nem értünk, hanem saját dolgukban jöttek, ne kívánjanak hát tőlünk ily nagy áldozatot. Egy hete utazunk már s azóta a sok esős idő miatti vendéglőzés úgy is sok pénzünket fölemésztette. Mi sem kívánjuk ingyen, maguk pedig akár mennyit kapnak, úgy jön, mintha ingyen kapnák. Tehát mi úgy hisszük 4 frttal eléggé meg vannak fizetve. Bele nyugodtak. Kölcsönös jó utat kívánva egymásnak a gyufagyárba mentünk. Végig néztük, hogy lesznek a gyár udvarán heverő fenyőtörzsekből előbb apró darabkák, aztán gyufaszálkák, végre csomagokba kötött színes fejű gyufák. Bámulatos gyorsaságot tudnak kifejteni ezek a munkások. Munkájuk után fizetik őket. A felnőttek, – ha jól dolgoznak – naponta 1 K. 20 fill. – 1 K. 60 fillért keresnek. A gyerekek 50-60 fillért. Egy asszonytól kértünk útbaigazítást a gyufaszálkát készítő gyárhoz, ez külön van, vízerőre rendezve.

– Ugye bánják, hogy a gyárat átviszik nemsokára Kolozsvárra? Nagyon meg fog apadni a parajdiak, keresete.

– Nem baj az, – mond az asszony, – bár vinnék minél előbb, legalább nem lesz annyi beteg ember, nem egészséges munka az, instálom.

Igaza van! Különösen a foszforral dolgozó munkások töltik egész napjokat a legegészségtelenebb levegőben. A legapróbb részletig nézve meg mindent, két órányi Parajdon időzés után, Felső-Sófalván áthaladva, csakhamar a 10 klm. távolságra fekvő korondi fürdő parkjába találtuk magunkat. (...)

42. Rónai, 1903.

(...) Székely testvéreink megismerése volt tehát kirándulásunk célja. Látni akartuk hazánk másik részét, azt a gyönyörű vidéket, hogy tiszta, valódi fogalmuk legyen róla. Hiszen „a szemlélet, minden tudásnak alapköve.” Csak most, hogy láttam a parajdi sóbányát, tudom, hogy milyen fogalma lehet az embernek arról, amit sohasem, vagy csak képen látott. Eddig el nem tudtam képzelni, milyen a torkolata egy folyónak; most már ezt is láttam, amint a Kis-Küküllőbe belerohant egy hegyi patak. Még egyszer összegezve, utunk célja volt a székely nép megismerése és a Székelyföld látása által ismereteink bővítése és tisztázása. Ennek a kettős célnak fontosságát látta a mi szeretve tisztelt, jó igazgatónőnk is és fáradt, dolgozott, míg elérte célját: a székelytársaságok összeállították az úti programot és a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr 400 korona állami segélyben részesített minket. Így aztán, a vizsgák után, jún. 13-án elindulhattunk a mi jó „mamánk” (ahogy az úton mondták) Fábián néni, Wolszky, Czink és Berényi kisasszonyok vezetése mellett 38-an. (...) Aztán 11-ig táncoltak a lányok, de akkor le kellett pihennünk, mert másnap 17-én korán kocsikra ültünk és – bizony megint

esőben – indultunk Parajd felé. „Szép Lidi”-nél megpihentünk, aztán tovább fenséges volt a vidék! Az ég szürke volt, a felhők egész hozzánk szálltak le; lomb, fenyő-erdő, mind csupa kékségben látszott, óriási szikladarabok vannak legurulva az útra, mert vulkánikus a vidék. – Minden fordulónál egy hegyi patak rohan alá, átlátszó egészen s ahogy a mohos, zöld köveken megtörnek a hullámok, a kis patak csak úgy tajtékzik a fehér habtól. Némely helyen a víznek egy-egy szikla állja útját, ott megkerüli, kis szigetet alkot, a mely sűrűn be van növe nefelejcsével, csupa kékség messziről. Most a patak elbújik a sziklák közé, majd újra előtűnik, de már 2 ágban; odább meg vízesést alkot, mert hirtelen alacsonyabb lesz a medre. A kocsit folyton a Kis-Küküllő partján vitt, csupa nefelejcs, páfrány a víz partja. Bántuk is mi az esőt! Némely helyen kiirtott erdők közt jártunk, ott meg pázsitos volt minden. Ilyen volt az út egész Parajdig, hol meg olyan dolgot nézhettünk meg, amit már egész úton vártunk: a sóbányát. Lent 110 m. mélységben, néhány lámpa pislákkolt, melyeknek fényénél, olyan volt az akna, mint egy templom. Megjegyzésünkre azt válaszolta vezetőnk, hogy ebben a tárnában tényleg minden nap háromszor imádkoznak a munkások: »Innen a föld mélyéből szólunk hozzád Uram!« – A régi tárnát égő szalmacsóvákkaal világították meg, úgy láthattuk csak a 100 m. magas falakat, sójegecsekkel telehintve. Egyik oldalon, mint az oltáron, csapokban volt körül a hófehér só, a fa meg szürkés, vastartalmú. De szép volt! – Abban az áhítatos csendben aztán megszólalt a dalárda éneke: »Uram, ne hagyj! Irgalmat adj!« – Aztán mi is elénekeltük a Szózatot ott lenn a föld mélyében. De aztán milyen jó volt kijutni a szabad levegőre! Itt már napsugár ragyogott s most már szép időben folytathattuk utunkat kocsikon Szovátára. (...)

43. Hoffer, 1912.

Letarolt mezőn, virágtalan réten, hangtalan erdőn jól esik elbolyongani az őszi napsugárban; visszavágyódní a nyárba, a tavaszba; lemondással előkészülni a télre; túrni, hogy az őszi napnak enyhe melege melengessen, dédelgessen. A múlt évben, szeptember elsején d.u. két órakor indultam el Székelyudvarhelyről két fiatal tanár kollégám társaságában, a címben már bevallott irányban, egy nagyobb őszi sétára. (...) Korondon csak keresztül siettünk, mert mielőbb el akartuk érni a korondi fürdőt, ahol az első éjszakát tölteni szándékoztunk. Ott azonban már nem találtunk senkit s nem tehattunk egyebet, minthogy – mivel már nem akartunk Korondra visszamenni – Sófalván keresztül begyalogoltunk Parajdra. Másnap reggel első dolgunk volt megnézni a sóbányát és Parajdnak világhírű nevezetességeit, a csupasz sósziklákat. A só jelenlétét mindjárt a község végén jelzi a kövér, vörös sóvirág (*Salicornia herbacea*) buja vegetációja. Ugyancsak a község végén van a kincstár új bányája, az Erzsébet tárna is. Itt még csak most kezdik bányászni a sót, ezért nem is érdemes időt vesztegetni a megtekintésével, mikor lenn, a korondi patak mellett, a régi bányának tágas, száz méter mély termében nézhetünk körül a sóbánya misztikus világában. Az új, csak 1864 óta művelt bánya, mint minden új sóbánya, koporsóalakú mélyítés a sótestben; de van itt egy ennél idősebb, óriási cukorsüveghez hasonló bánya is, amely azonban egyre omlik s így ma már nem művelhető, de még mindig ezen szállítják föl aknakosarakban az új bányában ékfejtéssel, gyertyafény mellett termelt sót. Kérésünkre az új terem közepén meggyújtottak egy csóva szalmát s ennek rövid ideig tartó fényénél gyönyörködhattunk az óriási teremben és a finoman réteges, de meglehetősen össze is gyűrt sótestben. A bányába csak falépcsőn lehet leszállani, és alulról feljutni s így annál kellemesebb érzés, mikor a lépcsők sötét kürtőjéből ismét napfényre kerülünk. Még érdekesebbek azután itt a

torony magasságú, csupasz sósziklák, amelyek közvetlenül a bánya bejárója fölött is láthatók, de sokkal szebbek pár lépéssel fennebb, a korondi patak szép föltárásában. Mert ez a patak, – amint mondják – csak száz éve, hogy átszelte a sötetet. Azelőtt megkerülve azt, a Nagy-Három hegy és a sóhegy között folyt el. A kúpos szürke sőtornyokat a védettebb helyen hófehér, zuzmaraszerű finom sókéreg fedi. A sziklák aljából vékony sósvízű erek erednek; de az itt-ott berokkant talaj is arról beszél, hogy a só tehetetlenül kénytelen túrni legnagyobb ellenségének, a víznek térhódítását, gyors és biztos aknamunkáját. Parajdnál értük el először a Kisküküllő völgyét s azután ebben mentünk egészen Szovátaig, ami lehet úgy 6 km.-nyi út. Szováta délből érkezünk meg s első dolgunk volt felmenni a fürdőbe. Mivel itt szeptember 15-ig tart a fürdőszezon, nem maradtunk ebéd nélkül s bár a vendégeknek már legnagyobb része eltávozott, még mindig csinos sétáló és fürdő közönségben gyönyörködhattunk. Szováta a sósziklái kívül van még egy világhírű nevezetessége: a télen is meleg sóstava. Ezeknek a legnagyobb része dolina-tó. A dolinák, vagy töbörök, tölcseralakú mélyedések, melyeket a víz vájta magának a sötétbe. (...) A dolinák fenekén eltűnő s a sósziklák lábánál, közvetlenül Szováta fölött kifolyó sósvízre is emeltek egy fürdőt, amely körül az ú.n. „alsó telep” épült. Szováta-fürdő különben az utóbbi években rohamosan fejlődött s ma holnap a legelsőrendű fürdőink sorába emelkedik. Még szept. 3.-át is Szováta-töltöttük s csak 4-én reggel indultunk el hazafelé. Parajdig a reggeli vonattal, onnan pedig gyalog azon az úton mentünk tovább, amelyen azelőtt három nappal este jöttünk. Még egyszer gyönyörködhattunk távolról a parajdi sószikláiban. (...)

44. Kozma, 1907.

Korond ügye. / Egy kies székel falucska, / Korond felé volt figyelmünk, / Átrándulni nyáron oda – / Ez volt a mi kis reményünk, / Hogy agyagiparát lássuk – / S vasas fürdőjét használjuk! // Heteken át tervezgettük / Szováta-ról ezt az utat – / S hogy Parajdot is megnézzük... / Lássunk sóhegyet s tárnákat! / Míg e tervet latolgattuk – / Az időből majd kifogytunk. // Végre a tüzes óriás / Magasan üle az égen – / Felhő s hűvös időjárás / Eloszlott erre serényen. / Nosza fiúk, itt a napja – / Csomagoljunk – s fel kocsira!... // Mint a lakodalmazó nép, / Olyan vigan keltünk útra. / Dana hangzott s a vitézség / Alig fért a kicsiny hadba: / Ha majd jön az oláh cigány, / Kupán üssük – s nem a hátán! // Két ostorral is kergettük, / Nógattuk a sárgát s szürkét. / A két ló vitt, de kerekünk / Nem jól forgatta a fejét – / Nagyot zökkent és a ráfja / A sóbányán szétpattana! // Ezen váratlan esemény / Tetszett e kis társaságnak – / S vigan néztünk le a mélyén / A legöregebb tárnának, / Hogy a szép sóhegyek után / Lássunk végig a hegy poklán! // Hogy nézzünk a föld mélyére, / Hol a sötétség oly magas – / S a hol a munka embere / A homályban csaknem viraszt... / A sóban nagyokat vágva – / Gyertyavilágnál – mint árva. // Ujból a kocsira ülénk, / De jó kedvünk hamar elmúlt – / A javított ráfos kerék / Parajd piacán széjjel hullt. / Egy sikoltás – és a nép kinn – / Nem dalolhat már a kocsin... // Hol hát Korond, zajongtunk most? / S hol az ebéd – hisz’ az óra / Háromra jár – s a napszámos / Lohalva iramlík haza... / A nap elbújt... sötét felhő – / Kavarog – s a fergeteg jó... // Így szokás a hegyvidéken, / A felhő sok – s a nap sem úr! / Korondot csak láttuk épen / S szemünk im álomra borúl... / Azt álmodjuk, hogy vendége / Korondnak nincs – csak reménye. (Kozma, 1907: 33–35)

45. Vasárnapi Újság, 1866.

A korondi fürdő Erdélyben. (Tájrajz) E fürdő a folyó század első tizedében let ismeretessé, mai alakját 14–15 év előtt nyerte; fekszik a „vad rózsák” hazájában, Udvarhelyszékben, Korond nevű székely falutól egy negyed, a parajdi gazdag sóteleptől három negyed órára, egy kies völgy-teknő közepében. (...) (Vasárnapi Újság, 1866. 26: 313) A korondi fürdő-helyiséget magában rejtő völgyet körülveszi keletre a Leshegy, végén a Holló-kő nevű meredek kőszál, tovább a Molnos, mások szerint Bónis kö-temploma és Súlyomkő nevű szirt-üreges, délről Nagy völgy vára a Kalanda és Szilvás nevű Pálfalvi hegycsúcs, délnyugotról a Firtos-szirttető és Firtos-vár, tovább Atyha nevű ősz székely falu sugár tornyával s messze fejelő templomával, bezárja északról a Balázs-kapuja nevű hegyfog és a Parajdi sóhegyek. (...) A fürdői élet egyik főgyönyörét teszik a kirándulások, de ez a gyógyidőszak vége felé, a legszebb időkben, a rendes ivás és fürdés végeztével, s vidám társaságokban történik. Ily kirándulási szép pontok: a negyed órára fekvő „Artsó”, egy regényes völgyteknő, melyet mogoró- s tölgyfa erdőség koszorúz, nyilást csak egyfelől hagyva; közepében tágas rétság, felséges édes ivó-víz, egy régi lakház és méhészet, még azon korból, midőn e helyet a jezsuiták – s illetőleg a minorita-atyák birták; (...) (Vasárnapi Újság, 1866. 26: 314) Utolsó kirándulási pont a „Parajdi sóakna és sóhegyek” melyeknek földszinén künn álló hol szürke hol tiszta fehér sava mint bazalt kőfal emelkedik fel ég felé. E sóakna a magyar őskorban a Székely nemzet tulajdona volt, melyből VI-ik Károly császárig a vágatási díjért – a mi egy kőstól két pénz volt, a székelység szabad sót kapott, s e köztulajdonát a mondott császár és fejedelem előbb a kiváltságos nemességre szorította a községeknek értekeik arányában együttesen adatott sót. Mária Terézia pedig végképen megszüntette, csalt Parajd és két Sófalva községének hagyván meg szabályozott só illetményét.... A teljesen meggyógyult betegek fürdői idény végén el elrándulnak Udvarhelyre, Homoróra, Királyba, sőt a torjai kénköves barlangba, a szent Anna tavához, és Borszékbe is. (Vasárnapi Újság, 1866. 26: 327)

Vasárnapi Újság, 1873.

A székelyföldi gyógyfürdőről. Az erdélyi magyarság leginkább ezt [Korondot] látogatja, minthogy az eddig említettek közt leginkább bent fekszik az országban: Maros-Vásárhelytől mintegy 8 mérföldre, Udvarhelyszék területén. Van a hegyoldalban hatalmas sós fürdője, ugyanazon sótelepről forrva, a melybe, fél mérfölddel alább a híres parajdi sóbánya van bevágva. (Vasárnapi Újság, 1873. 37: 442)

Vasárnapi Újság, 1874.

[De Gerando Attila – Reclus erdélyi útjának leírása a Journal de Rouen-ben] (...) Ezután utazónk Erdély tömérdek sógazdagságának leírására tér át. „Erdély földtani átkutatásából” – írja Reclus – „az tűnt ki, hogy mindazon újabb képződmények, melyek a Mezőség hullámzatos nagy fennsíkját egészen az ország közepéig elfoglalják, úgy tekinthetők, mint valami fedő, mely roppant terjedelmű tisztátalan sóréteget borít be s az utóbbi nem egyéb, mint egy elpárolgott régi tenger maradványa. Ez a sóréteg, a melyet mind közvetlenül, mind pedig a belőle fakadó 600 sóforrásból igen könnyű kibányászni, nem kevesebb, mint 25,000 négyszögkilométernyi területű; hanem e bányászati gazdagságon kívül, melyek itt a föld kebelét valósággal kimeríthetetlen

mennyiségben töltik be, roppant mennyiségű sója van Erdélynek a föld színén is, hol azt az eső kimossa s mindenféle bizarr alakokká nyaldossa. Parajdon, a Maros egyik mellékfolyójának magas völgyében, egy valószínű hegy látható tiszta sóból, melynek lapos fennsíkot képező teteje 700 kilométernyi területű és mint mondják, kétszerte több sóanyagot tartalmaz, mint a Cardonai híres sóhegy Cataloniában, Spanyolországban. Más helyen ismét valami 60 sógula látható, melyek úgy állnak ki az agyagos talajból, mintha egy hadsereg sátrai lennének. A tordai sórétegnek nincs meg az az előnye, mint a parajdinak, hogy t. i. oly könnyen kiaknázható lenne, de sokkal jobb helyen fekszik arra nézve, hogy terményeit a fogyasztó vidékre vagyis a magyar síkságra eljuttathassa. (Vasárnapi Újság, 1874. 30: 470)

Vasárnapi Újság, 1874.

A székely művelődési és közgazdasági egyesület szept. 8-án tartja nagy gyűlését Maros-Vásárhelytől, melynek programja: elnöki megnyitó, titkári, pénztárnoki sat. (...) Lesz kirándulás Szovátra vagy Parajdra, sőt esetleg nagyobb körut is, az őszi székely kiállítás érdekében. (Vasárnapi Újság, 1874. 34: 544)

IRODALOM

- Agyagási, Károly** (1908): *Szováta. Fürdői ismertetés és gyógyító javallatok*. Maros-Vásárhely, Benkő László Koll. Nyomdája.
- Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen.** (1901). Magyarország 7. Budapest, Magyar Királyi Államnyomda.
- Baedeker, Karl** (1880): *Southern Germany and Austria including Hungary and Transylvania. Handbook for travellers*. (4 ed.). Leipsic, London, K. Baedeker, Dulau and Co.
- Bako, Elemer; W. S.-F.** (1969): *Hungarians in Rumania and Transylvania. A Bibliographical list of Publications in Hungarian and West European Languages Compiled from the Holdings of the Library of Congress* Washington, U. S. Government Printing Office.
- Balthasar, Hacquet** (1791): *Neueste physikalisch-politische Reisen In den Jahren 1788 und 1789 Durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen*.
- Banner, János** (1913): *Erdély leírása a XVII. századból. Bzenszky Rudolf jezsuita Syllogimaeáinak földrajzi része* (Vol. 1). Jászberény, Novotha Andor Könyvnyomdája.
- Barabás, Endre** (1904): *Megyei monográfiák. Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota. Udvarhely vármegye közgazdasági leírása*. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság.
- Beluszky, Pál** (2008): *Magyarország történeti földrajza. Vendégforgalom - Magyarország gyógy- és üdülõhelyei*. (Vol. 2). Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Béldi Ákos; Filep Gyula; Rigler Gusztáv; Genersich Gusztáv; Sárkány Lajos; Jakabházy Zsigmond; Szádeczky Gyula** (1903): *Erdély nevesebb fürdői 1902-ben. Tanulmány*. Budapest.
- Benkő, József** (1999): *Transsilvania specialis*. (Vol. 1-2). Bukarest - Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó.
- Benkő, Károly** (1868-1869): *Marosszék ismertetése*. Kolozsvár, román. kath. Lyceum.
- Bielz, E. Albert** (1881): *Reisehandbuch für Siebenbürgen nach eigenen zahlreichen Reisen und Ausflügen i diesem Lande verfasst* Hermannstadt, Jos. Drotleff.
- Bielz, E. Albert** (1885): *Siebenbürgen. Ein Handbuch für Reisende*. Wien, Carl Graeser.

- Boner, Charles** (1865): *Transylvania; Its products and Its people*. London, Longmans, Green, Reader, and Dyer.
- Cholnoky, Jenő** (1907) Egyetemi jegyzet. Érd, Magyar Földrajzi Múzeum, Cholnoky-hagyaték.
- Cholnoky, Jenő** (1907) Terepnapló. Érd, Magyar Földrajzi Múzeum, Cholnoky-hagyaték.
- Cholnoky, Jenő** (1912) Terepnapló. Érd, Magyar Földrajzi Múzeum, Cholnoky-hagyaték.
- Cholnoky, Jenő** (1912) Lóczy Lajoshoz intézett levél. Természettudományi Múzeum, Budapest.
- Cholnoky, Jenő** (1907): *Az erdélyi részek földrajza. Egyetemi jegyzet*. Kolozsvár.
- Cholnoky, Jenő** (1913): *Erdély*. Budapest, Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája.
- Cholnoky, Jenő** (2010): *Magyarország földrajza*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület.
- Credner, Fr. A.** (1864): *Bibliotheca transsilvanica. Verzeichniss der über Siebenbürgen erschienen Bücher, Landkarte, etc.* Prag, Fr. Aug. Credner.
- Csanády, Béla** (1864): *Kirándulás a parajdi sóbányákhoz*. Vasárnapi Újság, XI. -
- Csengery, József** (1866): *Vázlata a parajdi sóképlet viszonyainak és az ottan divó sóbánya művelet módorának*. Pozsony, Wigand Károly Frigyes.
- Csetri Elek; id. Fridvalszky János** (2003): *A köz hasznára - az ég kegyelmével. Fridvalszky János a jezsuita, tudós és feltaláló (1730-1784)*. Budapest.
- Csiki Zoltán** (2006) A parajdi gyufagyár. In: **Csiki Zoltán; Horváth István; Ozsvát Pál; Vécsei András**. (2006): *Rapsóné öröksége. Tanulmányok Parajd község múltjából*. Déva, Corvin.
- De Gerando, Auguste** (1850): *La transylvanie et ses habitants*. (2 ed.), Impr. réunis.
- Dernschwam, Hans** (1984): *Erdély Besztercebánya Törökországi útinapló*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Dictionnaire géographique universel ou description de tous les lieux du globe**. (1837): (Vol. 1). Londres et Bruxelles, Sociétés de Paris.
- Domokos, Pál Péter** (1937): *Teleki József: Úti jegyzések*. Cluj, Gloria Nyomdai Műintézet.
- Egyed, Ákos** (1981): *Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyszabadság és a kapitalizmus történetéből Erdélyben. 1848-1914*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.

- EMKE** (1891): *EMKE Uti-kalauz Magyarország erdélyi részében*. Kolozsvár, Közművelődés Irod. és Műnyomd. Részvényt.
- Encyclopädisches wörterbuch der wissenschaften, künste und gewerbe.** (1831): (Vol. 15).
- Erdély:** 1892/4, 1896/9, 1900/11-12, 1903/4-6, 1906/5-6, 1912/1
- Fekete Árpád; Józsa András; Szőke András; Zepeczaner Jenő** (1998): *Szováta 1578-1989*. (Vol. 15). Székelyudvarhely, Haáz Rezső Kulturális Egyesület.
- Fichtel, Johann Ehrenreich** (1780): *Geschichte des Steinsalzes und der Steinsalzgruben im Großfürstenthum Siebenbürgen: mit einer, das Streichen des unterirrdischen Salzstockes, durch mehrere Länder andeutenden Karte, und andern Kupfern*. Raspe.
- Fodor, János** (1905): *Kleiner Führer durch Erdély*.
- Fodor, János** (1906): *Small Guide through Erdély (Transylvania)*. Transylvanian Karpathan Club.
- Frank, Tibor** (2010): *Arthur J. Patterson és a The Magyars*. Budapest.
- Fridvalszky, János** (1767): *Minerologia Magni Principatus Transilvaniae*. Claudiopoli, Typis Academicis Societatis Jesu.
- Friederich, C.** (1831): *Das Weltall: ein geographischstatistisch-naturhistorisches Handwörterbuch mit Berücksichtigung des Wissenswürdigen aus der Weltgeschichte*. . (Vol. 15). Frankfurt.
- Hankó, Vilmos** (1896): *Székelyföld*. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai).
- Hoffer, András** (1912): *Kirándulások Székelyudvarhely környékén*. In: *Erdély*. 1912, 1.
- Horváth, István** (2001): *A székely sóbányászat rövid története*. Marosvásárhely, Lyra Kiadó.
- Horváth, István** (2006): *A sóvidéki (parajdi) sóbányászat rövid története*. In: **Csiki Zoltán, Horváth István, Ozsvát Pál, Vécsei András.** (2006): *Rapsóné öröksége. Tanulmányok Parajd község múltjából*. Déva, Corvin.
- Houchard, József** (1865): *Vázlatok a székelyföldi sóképletekről*. Pest.
- Hunfalvy, János; Rohbock Lajos** (1856): *Magyarország és Erdély eredeti képekben*. *Történelmi és helyirati szöveggel*. (Vol. 3). Dermstadt, Lange Gusztáv György.
- Kővári, László** (1842): *Székelyhonról*. Kolozsvár, A kir. Lyceum.
- Kővári, László** (1847): *Erdélyország statistikája*. (Vol. 1). Kolozsvár, Tilcsch János.
- Kővári, László** (1852): *Erdély régiségei*. Kolozsvár, Beimel J. és Kozma Vazul.

- Kővári, László** (1853): *Erdély földje ritkaságai*. Kolozsvár, Rom. kath. lyc. nyomdája.
- Kővári, László** (1866): *Erdély építészeti emlékei*. (2 ed.). Kolozsvár, Stein J.
- Kővári, László** (1847): *Györke Erdélyt utazza*. Kolozsvár, Tilsch János.
- Kőváry, László** (1869): *Györke Erdélyt újra utazta*. (6. bővített kiadás ed.). Kolozsvár, Stein János.
- Kőváry, László** (1984): *Tájképek utazási rajzokban*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- Kozma, Dénes** (1907): *Szovátai fürdő-emlékek. Költemények*. Budapest, Bagó Márton és Fia Könyvnyomdája.
- Kristóf, György** (1925): *Jókai napjai Erdélyben*. Cluj Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műint. R.-T.
- Különfélék**. (1897). Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Lipszky, János** (1987): *Erdély és a részek térképe és helységnévtára. Készült Lipszky János 1806-ban megjelent műve alapján*. Szeged. -
- Lopes, S. D. F.** (2011): *Destination image: Origins, Developments and Implications*. PASOS. Revista de Turismo y Patrimonio Cultural, 9., 2. sz.
- Rohbock, Ludwig; János Hunfalvy** (1864): *Ungarn und Siebenbürgen in malerischen Original-Ansichten: ihrer interessantesten Gegenden, Städte Badeorte, Kirchen, Burgen, Paläste und fonstigen Baudentsmäler alter und neuer Zeit. Siebenbürgen*. Gustav George Lange.
- Magyary, Mihály** (1904): *Az erdélyrészi sóbányászat ismertetése*. (Vol. XXXVII., 23. szám).
- Masselin, J. G.** (1827): *Dictionnaire universel des géographies physique, commerciale, historique et politique, du monde ancien, du moyen age*. (Vol. 2).
- Michalkó, Gábor** (2007): *A turizmuselmélet alapjai*. Második, átdolgozott kiadás. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.
- Miklós, Alpár** (2010): *Szabadtéri bányamúzeum Parajdon*. Bsc. szakdolgozat. Kolozsvár.
- Mitton, G. E.** (1914): *Austria-Hungary*. A. and C. Black.
- Moldovan, S.** (1894): *Țara Noastră. Descrierea părților Ardelului dela Murăș spre mĂdădi și valea Murășului*. Sibiu, Tipografia Archidieceasană.
- Molnár, Károly, V. E.** (1897): *Udvarhelyvármegyei turista-kalauz*. Kolozsvár, Gombos Ferencz.

- Mostani, és régi nemzeteket, országokat, tartományokat, városokat, emlékezetre méltó mezővárosokat, helységeket, folyókat, tavakat, tengereket, öblöket, fokokat, szigeteket, hegyeket, erdőket, barlangokat, pénzeket, mértékeket, s. t. ef. esmértető lexikon.** (1816): (Vols. 4). Pest, Trattner János Tamás.
- Murray, John** (1864): *A handbook for travellers in Southern Germany: being a guide to Würtemberg, Bavaria, Austria, Tyrol, Salzburg, Styria, &c., the Austrian and Bavarian Alps, and the Danube from Ulm to the Black Sea* (9ed.). London, John Murray (Firm).
- Murray, John** (1867): *A handbook for travellers in Southern Germany: being a guide to Würtemberg, Bavaria, Austria, Tyrol, Salzburg, Styria, &c., the Austrian and Bavarian Alps, and the Danube from Ulm to the Black Sea* (10 ed.). London, John Murray.
- Nagy, András** (1974): *Hargita megye gyógyfürdőinek fejlődéstörténete.*
- Orbán, Balázs** (1870): *A Székelyföld leírása: történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeii szempontból.* (Vol. 4). Pest, Ráth Mór
- Orbán, Balázs** (1991): *A Székelyföld leírása: történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeii szempontból.* (Vol. 3), Európai Idő Kiadó.
- Paget, J.** (2011): *Magyarország és Erdély. Naplójegyzetek.* Kolozsvár, Kriterion.
- A Pallas nagy lexikona.** (1893-1897). (Vol. 13), Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.
- Patterson, Arthur John** (1869): *The Magyars: their country and institutions.* (Vol. 1). London, Smith, Elder & co.
- Patterson, Arthur John** (1869): *The Magyars; their country and institutions.* (Vol. 2). London, Smith, Elder & co.
- Pošepny, F.** (1871): *Studien aus dem Salinargebiete Siebenbürgens. Separat-Abdruck aus dem Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt 1867.* Wien.
- Radnóti, Dezső** (1901): *Erdélyi kalauz. Utmutató Magyarország erdélyi részében.* Kolozsvár.
- Rónai, Mariska** (1903): *Szabadkaiak Erdélyben. A szabadkai Tanítóképző-Intézet tanulmányútja.* In: *Erdély.* 1903, 4-6.
- Szentiváni, Mihály** (1986): *Gyaloglat Erdélyben.* Budapest, Európa Könyvkiadó. -
- Szováta alsó és felső gyógyfürdői.* (1904). A fürdőigazgatóság kiadása.
- Szováta fürdő rövid történeti ismertetése. A medvetavi fürdő fennállása 10-dik évi emlékére.* (1910?). Szováta Fürdőigazgatóság. -

- The Christian Examiner and Religious Miscellany.*** (1855). (Vol. 58), James Miller.
- Transylvania.*** (1866). London, Smith, Elder and Co. - Parajd (575)
- Tulogdy, János** (1929): *A Székelyföld földrajzi irodalma.* Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum.
- Tulogdi, János** (1908?) Terepnapló. Érd, Magyar Földrajzi Múzeum, Cholnoky-hagyaték.
- T. Szabó, Levente** (2010): *Orbán Balázs és Székelyföld újrafeltalálása.* Tusványos, Adatbank. - (előadás)
- Ungarn mit besonderer Rücksicht auf die Hauptstadt Budapest.*** (1896). Budapest, Singer und Wolfner.
- Vajda, D. E.** (1896): *Emlék Korond gyógyfürdőről. Korond klimatikus gyógyhely, gyógyfürdő és nyaraló leírása s a sós- vasasborvíz, hideg és meleg fürdők, ásványvíz és tejkúra ismertetése.* Budapest, Gáspár Gyula.
- Varga, E. Árpád** *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája (1850-1992).*
- Vasárnapi Újság** 1866/38, 1866/26, 1873/37, 1874/30, 1874/34
- Vita, Z.** (1975): *Jókai Erdélyben* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- Zepeczaner, Jenő** (2007): *A székelyföldi fürdők látogatottsága.* (Vol. VII.). Székelyudvarhely.

INTERNETES FORRÁSOK

varga.adatbank.transindex.ro
wikipedia.org

MELLÉKLET

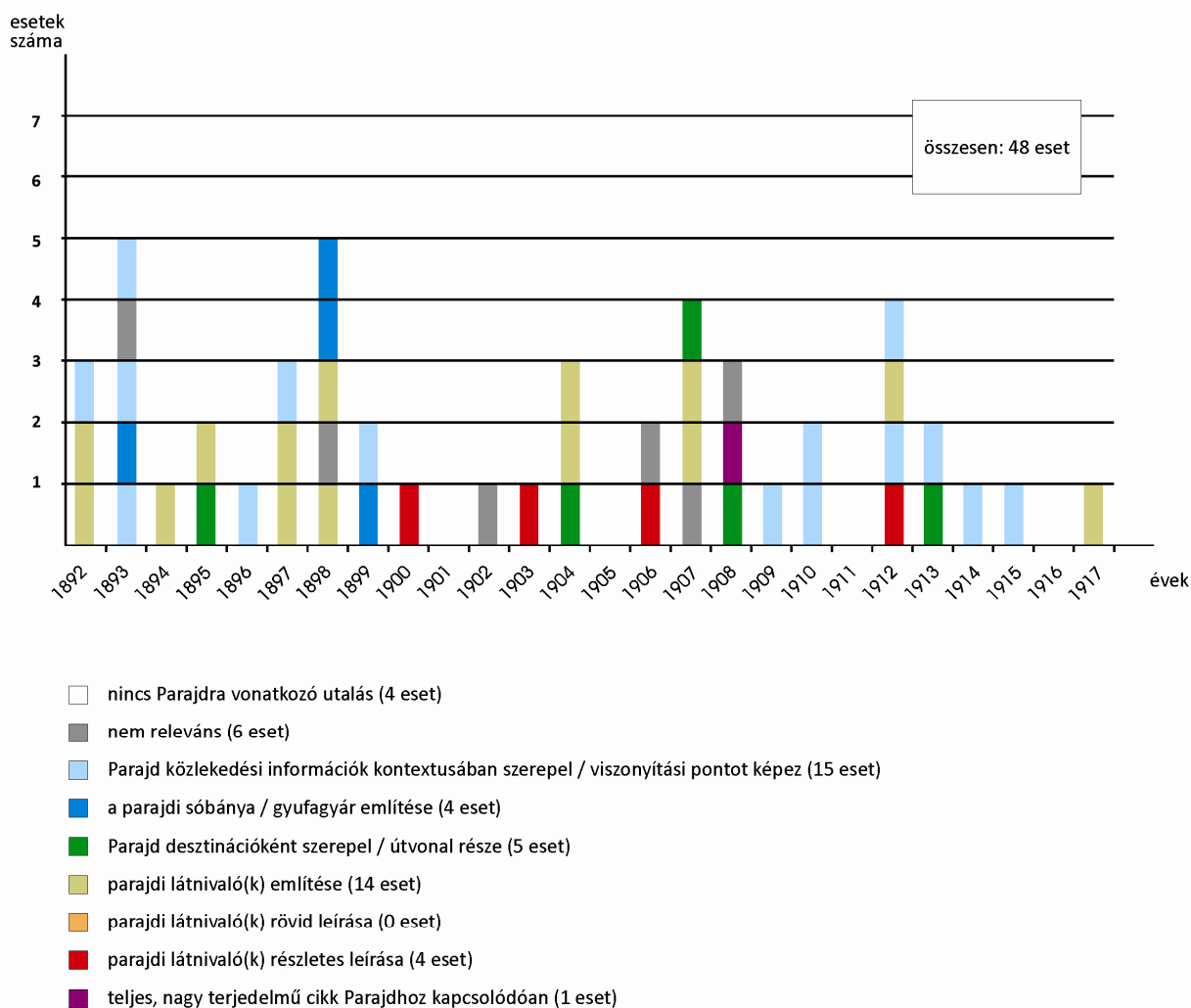
1.

Parajd-vonatkozású szövegek a Vasárnapi Újságban (1854–1922)			
Év	Találat (lapszám)	Oldalszám	Cím
1854	–		
1855	–		
1856	20. szám, május 18.	175	
1857	–		
1858	35. szám, augusztus 29.	419	
1859	–		
1860	34. szám, augusztus 19.	415	
1861	5. szám, február 3.	56	Adatok Petőfi halálához.
1862	–		
1863	52. szám, december 27	címlap	Gyujtó Károly, tengernagy.
1864	1. szám, január 3.	382	tartalomjegyzék
	37. szám, szeptember 11.	382-383	Kirándulás a parajdi sóbányákhoz.
	38. szám, szeptember 18.	393	Még egy visszapillantás a marosvásárhelyi gyűlésre
1865	–		
1866	26. szám, július 1.	313	A korondi fürdő Erdélyben. (Tájrész)
	27. szám, július 8.	327	A korondi fürdő Erdélyben.
	28. szám, július 15.	339	A korondi fürdő Erdélyben.
1867	28. szám, július 14.	354	Adakozások Pákh Albert síremlékére.
	34. szám, augusztus 25.	424	
	44. szám, november 3.	543	Agyagfalva és az agyagfalvi tér.
	47. szám, november 24	574	
1868	–		
1869	–		
1870	–		
1871	26. szám, június 25.	339	Bizonyítvány.
1872	–		
1873	37. szám, szeptember 14.	442	A székelyföldi gyógyfürdőről.
1874	30. szám, július 26.	470	Erdély bányavidéke (Reclus uti jegyzeteiből).
1875	–		
1876	21. szám, május 21.	327	Szejké fürdő Udvarhelyszéken
1877	–		
1878	34. szám, augusztus 25.	544	A székely mívelődési és közgazdasági egyesület
1879	–		
1880	–		
1881	–		
1882	–		
1883	35. szám, szeptember 2.	569	Óriási polyp
1884	–		
1885	több lapszám		Máriacelli gyomorcseppek. (reklám)
1886	több lapszám		Máriacelli gyomorcseppek. (reklám)
1887	több lapszám		Máriacelli gyomorcseppek. (reklám)
1888	15. szám, április 8.	244	
1889	–		
1890	–		
1891	–		
1892	–		
1893	4. szám, január 22.	54	Várkastély a Kárpátokban
1894	–		
1895	–		
1896	–		
1897	–		
1898	–		

1899	35. szám, augusztus 27.	590	
1900	–		
1901	33. szám, augusztus 18.	537	Halálozások
1902	20. szám, május 18.	326	Halálozások
	44. szám, november 2.	725	Miniszterek körútja az erdélyi részekben.
1903	–		
1904	–		
1905	–		
1906	26. szám, július 1.	426	Bocskai szobra Nyárad-Szeredán
1907	–		
1908	17. szám, április 26.	348	Halálozások
1909	21. szám, május 23.	446	
	28. szám, július 11.	596	Vonatösszeköttetések. Korondfürdő (vasuti állomás Parajd)
1910	46. szám, november 13.	962	A magyar királyi államvasutak téli menetrendje 1910–1911-re.
1911	18. szám, április 30.	369	Magyar királyi államvasutak nyári menetrendje.
1912	–		
1913	–		
1914	26. szám, június 28.		Fotó: 1. Tökmagtörő vízimalom (Parajd, Udvarhelym).
1915	–		
1916	–		
1917	–		
1918	–		
1919	–		
1920	–		
1921	–		

2.

Az Erdély folyóiratban (1892–1917) és mellékleteiben (A Mi Fördőink, Erdély Népei) megjelent Parajd-vonatkozású szövegrészek előfordulási gyakorisága és relevanciája desztinációimázs- és turizmustörténet szempontjából

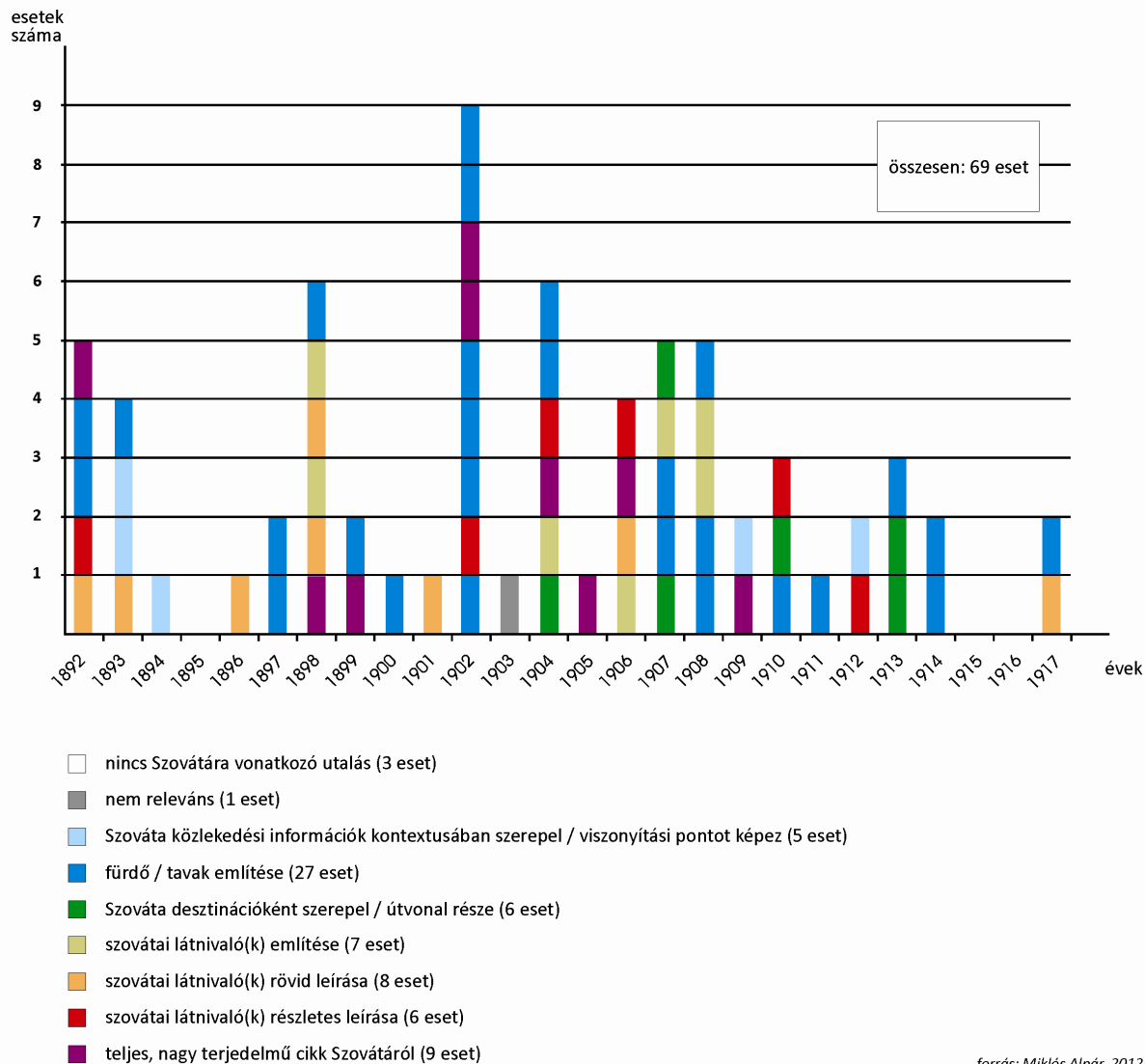

forrás: Miklós Alpár, 2012

Az Erdély folyóiratban (1892-1917) és mellékleteiben (A Mi Fürdőink, Erdély Népei) megjelent Parajd-vonatkozású szövegrészek előfordulási gyakorisága és relevanciája desztinációmázs- és turizmustörténet szempontjából										
Folyóirat	Évszám	Lapszám (Erdély)	Összevonna (Erdély)	Lapszám (melléklet)	Összevonna (melléklet)	Megjegyzés	Parajd-találat	Cím	Relevancia	Érték
Erdély	1892	12	8-9, 11-12;				7	Fürdőügy	látóvaló említése	8
							8-9;	Fürdőügy	látóvaló említése	8
							10	Turistaság	közlekedési információ	2
Erdély	1893	12	1-2, 3-4, 7-8, 11-12;				1-2;	A Székelyföld fürdői és ásványvizei	közlekedési információ	2
							6	A Maros-Ujvári sóbányák	bánya említése	3
							7-8;	A természet játékai Erdélyben	közlekedési információ (viszonyítási pont)	2
							9	Az E.K.E. központi választmánya	egyéb	1
Erdély	1894	12	1-2, 3-4, 9-10;				10	A hegyek kultusza Erdély népeinél	közlekedési információ (viszonyítási pont)	2
							5	A korondi fürdő	látóvaló említése	8
Erdély	1895	12	1-2, 3-4, 6-7, 8-9, 10-12;				3-4;	Egyesületi élet	desztináció (útvonal része)	6
							Fürdőügy	látóvaló említése	8	
Erdély	1896	12	1-2, 10-12;				4	Székelyföld	közlekedési információ (viszonyítási pont)	2
							6-7;	Könyvesház	látóvaló említése	8
Erdély	1897	12	6-7, 8-10, 11-12;				8-10;	Különfélék	Parajd említése	8
							Távolságmutató	közlekedési információ	2	
Erdély	1898	12	1-3, 4-7, 8-9, 10-12;				1-3;	Szováta	látóvaló említése	8
							4-7;	Egyesületi élet	egyéb	1
Erdély	1898			4	1-2, 3-4;		10-12;	"Világkép Erdély"	látóvaló említése	8
							1-2;	Egy fürdő, a hol a vendég az utolsó	gyógyfürdő említése	3
A Mi Fürdőink	1898			7	1-3, 4-7;		3-4;	Székelyföldi fürdők, ásványvízkereskedés	bánya említése	3
Erdély Népei	1898									
Erdély	1899	12	1-4, 5-7, 8-9, 10-12;				1	Az "Ilyés-féle Medvetó" keletkezése Szováton	sótelep említése	3
A Mi Fürdőink	1899							Székelyföldi fürdők, ásványvízkereskedés	közlekedési információ	2
Erdély Népei	1899									
Erdély	1900	12	7-8, 9-10, 11-12;				11-12;	Sinfától-Sinfálig, kirándulás kerékpáron	látóvaló részletes leírása	18
A Mi Fürdőink	1900									
Erdély Népei	1900									
Erdély	1901	12	3-5, 6-7, 8-10, 11-12;							
A Mi Fürdőink	1901									
Erdély Népei	1901									
Erdély	1902	12	1-3, 4-5, 6-8, 9-12;				1-3;	Népkönyvtárak a Székelyföldön	egyéb	1
A Mi Fürdőink	1902				8	4-5, 6-8;				
Erdély Népei	1902				1					
Erdély	1903	12	1-3, 4-6, 7-12;				4-6;	Szabadkák Erdélyben	látóvaló részletes leírása	18
							1-2;	Az idegenforgalom az erdélyi részekben	desztináció (útvonal része)	6
Erdély	1904	12	1-2, 3-4, 5-6, 7-8, 9-10, 11-12;					Erdély	látóvaló említése	8
							3-4;	Szováta s a Mezőhavas	látóvaló említése	8
Erdély	1905	12	1-2, 3-4, 5-6, 7-8, 9-10, 11-12;							
Erdély	1906	12	1-2, 3-4, 5-6, 7-8, 9-10, 11-12;				5-6;	Szováta és vidéke	Rabcsónné-vár leírása	18
							7-8;	Az E.K.E. közgyűlése Szováton	egyéb	1
							1-2;	Egyesületi élet	egyéb	1
								Könyvesház	látóvaló említése	8
Erdély	1907	12	1-2, 3-4, 5-6, 7-8, 9-10, 11-12;				3-4;	Korond-fürdő	látóvaló említése	8
								Különfélék, Az E.K.E. 1907. évi kirándulásainak terveze	desztináció (útvonal része)	6

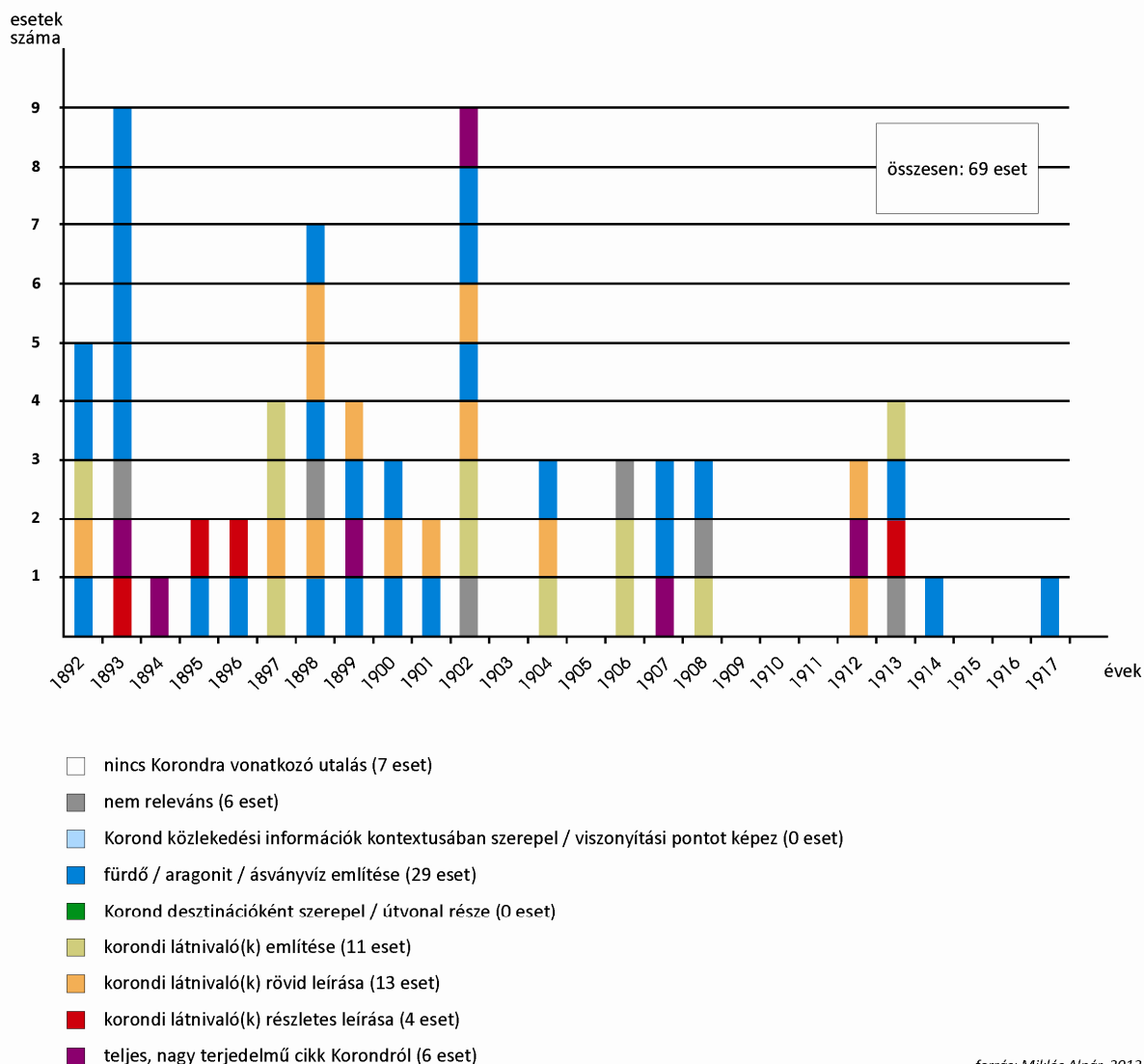
Erdély	1908	12	1-2, 3-4, 5-6, 7-8, 9-12;				3-4; 5-6; 9-12; 11-12;	A Harghita vidékén Rabonné-vár leírása Házlipar Vasúti hírek	desztináció (útvonal része) Rabonné-vár leírása egyéb	6 20 1
Erdély	1909	12	1-2, 3-4, 5-6, 7-8, 9-10, 11-12;						kozeledesi információ	2
Erdély	1910	12					4	Könyvesház	kozeledesi információ (viszonyítási pont)	2
Erdély	1911	12					9	A Magyar Kir. államvasutak téli menetrendje	kozeledesi információ	2
Erdély	1912	12					1 2 2 11	Kirándulások Székelyudvarhely környékén kozeledesi hírek Korond klimatikus gyógyfürdő kozeledesi hírek	lámivaló részletes leírása kozeledesi információ lámivaló említése kozeledesi információ, lámivaló említése	18 2 8 2
Erdély	1913	12					1 12	Híányos írás Különfélék	desztináció (útvonal része) kozeledesi információ (viszonyítási pont)	6 2
Erdély	1914	12	7-12;				4	Kozeledesi hírek	kozeledesi információ	2
Erdély	1915	12	1-3, 4-6, 7-12;				7-12;	Egyesületi élet	kozeledesi információ	2
Erdély	1916	6	1-6;							
Erdély	1917	12	1-12;				1-12;	Az E.K.E. munkaprogramja	lámivaló említése	8

**Az Erdély folyóiratban (1892–1917) és mellékleteiben (A Mi Fürdőink, Erdély Népei)
megjelent Szováta-vonatkozású szövegrészek előfordulási gyakorisága és relevanciája
desztinációimázs- és turizmustörténet szempontjából**

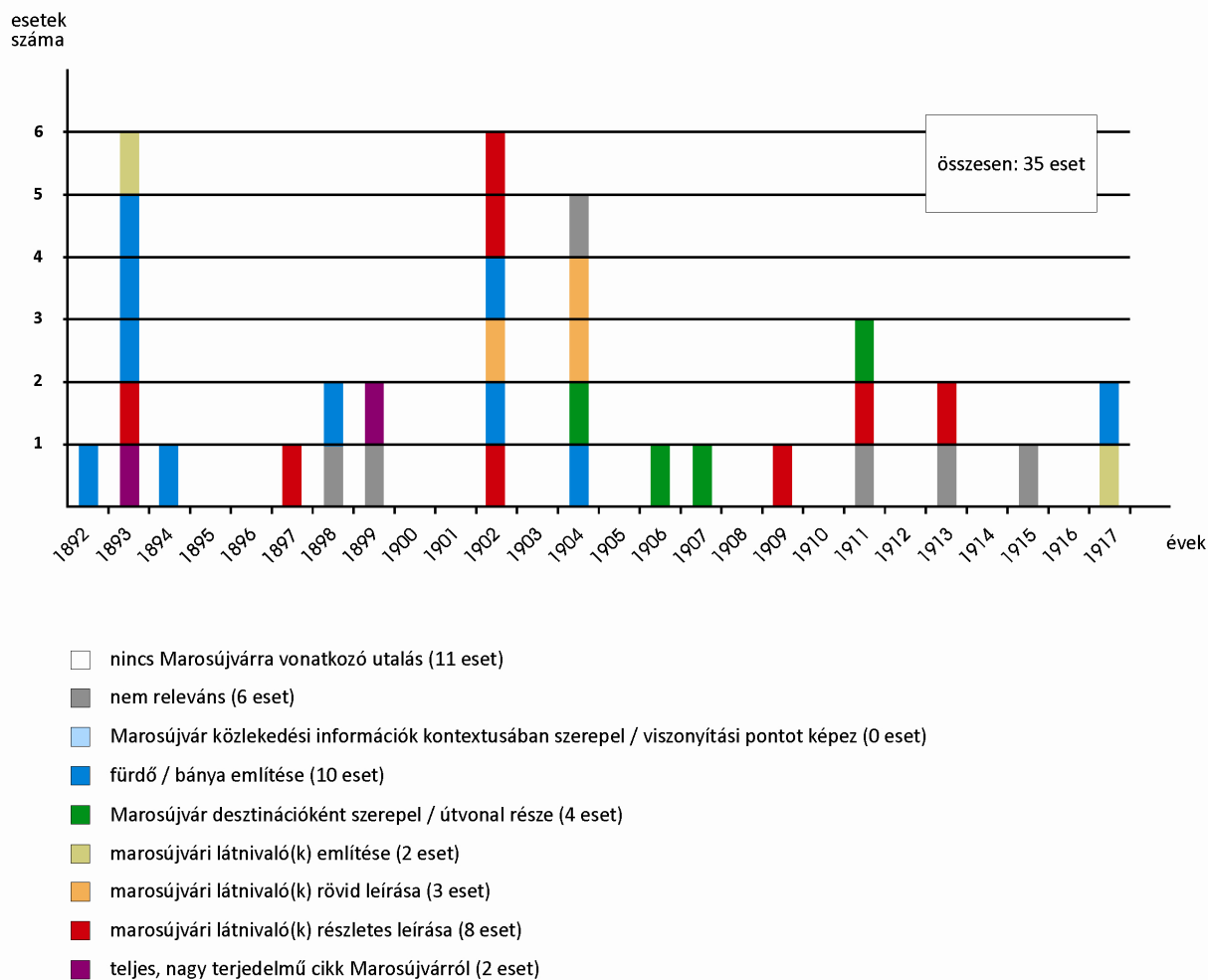
Az Erdély folyóirataiban (1892–1917) és mellékleteiben (A Mi Furdóink, Erdély Népel) megjelent Sováta-vonalkozású szövegrészek előfordulási gyakorisága és relevanciája desztinációmáts- és turizmustörténet szempontjából										
Folyóirat	Évszám	Lapozam (Erdély)	Összevona (Erdély)	Lapozam (melléklet)	Összevona (melléklet)	Megjegyzés	Sováta- tablat	Cím	Relevancia	Szülőzasi erék
Erdély	1892	12	8-9, 11-12;			7	4	Sokknyúlás furdók	Furdó furdó leírása	14
							7	Erdélyben	Sováta részlete leírása	3
							10	Milyen káldok ásványvizeket pótolhatunk az erdélyi vizekkel?	Furdó említése	3
							11-12;	Só-furdók, tekintettel a mareuajáni sófürdőre	Furdó említése	20
Erdély	1893	12	1-2, 3-4, 7-8, 11-12;			4	Sováta furdó	hejjes cikk	14	
							5	A Székelyföld furdói és ásványvizei	környezeti információ, viszonyítási pont	2
							7-8;	Az E.K.E. Mareuaján melletti szőlő	környezeti információ, viszonyítási pont	2
							9-10;	A termaizs Jákua Erdélyben	Furdó említése	3
Erdély	1894	12	1-2, 3-4, 7-8, 11-12;			9	Egyesület élet	Furdó említése	2	
							9	A székelyföldi furdók	Furdó furdó leírása	14
							7	Különféle	Furdó említése	3
							11-12;	Egyesület élet	Sováta említése	20
Erdély	1898	12	1-3, 4-7, 8-9, 10-12;			1-3;	Sováta	Furdó furdó leírása	14	
							10-12;	Furdók és ásványvizek	útréte említése	8
							1-2;	Egy furdó, a hol a vándor az itólo	Furdó furdó leírása	14
							3-4;	Az erdélyi furdók és ásványvizek	Furdó furdó leírása	8
Erdély	1898	12	1-2, 3-4, 7-8, 11-12;			7	Sokknyúlás furdók, ásványvizek és szőlők	Furdó furdó leírása	3	
							1-3, 4-7;	Az "Illás-féle Medve" teletelítése Sovátdán	hejjes cikk	20
							1	Székelyföldi furdók, ásványvizek és szőlők	Furdó említése	3
							2	Furdók és ásványvizek	Sováta említése	3
A Mi Furdóink	1899	12	1-4, 5-7, 8-9, 10-12;			2	Furdók és ásványvizek	Furdó furdó leírása	14	
							3	Egy hegyrejáró	Furdó említése	3
							8	Il. Választmány ülés	Furdó említése	3
							2	Furdók és az Erdélyi Kárpát-Egyesület	Furdók és az Erdélyi Kárpát-Egyesület	18
Erdély	1902	12	1-3, 4-5, 6-8, 9-12;			1	Furdók és az Erdélyi Kárpát-Egyesület	Furdó említése	3	
							1	Különféle furdók, ásványvizek és az erdélyi gyógyító háza	Furdó említése	3
							2	Az EKE XIV. évi jelentése	Furdó említése	3
							3	Sováta	útréte említése	8
Erdély	1903	12	1-3, 4-6, 7-12;			1-3;	Mareuaján	hejjes cikk	18	
							1-2;	Az idegenforgalom az erdélyi részeken	útréte említése	6
							3-4;	Erdély	hejjes cikk	8
							5-6;	Erdélyi furdók	Furdó leírása	3
Erdély	1904	12	1-2, 3-4, 5-6, 7-8, 9-10, 11-12;			8	Egyesület élet	Furdó leírása	3	
							9-10;	Az EKE XIV. évi jelentése	Furdó említése	3
							7-8;	Sováta	útréte említése	8
							9-10; hányzok	Tulajdon a furdóban és a gyógyító forrásban	útréte említése	8
Erdély	1906	12	1-2, 3-4, 5-6, 7-8, 9-10, 11-12;			7-8;	Sováta és vidéke	Furdó furdó leírása	14	
							3-4;	Az E.K.E. közgyűlése Sovátdán	hejjes cikk	18
							5-5;	Furdók és az Erdélyi Kárpát-Egyesület	Furdó leírása	3
							9-10;	MTL. Évi jelentés	destináció / útréte	6
Erdély	1907	12	1-2, 3-4, 5-6, 7-8, 9-10, 11-12;			9-10;	Furdók és a turisztág	Sováta említése	3	
							1	Turista-útréte az E.K.E. turista-nyitárból	útréte említése	8
							2	MTL. Évi jelentés	destináció / útréte	6
							3	Furdók és az Erdélyi Kárpát-Egyesület	Furdók és az Erdélyi Kárpát-Egyesület	18

**Az Erdély folyóiratban (1892–1917) és mellékleteiben (A Mi Fürdőink, Erdély Népei)
megjelent Korond-vonatkozású szövegrészek előfordulási gyakorisága és relevanciája
desztinációimázs- és turizmustörténet szempontjából**

Az Erdély folyóirataiban (1892–1917) és mellékleteiben (A Mi Fűrdők, Erdély Népei) megjelent Korond-vonatkozású szövegrészek előfordulási gyakorisága és relevanciája desztinációmázs- és turizmustörténet szempontjából										
Folyóirat	Évszám	Lapszám (Erdély)	Összevontva (Erdély)	Lapszám (melléklet)	Összevontva (melléklet)	Megjegyzés	Korond-találat	Cím	Relevancia	Súlyozási érték
Erdély	1892	12	8-9, 11-12;				2 4 10	A boroványi fűrdő és vidéke	aragont említése	3
								Székegyfűrdő fűrdők	fűrdő rövid leírása	14
								Fűrdőgy	látvány említése	8
								Milyen külföldi ásványvizeteket pótolhatunk az erdélyi vizekkel?	korondi víz említése	3
Erdély	1893	12	1-2, 3-4, 7-8, 11-12;				1-2; 5 7-8; 9 10	A Székelyföld fűrdői és ásványvizei	fűrdő részletes leírása	18
								A korondi gyógyfűrdő újalakulása	teljes cikk	20
								A természet játéka Erdélyben	egyéb	1
								A földi szőlőfűrdő	fűrdő említése	3
								Az E.K.E. központi választmánya	fűrdő említése	3
								Fogarasi turisztási viszonyok	korondi víz említése	3
								Erdély ásványvizei. Mit igyunk járványok idején?	korondi víz említése	3
								A hegycsúcsa Erdély népeinél	fűrdő említése	3
								11-12; Irodalom	fűrdő említése	3
								5 A korondi fűrdő	teljes cikk	20
Erdély	1894	12	1-2, 3-4, 9-10;				5	Korond	fűrdő említése	3
								A korondi fűrdő	fűrdő említése	3
								Egyesületi élet	fűrdő részletes leírása	18
Erdély	1896	12	1-2, 4, 6-7, 8-9, 10-12;				7	Fűrdőgy	korondi borvíz említése	3
								A székegyfűrdő fűrdők	fűrdő részletes leírása	18
								Külföldiek	látvány említése	8
Erdély	1897	12	6-7, 8-10, 11-12;				1 5 6-7;	A székegy fűrdők felvirágzásának módjáról	fűrdő rövid leírása	14
								Könyvesház	látvány említése	8
								Külföldiek	látvány említése	8
Erdély	1898	12	1-3, 4-7, 8-9, 10-12;				1-3;	Fűrdőgy és ásványvizűgy	fűrdő említése	3
								Fűrdő jelenségek	fűrdő rövid leírása	14
								Fűrdőgy nagygyűlés	egyéb	1
A Mi Fűrdők	1898			4	1-2, 3-4;			Az E.K.E. balneológiai osztályának gyűlése	fűrdő említése	3
								Az erdélyi fűrdőkről és ásványvizekről	fűrdő rövid leírása	14
								Székegyfűrdő fűrdők, ásványvízvesztés	fűrdő rövid leírása	14
								Fűrdő hírek	fűrdő említése	3
Erdély Népei	1898									
Erdély	1899	12	1-4, 5-7, 8-9, 10-12;							
A Mi Fűrdők	1899			3			1 2 3	Székegyfűrdő fűrdők, ásványvízvesztés	fűrdő említése	3
								Korond gyógyfűrdő	teljes cikk	20
								A balm. szakszlaty ülése jún. 30-án	fűrdő említése	3
Erdély Népei	1899			3				Ásványvizűgy	korondi víz rövid leírása	14
Erdély	1900	12	7-8, 9-10, 11-12;				3	Erdélyi vasutak	fűrdő említése	3
								Sinfalvától Sinfalváig	rövid leírás	14
								Fűrdőkállítás M.-vásárhelyt	fűrdő említése	3
A Mi Fűrdők	1900			2			2			
Erdély Népei	1901	12	3-5, 6-7, 8-10, 11-12;	1			8-10;	Nyilatkozatok a kongresszusról	fűrdő említése	3
								A Mi Fűrdők		
								Erdély Népei		
Erdély Népei	1901									
A Mi Fűrdők	1901			2			2	Udvartely megye	látvány rövid leírása	14

**Az Erdély folyóiratban (1892–1917) és mellékleteiben (A Mi Fürdőink, Erdély Népei)
megjelent Marosújvár-vonatkozású szövegrészek előfordulási gyakorisága és relevanciája
desztinációimázs- és turizmustörténet szempontjából**

forrás: Miklós Alpar, 2012

3.

